

ئەو و شانەى لە چاوەوە وەردەگیرین

لێکۆڵینە وەدیهکی وشە سازییە بەرپێگای دارێشتن و لێکدان

د. رەھبەر محەممەد شوانی

نُه ووشانه‌ی له چاوگه‌وه وه‌رده‌گیرین

لیکۆلینه‌وه‌یه‌کی وشه‌سازیه به ریگای دارشتن و لیكدان

د. ره‌فیق محهمه‌د شوانی

ناوه پروك

3 كورتهى باس ((ملخص البحث))
5 پيشه كى
9 به شى يه كه م: هه لسه نگاندى سه رچاوه كان
65 كورتهى هه لسه نگاندى
69 به شى دووهم: ليكولينه وه ده باره ي ئه و وشانه ي له چاوه وه ودرده گيرين
74 بابته ي يه كه م: - ناوى بكهر
11 بابته ي دووهم: - ناوى بهر كار
2 بابته ي سييه م: - ناوى چاوگ
12 بابته ي چواره م: - ناوى جيگا
2 بابته ي پينجه م: - ناوى ئامير
13 به شى سييه م: ئه نجامى ليكولينه وه
0 سه رچاوه ي نمونه كان
13 سه رچاوه ي بابته ته كان
5
14
1
14
7
14
9

کورتهی باس ((ملخص البحث))

ئەو باسەى لە دوو توێى ئەم نووسینەدا یە نامە یە کى ماجستیرە دەبارەى ئەو
وشانەى وەك (ناوى بكەر، ناوى بەركار، ناوى چاوگ، ناوى جیگا، ناوى ئامیر) كە بە
رێگای رۆنان لە چاوگەو وەردەگیرێن. بابەتێ تر هەن لە چاوگەو پێكدەهینرێن، بەلام
باسەكەى ئیمە تەنها ئەو بابەتەى ناومان بردن دەگریتە خۆى، كە بەلای ئیمەو
تائىستا بە شیوەیە کى فراوان لیان نەكوژاوەتەو یا تەنها هەندیکیان بەنیوەچلی
باسکراون.

ئیمە لەم لیکۆلینەو یەماندا بە سێ بەش لیان دواوین. لە بەشى یەكەمدا
زۆربەى ئەو سەرچاوانەى لەو بارە یەو دواون هەلمان سەنگاندوون و زۆر هەولمانداو
لە ئرخاندنیاندا رێگای زانستى بگرینە بەر، بەو یە کە لایەنى كەم و كۆرپى و ناتەواوى
و بۆچوونى ناپاستى و ئەو سەرچاوانە دەستنیشان بکەین و بیان خەینەروو، هەروەها
راستیان بکەینەو و بە بەلگەو و پشت بە بۆچوونى راستى خۆمان و سەرچاوەى
بەكەلك ببەستین. لایەنى باش و راستیان بۆ سوود لى وەرگرتنى لیکۆلینەو کەمان
وەرگرین بۆ فراوان کردن و دەولەمەندکردنى باسە سەرەکییە کەمان. لەم رووەو
سەرچاوەیەك مەگەر هەر دەست نەکووتبیت، سا لە هەموویانەو دواوین.

لە بەشى دووەمیشدا هاتووین بابەت بە بابەت لى دواوین و هەر بابەتیکمان كە
تائىستا پێناسە یە کى راستى بۆ نەکراو، بەپێى چەمكى بابەتە کە و لایەنەکانى
پێناسە یە کمان بۆ سازداو. پاشان هاتووین رێگای دروستبوونیا مان بە لیدوانەو لە

جۆرى چاۋگەكەي و لە رەگ و قەد و پاشگر و پېشگرەكەي، دەستوورېكمان بە بەلگە و نمونەو، لە شيعر و پەخشانی شاعيران و نووسەران ھېناوئەتە كايەو، كە تائىستا بە تەواوى روون نەكرابونەو. ھەموو ئەو بابەتانەي سەرەو (ناوى بەركار)يان لى دەرچىت لە گەل يەك رىژەي (ناوى بکەر و ناوى چاۋگ)، كە لە قەدى چاۋگەو وەردەگيرين ئىتر ھەموو رىژە و شىۋەكانيان لە رەگى چاۋگ و پېشگر و پاشگرەو و لىكدراوەكانيشيان لە رەگى چاۋگەو بەلابردنى نيشانەي چاۋگەكانيان دروست دەبن. لە دواى ھەر بابەتيكيانەو ھەموو ئەو ئەرك و تايبەتيتى و بەكارھيئانەي ھەيانە لەرووى لايەنى جياوازي وشە سازيەو لەرووى بوونيان بەزاراوە و ئيديەم و وەرگرتنى نيشانەي كۆ و ناسراوى و نەناسراوى و وەرگرتنى پاشگرى (ى) ناوى واتاييەو خستۆتە پيش چاۋ. لە بەشى سىيەمدا بەكورتى پوختەي لىكۆلئىنەو كاني بەشى يەكەم و دووھمى نامەكەمان وەكو ئەنجامى باس و بۆچونەكاني نووسەران دەربارەي بابەتەكان و بۆچوونى خۆم و ئەنجامى لىكۆلئىنەو كاني خۆم دەربارەي بەشى دووھم خستۆتە پيش چاۋ.

نامەكە بە ليستەي ئەو سەرچاوانەي كە سوودمان بۆ لىكۆلئىنەو كە لى وەرگرتووە كۆتايى ديت.

پیشہ کی

ئەم نامە یە ھەولدا نیکیە بۆ شیکردنەوێ زمانی کوردی لەرووی وشەسازی (مۆرفۆلۆژی) یەوێ دەربارە ی ئەو وشانە یە کە لە چاوگەوێ وەردەگیرێن، بە (ناوی بکەر، ناوی بەرکار، ناوی چاوگ، ناوی جیگا، ناوی ئامیڕ) ناودەبرێن. بایە کەمان بەشیوێ زمانی وێژەیی (کرمانجی خوارو) ە.

گرنگی ئەم بابەتانە لەوێدایە کە بە ریگی رۆنانەوێ لەچاوگەوێ وەردەگیرێن و ئەوێ دەسەلمێن کە بەریگی رۆنانیش لە چاوگەوێ زۆر بابەتی جیاواز جیاوازی بەھوێ پێشگر و پاشگرەوێ شان بەشانی لیکدان لێ پیکدەھێنرێت و وشە تازە بابەتەکانیش دەچنە ریزی بەشەکانی تری ئاخوتنەوێ. بەمە رووندەبێتەوێ کە لیکۆلینەوێ و خەریک بوون بە رۆنانەوێ دەوریکی چاک دەگیرێت لە دیاریکردنی یاسا و دەستووری پیکھاتنی وشە لە وشەسازی کوردیدا.

ھەرچی ئەو بابەتانە ی سەرەوێ، ئەگەرچی لە زمانە کەماندا دەوریکی چاک دەبینن لەناو بەشەکانی ئاخوتندا وەکو بابەتی جۆربەجۆر لەناو و ئاوەلناو و زاراوێ لە ئاخوتن و نووسیندا خۆیان دەنوین بەلام بەداخەوێ تائیستا لیکۆلینەوێ تایبەتی و سەربەخۆ و فراوانیان لەسەر نەکراوێ. واتە توێژینەوێ وەھا نابینرێ بەریگی پیکھاتنەوێ دەستوورەکانی خستبێتە پیش چاو و ئەو گۆراناوە ی بەسەریاندا دیت دیاری و نشان کردبێ. کەم لیکۆلینەوێ دەبینن بەتەواوی لەبارە ی ھەموو ئەو بابەتانەوێ یا لەبارە ی ھەندیکیانیشەوێ بەریکوپیک کی کرابیت.

بابەتەكان لەبەر بوونی پەيوەندييان بە بابەت و بەشی تری ئاخاوتن و زمانەو
هەڵدەگرن توێژینەو هیان لەسەر ئەنجام بدری. ئەم بابەتانە هەڵدەگرن ببنە زاراوە و
لایەنیکی زۆرمان لە فەرھەنگی زاراوە سازیدا بۆ بەکارھێنانی بابەتی تازە و
داھێنراو لە ژيانی رۆژانەدا داھینبکەن.

نووسەرانی کورد بەگشتی ئەم بابەتانەیان یا فەرامۆش کردووە، یا
بەکار تێکردنی زمانی عەرەبی لێیان کۆلیۆتەو، بێ ئەوەی گوی بدەنە
تایبەتی زمانی کوردی و ریزمانەکی. بۆ نمونە تاکە سەرچاوەیەك نەبی
لەبارەي هەموویانەو کۆلیۆتەو، کە ئەویش کەموکۆری زۆری گرتۆتە باسەکی.
بەلگەمان لەم بارەيەو ئەوەیە ئەو ریزە ناوە بکەرییە کە لە عەرەبیدا لە چاوگی
تێنەپەرەو بەناوی بکەر داناو، کوردەکانیش بەزۆری بەناوی بکەریان داناو کە
راستیکی لە تێنەپەری گویزانەو ناوی بکەر و لە تێنەپەری روودانی شەو ناوی
بەرکار پێکدەھین. ئەمە لەلایەك، لەلایەکی ترەو دەستووری پیکھاتن و رۆانی
بابەتەکانیان لە جۆری چاوگ و فرمان یا لەپەرگ و قەدی چاوگ و تیکەلکردنی
نیشانە و پیشگر و پاشگر بە تەواوی روون نەکردۆتەو، کە راستیکی بنەپەرتی
لێکۆلینەو و شەسازی پێکدەھین و دەستووری پیکھاتنی ئەو بابەتانە
دەچەسپین. لایەنیکی فەرامۆش کراوی تری ئەم بابەتانە ئەوەیە کەم نووسەر
دەبین لە هەموو بابەتەکانی سەرەو دواي، بەتایبەتی لە (ناوی چاوگ و ناوی
جیگا و ناوی ئامی). خو ئەگەر باسیشیان کردبێ لەگەل (ناوی واتایی و
ئاوەلفرمانی شوینی) تیکەلێان کردووە و لاشیان لە (ناوی ئامی) نەکردۆتەو.
ئەمەش خو لەخویدا لێکۆلینەو کی نارێك و تیکەل دەردەچیت، چونکە ئەوانە
هەریەکی بابەت و باسیکی جیان و سەر بەخۆن. ئیمە لەم لێکۆلینەویدا هاتووین
هەنگاو بە هەنگاو بابەتەکانمان باسکردووە. هەر بابەتیك پێناسە کەیمان دیاریکردووە
و پاشان هەموو رێگاکانی پیکھاتنیانمان بە نمونەو روونکردۆتەو و وەکو
دەستورێك چەسپینراون. ئەوەشمان لێکداو تەو کە ئەو بابەتانە لە چاوگەو

وەردەگیرین و چاوگ بنەرەت و سەرچاوەی پیکهاتن و وەرگرتنیانە، نەك فرمان،
 چونکە فرمانیش خۆی لە چاوگەووە وەردەگیریت. ئەمەتا ئیستا لەلایەن نووسەرانەووە
 ئاشکرا نەکراوە و ھەریەکەى بەجۆریک بابەتەکەى بى روونکردنەووە و لیکۆلینەووە یا
 لە چاوگەووە یا لە فرمانەووە باسکردووە. زۆربەى نووسەران لایەنى بەکارھێنانى ئەم
 بابەتانەیان، بەتایبەتى (ناوی بکەر و ناوی بەرکار) دەسنيشان نەکردووە، کە وەکو
 ناویش و ئاوەلناویش بەکارديين. ھەندیکیان بەناو و ھەندیکیان بە ئاوەلناویان
 زانیووە. ئیمە لەم لیکۆلینەووەیەماندا ھەولمان داوە ھەموو گروگرفتیکى ئەم
 بابەتانە چارەسەر کردبى و بەلگە و نمونەمان لە فۆلکلۆر و نمونەى زیندووی
 زمانەکەمانەووە ھیناوەتەووە. بۆ ھەر بابەتیکیان لە کۆتایی باسەکەیانەووە ھەموو
 ئەو تايبەتیتيانەى ھەیانە بە نمونەووە خراونەتەرپوو وەك ئەرك و شیوەى
 بەکارھێنانیان.

رەفیع محەمەد محیدین شوانى

بہشتی یہ کام

ہمسنگاندنی سرچاوانگان

ئەو سەرچاوە و کتیبە ریزمانیانە لە بارەى ریزمانى کوردییەو دواون ئەگەر چى
لەناو باسەکانیاندا لایان لەو جۆرە وشانەى وەك (ناوى بکەر، ناوى بەرکار، ناوى
چاوگ، ناوى جیگا، ناوى ئامیڕ) کردۆتەو، کە جى مەبەستى لیکۆلینەو، مانە، بەلام
بەگشتى نیو، چل و بەکەلیندار بەرچاو دەکەون، چونکە جۆرەکانى تریان فەرماویش
کردوو، یا بە ناریکی و تیکەل و پیکەل لە بارەیانەو لیکۆلینەو، یان کردوو.
هەندیکیان بە تەواوى رایان نەگەیاندوو.

ئەم جۆرە وشانەى کە سەر بە بەشیکی ئاخاوتن لە چاوگەو وەردەگیرى و
تیکراش لەگەڵ ئەوانەى لە ناو، پیکهاتوون تیکەلکراون.

لێردا ئیمە لە بارەى ئەو کارانەو هەلسەنگاندنمان ئەنجامدەدەین. کاریکی کە
راست و زانستانە بێت بۆ فراوانکردنى لیکۆلینەو، کەمان دەبخەینەپروو، ئەوەشى کە
هەلە و کەموکۆرى و نازانستانە بێت راستیدەکەینەو.

لەم لیکۆلینەو، یەماندا لە کۆنەو بۆ تازە، سەرنجەکاغان لە کۆنترین سەرچاوەو
بەپێى میژووى دەرچوونیان یەك لە دواى یەکتەرەو، چ لە کتیب و چ لە گوشار و چ لە
رۆژنامەو، بێت دەربارەى ئەو بابەتانەى کە لەسەرەو نیشانماندان، دەخەینەپروو.

یەكەم کتیبى ریزمانى کوردى (مختصر صرف و نحوى کوردى) ی مامۆستا سەعید
صدقى کە بەشەکانى ئاخاوتنى بەسەر پێنج بەشى وەك ((اسم، صفت، ضمیر، فرمان،
ادات)) دا دابەشى کردوو⁽¹⁾ بەگشتى وەکو یەكەم سەرچاوە ریکۆپیکە و بەردى
بناغەى ریزمانى کوردییە.

بۆ دەربرینی سەرنجەکاغان لە بارەى ئەم کتیبەو، روو دەکەینە ئەو بابەتانەى
لەسەرەو خستماننەپروو نووسەر بە پێناسەیهك دەستى بەباسکردنى (ناوى بکەر)
کردوو کە تییدا دەلێ: ((اسم فاعیل — اسمیکە دلالت بکا لە ایش کر))⁽²⁾. ئەم
پێناسەیه بکەرى ئاسایى دەگریتەو، نەك (ناوى بکەر) کە لە چاوگەو وەردەگیرى و

(1) سەعید صدقى، مختصر صرف و نحوى کوردى، بەغدا، ل 6.

(2) سەرچاوەى پیشوو، ل 19.

لایه‌نی بکه‌ریتی (فاعیلیه‌ت) یان به‌هیژه و به‌هۆی ئه‌و کاره به‌رده‌وامه‌ی پێوه‌ی بوونه‌ته‌ ناوی بکه‌ر، سیفه‌تیکی هه‌میشه‌یی و توانایه‌کی تایبه‌تیان به‌خۆوه‌ گرتووه‌. مامۆستا راستی بۆچووه‌ که له‌ چاوگی تیئه‌په‌ره‌وه‌ به‌لادانی (ن)ه‌که‌ی و دانانی پاشگری (و) ناوی بکه‌ر دروستده‌بی، ئه‌م (و-W)ه‌ی که مامۆستا دایناوه‌ ته‌نها ده‌چیته‌ سه‌ر قه‌دی چاوگی⁽³⁾ (ئه‌لفی و یائی). خۆ ئه‌گه‌ر (تائی و دالی) بن به‌دوو (و-ū) ده‌نووسرین، وه‌ك (نوستوو، رۆیشتوو). له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شدا ئه‌مه‌ بۆ ئه‌و کاته به‌هه‌له‌ دانانریت، چونکه‌ هیچ سه‌رچاوه‌یه‌کی له‌به‌رده‌ستا نه‌بووه‌. دیسان راستی پیکاره‌ که (ناوی بکه‌ر) له‌ چاوگی دارپژراوه‌وه‌ به‌لادانی (ن) چاوگه‌که‌ په‌یداده‌بی، وه‌ك ((هه‌لچوو - لاچوو)) (ل20).

به‌لام به‌شیوه‌ی ساده‌یی که له‌ قه‌دی چاوگ و پاشگری (ه)وه‌ ناوی بکه‌ری (بووه‌، چووه‌)ی وه‌رگرتوو له‌به‌ر ناویزه‌یی چاوگی (بوون، چوون) له‌رووی ده‌ستووری ریزمانیوه‌ و تیکه‌ڵ کردنی ئه‌م ریژه‌ ناوه‌ بکه‌رییه‌ له‌گه‌ڵ فرمانی (رابردووی ته‌واو)دا دروستناییت. ئه‌گه‌ر چی ئه‌مه‌ ده‌ستوریکه‌، به‌هۆیه‌وه‌ ده‌توانین به‌زۆری له‌ چاوگه‌ تیئه‌په‌ره‌کانی دییه‌وه‌ (ناوی بکه‌ر)یان لیوه‌ هه‌لینجین، وه‌ك (لیکه‌وته‌، تیکه‌وته‌، په‌که‌وته‌، رۆچوو). دوا‌ی ئه‌مه‌ ئه‌وه‌ی ده‌رخستوو که له‌ چاوگه‌ تیئه‌په‌ره‌کانه‌وه‌ چه‌ند شیوه‌یه‌کی پیکهاتن و دارشتنی ئه‌م ناوه‌ بکه‌ریانیه‌ی له‌ پێشگر و پاشگرو‌ره‌گی چاوگه‌وه‌ خستۆته‌روو و نمونه‌شی له‌و چاوگانه‌وه‌ که له‌ تیئه‌په‌ره‌وه‌ کراون به‌ تیپه‌ر (بی) ئه‌وه‌ی خۆی باسی ئه‌م گۆرانه‌ بکات به‌لام نمونه‌کانی له‌و باره‌یه‌وه‌ن) وه‌ك نمونه‌کانی ((نانکه‌ر، کاغزنووس، معاشخۆر، تاجبه‌خش، کلاو رفین، کتیبدرین، سفره‌در، بار به‌ست، فهرشراخه‌ر))ی⁽⁴⁾ هیناوه‌ته‌وه‌ (بروانه‌ لاپه‌ره‌:20). به‌لای مامۆستاه‌

(3) قه‌دی چاوگ به‌ فریدانی نونی چاوگه‌که‌ی پیکدی‌ت و ده‌توانین فرمانی رابردوو، ناوی بکه‌ر، ناوی به‌رکار لیوه‌ دروستبکه‌ین. ره‌گی چاوگ به‌ فریدانی (ن)ی چاوگه‌که‌ و ده‌نگه‌که‌ی پێشی پیدیت. ناویژه‌شیان تیدایه‌.

(4) ئه‌و نمونانه‌ی به‌پێی رینووسی کۆن بوون له‌ کتیبه‌که‌دا، من به‌رینووسی تازه‌ ده‌یان نووسم.

نمونه‌کانی ((باربەست، فەرشارخەر)) لە گەڵ دەستووری ئەوانی تردا لە رۆنانی ناوی بکەردا رێکناکەون، چونکە بە لایەوه دەبی بەپێی دەستوور ((باربەس، فەرش و راخەر)) بیّت، کە لە چاوگی (بەستن، خستن)ن، راستیکە (بەستان)ە و نەك ((بەستن)). ناو بەکرێکەشی لە گەڵ دەستووردا رێک دەکەوێت و بە لگەشمان نمونە کە ی مامۆستا خۆیەتی کە ((بار بەست))ە، بە لām ((راخستن)) رەگە کە ی لە وەرگرتندا کە (خە)یە، وە کو مامۆستا دەلی وایە پاش فریدانی نونی چاوگ و پیتە کە ی پێشی هێشتا دەنگی /س/ دەمی نیتەوه و ناو بەکرێکەشی (فەرش راخەر)ە. بە لām شیوه ی پیکهاتنە کە ی روون نە کردۆتەوه، کە بریتییه لە رەگی (خە+ەر)ی نیشانه ی بکەری و نە مان و تیچوونی دەنگی (ە)کیان، چونکە لە زمانی کوردیدا دوو بزوی پیکهوه ناگوئین. بۆ (نان خۆر)یش هە مان سەر نچمان هە یە، کە بریتییه لە رەگی چاوگ و نیشانه ی (ەر)ی بکەری (خو+ەر) و تیچوونی (ە)، لە بەر هە مان هۆ کە لە نمونە کە ی پێشوو دا روونمان کردەوه.

مامۆستا لە کۆتایی لاپەرە (20) دا ئەوه ی نیشانداده، کە بە لادانی (ن)ی چاوگ و پیتە کە ی پێشی دەتوانی (اسم فاعل) لە چاوگی تیپەرەوه وەربگرین، وەك (خۆر، چیژ، کوژ،... الخ) لە ((خواردن، چیشتن، کوشتن، ریشتن)).

بە لای ئێمه وه ئەمه هە لایە، چونکە ئە گەر چی رەگی چاوگ لە بەر ئەوه ی پارێزەر و هە لگری واتای چاوگە و لە وشە سازی (مۆرفۆلۆژی Morphology) دا هە لسوکه وتی وشە ی لە گە لدا ئە کریت⁽⁵⁾، بە گشتی واتای چاوگە کانیا نابه خشن. رەگی واش هە یە واتاکە ی دە بە خشیّت بە لām گشتی نییه. بە لگەشمان نمونە کانیتی کە هی ناویە تیوه. (چیژی لی دەرچی، ئایە (خۆر، کوژ) بە تە نیا واتای چاوگە کانیا ن دە بە خشن؟ بیگومان نە خیر، بە لām هەر کاتی ک پێشگر یا پاشگر کە بۆ ئەم ریژە ی (صیغه) ناوی بکەرە دەشی ماناکە ی خویان جاریکی تر دە هی ننه کایه وه. نمونە کان

(5) برۆانه رای د. نەسرین فەخری و مەسعوود محەمەد لە لاپەرە (83-84) ی کتیبی (ریژمانی ناخاوتنی کوردی بە پێی لیکۆلێنه وه ی لیژنه ی زانسته کانێ کۆر بە غدا، 1976.

دېړی یه که می لاپهړه (21) ی کتیبه که ی خوی که ((بخوړ، بچیژ، بکوژ، بریژ)) ن به لگه ی نه و رایه مانن.

دانهر له پرووی به کارهینانی (ناوی بکهړ) ییه وه، که دهوری ئاوه لئاوی دهبینی، لای له م لایه نه ی نه کردو ته وه، که چی له لاپهړه (26) دا له ژیر سهرباسی ((صفت قیاسی)) دا له ناو نمونه ئاوه لئاوه ئاساییه کانیدا، که بو ئاوه لئاوی ناساده ی هیئاو ته وه (ناوی بکهړ) تیایاندا به دی ده کریت، وه ((... دار فروش، کافروش...))، نه وه ی راگه یاندوه که نه و شه ناسادانه واتای سیفه تیان پهیدا کردوه.

سهرنجی ئیمه له م باره یه وه نه وه یه پیویست و له جی خویدا ده بوو که له گه ل باب ته که ی خوی (ناوی بکهړی) دا نه مه ی له بهرچاو بگرتایه، چونکه نه م جوړه وشه وهرگیراونه ناشی سهر به خو هه لسو که وتی ئاوه لئاوی ئاساییان له گه لدا بکریت، به لکو له به کارهیناندا کاتیک دهوری ته و او که ری ناویک یاراناویک دهبینن و تاییه تییتی و سیفه تیان روون ده که نه وه نه و سا ده بنه (ئاوه لئاوی بکهړ⁽⁶⁾)، نه گینا ناوون بو پیشه و خاسیه ت و کاری هه لگره کانیا ن له بهر نه وه ی له چاوگه وه وهرگیراون لایه نی بکه ری تی (فاعیلیه ت) یان زوړ به هیژه. دیسان له لاپهړه (58) دا به ناوی ((ادوات فاعل)) ده که (ناوی بکهړ) پیکه ده بینن، پاشگر و ناو و ره گی چاوگی له گه ل (ادوات) دا تی که ل کردوه له گه ل نه و دا که ته نها (یار، وار، وا) پاشگر و نیشانه ی بکهړن.

له باره ی (ناوی بهرکاری) یشه وه ده لی: ((اسم مفعول - اسمیکه دلالت بکا له زاتی، یا له شتی که کرده وه یی کی واقع بیته سهر نه و زاته))⁽⁷⁾. به هه مان شیوه ی پیناسه ی (ناوی بکهړ)، نه م پیناسه یه ش بیجگه له ناتو اووی که ی بو بهرکاری ئاسایی ده لویت. دوا ی نه مه هیما کردنی بو نه وه ی که (ناوی بهرکاری) له چاوگی تیپه ره وه

(6) بو زیده پروونکردنه وه ی نه و باسه، پروانه: نووری عه لی نه مین، ریژمانی کوردی، چاپخانه ی کامهران - سلیمان 1960م، ل 129.

(7) سه عید صدقی، سهرچاوه ی پیشوو، ل 22.

وهرده گيريت چونكه (مفعولى) ههيه نرخى باسه كهى بهر زتر كردوته وه. له پاشاندا له پرووى دروست بوونى ئەم جوړه وشانه وه دهلى: ((بناكردنى اسم مفعول له غير مصدرى (واوى) به فریدانى (ن)ى مصدرى له گەل حرفة كهى پيشى و دانانى (راو) له جیى ئەوان پیکدی)). ئەمه كه دوو سهرنجى ره چاو كردوو پيوستى به روونكردنه وه و راستكردنه وه. يه كه میان له چاوگه (واو) يكانيشه وه (ناوى بهركار) روونرين، له چاوگى (گروون) به لادانى (ن)ه كهى (را)ى چاوگى نادیارى و پاشان پاشگرى (و) پيوه دهلكينين، وهك (گروون - گروو + را + و = گرووراو)⁽⁸⁾. پاشان وهكو لهم نمونه يه سهره وه نيشاندا (راو) نيشانهى (ناوى بهركار)ى نييه، بهلكو له (را) چاوگى نادیارى و پاشگرى (و) پیکهاتوه. نابيت و راستيش نييه دوو نيشانه يا دوو شتى جياواز بهيهك شيوه بى جياكردنه وه نيشانبدريت. كه ههريه كهى ئهركيكى ريزمانى دهبينيت⁽⁹⁾. ماموستا واى بوچووه كه چاوگى (واوى)ى (دروون) ناوه بهركاريكهى (درووراو) ه و پاشان بو سووك كردنه وه دهبيتته (دراو)⁽¹⁰⁾ راسته (درووراو) ناوى بهركارييه، بهلام (دراو) زور ههلهيه، چونكه له پرووى واتاوه له (دروون) دوور كهوتوته وه، ئەمه بى له وهى كه ريژهى (دوراو) ههيه و له (دوورين) وه وهرده گيرى و⁽¹¹⁾ له ناوچهى گهرميان بهكاردهيتري.

باسه كانى ترى ماموستا دهبرارهى ناوى جيگا (اسم مكان) كه له لاپه ره (24) داو له لاپه ره (55-56) دا كه به ناو نيشانى ((ادوات مكان)) ه به پيناسه يهك (ناوى جيگا)ى روونكردوته وه، بهلام نمونه كانى لاپه ره (24)ى هه موو ئاوه لفرمانى

(8) چاوگى (دوورين) ههيه كه دهستووريتره له (دروون). بو روونانى وشهى وهك (دووراو)، كه له شيوه زاره كانى گهرمياندا بهكاره، باشتريه ئەم بهكار بهيتريت، نهك (دروون)، كه ناويژهيه.

(9) زمانه وانانى تريش به ده گمهن نهبيت به هه مان شيوه - واته نيشانهى (را)ى نادیارى يان به نيشانهى ناوى بهركارى زانيووه.

(10) بروانه لاپه ره (24)ى هه مان سهرچاوهى پيشوو.

(11) ئەم باسه له پهراويزى (8)ى لاپه ره (8) دا روون كراوته وه.

شوینن و ناوی جیگا نین و نموونه کانی تری لاپه‌ره (56) یش هه‌موویانی له ناوه‌وه وەرگرتووه، له‌به‌ر دووری له باسه‌که‌ی ئیمه‌وه لییان نادوین.

دوا به‌دوای کتییی (صرف و نحوی کوردی) ی سه‌عید صدقی، کتییی (ده‌ستووری زمانی کوردی) ی توفیق وه‌ببی بلا‌وبۆوه.⁽¹²⁾ به‌گشتی سه‌رچاوه‌یه‌کی چاک و به‌که‌لکه و یه‌که‌م کتییی کوردیی، که به‌شه‌کانی ئاخاوتنی کردووه به‌هه‌شت به‌شه‌وه و له‌بارهیانه‌وه دواوه.

هه‌لسه‌نگاندنی ئیمه له‌بارهییه‌وه، ئه‌و باب‌ه‌ته ناوانه ده‌گریته‌وه، که له‌چاوه‌وه وەرده‌گیرین که له‌سه‌ره‌تاوه ده‌سنیشانان کردووه. مامۆستا وه‌ببی به‌ناوی ((دوولایی)) ییه‌وه له‌هه‌ندیکیان دواوه، که راستیکه‌ی (ناوی بکه‌ر و ناوی به‌رکار) ده‌گریته‌وه.

لیدوانه‌که‌شی له‌ژێر ئهم ناویشانانه‌دان: له‌لاپه‌ره (26) دا ((ته‌واو کردنی دوولایی)) و له‌لاپه‌ره (29) دا ((سینه‌کانی گری-گری دوولایی)) و له‌لاپه‌ره (67) دا ((سفه‌تی چۆنی له‌فیعل دروست کراو)) و له‌لاپه‌ره (70) دا دروست بوونی سفه‌تی چۆنی لیکدراو).

شایانی باسه له‌لاپه‌ره (26) دا ئه‌وه‌ی راگه‌یاندووه که ئهم (دوولایی) یانه ریژه‌یه‌کی فرمان و ده‌بنه ئاوه‌لناویش و که‌سدارین. به‌لام له‌هه‌موو ئه‌و باب‌ه‌تانه‌ی سه‌ره‌وه‌یدا که به (دوولایی) و هه‌رجاره‌ی له‌ژێر سه‌رباسیکدا ناویان ده‌بات و پیی له‌سه‌ر ده‌وری (ئاوه‌لناوی) یان داده‌گریت، به‌وه‌ی که ده‌بنه ته‌واوکه‌ری ناو و راناو، وه‌کو نموونه‌کانی (منالی نووستوو، تۆی نووستوو، داری زۆر سووتاو) (ل26)، (زگ سووتاو، گیا خۆر) (ل29)، (مردوو، کوژراو) (ل67)، ((نان خۆر، بابردوو، باوک مردوو، سه‌رپیچراو)) (ل70). لی‌ره‌دا چهند که‌موکورییه‌ک ده‌سنیشان ده‌که‌ین، وه‌کو:

1- ناو‌بردنی ئه‌و نموونه و باب‌ه‌تانه‌ی سه‌ره‌وه به (دوولایی) هه‌له‌یه، له‌به‌رئه‌وه‌ی راستی نموونه‌کان دووبابه‌تی سه‌ربه‌خۆی جیاواز له‌یه‌کتري وه‌کو (ناوی بکه‌ر) و (ناوی

(12) ته‌وفیق وه‌ببی، ده‌ستووری زمانی کوردی، جزمی یه‌که‌م، به‌غدا، 1929.

بەرکار) نیشان ئەدەن و نابیت ھەر جارەى بەسەر باسیکی جیاواز لییانەو بەکۆلریتەو،
 وەکو لییکۆلینەو ەکەى مامۆستا وەھبى، چونکە دوو بابەتى سەرەکی و سەر بەخۆن.
 2- راستە کە بوونە تەواوەکەرى ناو و راناو و دەبنە ئاوەلناو، بەلام نووسەر بیجگە
 لەو دۆخانەش ھەر بە ئاوەلناویانى زانیو، کە لە کاتییدا ئەم (ناوی بەکەر) و (ناوی
 بەرکار) ە ناو و ئەرك و تاییبەتیەکانى نا و وەردەگرن لەپرووی بەکارھێنان و وەرگرتنى
 نیشانەى (تاک و کۆ) و (ناسراو و نەناسراو) ەو⁽¹³⁾، لەبەر ئەمە ناو بردنیان بە
 ((ئاوەلناو، گرێى دوولایى، سفەتى چۆنى)) واتە ھەر جارەى لەژێر باسییدا
 نادروستە، چونکە خۆیان بریتین لە باسیکی سەر بەخۆ و تاییبەتى، کە لە چاوەگەو
 وەردەگیرین و دەورى ناویش و ئاوەلناویش وەردەگرن. کەچی نووسەر تەنھا باسى
 ئاوەلناویتیانی کردووە.

3- وشەکانى (نووستوو)، باوک مردوو، گیاخۆر، ناخۆر) ناوی بەکەرى دارژاو و
 لییکدراون و لە قەدى تیئەپەرى گۆزانەو و تیئەپەرو وەرگیراون، یا ناوەکەى
 پیشیانەو دەورى بەرکاری وەرگرتوو و بۆتە (ناوی بەکەر وەکو (باوک مردوو). بەلام
 نمونەکانى وەکو (کوژراو، سووتاو، بابردوو، سەریچراو) ناوی بەرکاری دارژاو و
 لییکدراون.

4- بەگشتى باسەکەى تییکەل و پییکەل و دووبارە کردنەو و لە یەك چوونى تیئایە و
 پیویستى بەو دووپات کردنەو یە نەدەکرد.

مامۆستا وەھبى لەژێر ناویشانى ((ناوی دروستکراو لە فعل)) لە (25)دا
 ئەوێ رەچاو کردوو کە لە چاوەگەو دەتوانی ھەندى ناوی تاییبەتى وەرگیری. ئەمە
 راستە، بەلام تاکە نمونە یە کیشى بۆ نەھیناوەتەو لە کاتییدا خۆى ھیمای ئەوێ
 کردوو کە دەتوانی دەستووریکی بۆ دابنریت.

لەم بابەتەیدا، واتە- دروستکردنى ناو لە فرمان- لە بەندى (159، 160) ی
 لاپەرە (52) دا دوو دەستوورى داناو بۆ ئەو ناوانەى لە چاوەگەى تیئەپەرى بە (اندن)

(13) پروانە نوورى عەلى ئەمین سەرچاوەى پیشوو، ل130.

کراو و چاوگه تیئنه پەرە (یائی) یه کانه وه که به لادانی نیشانهی چاوگه کانیان (ناو) دروستده بیئت و بیّ ئه وهی جوړی نمونهی ناوه وەرگیراوه کانی وەك ((تهقه، کۆکه، باره، زیریکه)) که (ناوی چاوگ) ن دهسنيشان بکات. ههروهها له بهندی (161) ی لاپه پەرە (53) دا کۆمه لێك نمونهی هیناوه ته وه، که به لایه وه بیّ دهستوور دروستبوون و جوړی ناوه کانیشی به هه مان شیوهی سه ره وه روون نه کردۆته وه، که چه ند جوړیك ناویان تیئدایه و تیكه لێ کردوون، بیّ ئه وهی جوړه کانیانی دیاریکردیئت. نمونهی ناوی وای تیئدایه، که سه ره بخۆیه و له چاوگه وه وهرنه گیراوه. ئه مه بیجگه له وهی زۆربه یان دهستوورین و ده چنه ژیر ناوه دهستوورییه کانی وەك (ناوی چاوگ، ناوی ئامیر ناوی تایبه تی، ناوی پیشه و کار).

نووسه ره له ژیر سه رباسی ((سفه تی چۆنی له فعل دروستکراو)) ی (ل67) دا ده لێ: ((به خستنی ئه داتی (ۆك) له دوا ی ره گی هه ندی فیعلی لازیمه وه سفه تی چۆنی دروست بووه، وه کو: گه ران- گه رۆك، فرین- فرۆك، به زین- به زۆك)). راسته ئه مانه ده بنه ئاوه لئاو، به لام ((گه رۆك، فرۆك)) و ئه وانیهی له م ریژه یه ن و به زۆری له چاوگی (گو یزانه وه- انتقالی) ن (ناوی بکه ری دارپاژا) ن و ده بنه ئاوه لئاویش، وه کو (ئاوه لئاوی بکه ری دارپاژا) له به کاره یئاندا. ئه وانیهی له چاوگی ((روودان- مگاوعه) ن له به ره به رده وامیی سیفه ته که یان پیان ه وه ده بنه (ئاوه لئاوی به رکاری دارپاژا).

مامۆستا نوری عه لی ئه مین و خو خه ریک کردنی به زمانی کوردی وه سوودیکی زۆریان گه یاندووه به زمانه که و ده رکردنی کتیبی ((ریژمانی کوردی)) نمونهی نایابی ئه وه هه ولّیه تی⁽¹⁴⁾. له م کتیبه دا له و وشانه وه دوا وه، که له چاوگه وه وهرده گیرین. له لاپه ره (66) دا له ژیر ناو نیشانی جوړه کانی (ناو) دا به سیّ خالّ باسی پیکه اتنی (ناوی

(14) نووری عه لی ئه مین، ریژمانی کوردی، سلیمانی، 1960. ئه م کتیبه دوو به رگی تری هیه، وەك، قه واعیدی زمانی کوردی، به رگی یه که م، به غدا، 1956، ل (51-55)، به رگی دووه م به غدا، 1958، ل (67-70)، له ناوی بکه ره و ناوی به رکاری کۆلیوه ته وه، ئیمه به رگی سییه می بۆ باسه که مان وهرده گرین.

مه‌عنه‌وی‌ی کردووه. خالی (ج)ی (ناوی چاوگ) ده‌گریته‌وه که له ره‌گی چاوگ و پاشگری (ه)وه دارپژراوه. باسی شیوه‌ی تری رۆنانی ئەم ناوه‌ی نه‌کردووه، که چه‌ند شیوه‌ی دی هه‌یه له ره‌گی چاوگ، یا له ره‌گی چاوگ و پاشگروهه پیکده‌هینرین.

له ل(126)دا (ناوی بکه‌ر و ناوی به‌رکار)ی له ریزی جوړیک له جوړه‌کانی ئاوه‌لناو داناوه، که به ((ئاوه‌لناوی فرمانی)) ناوی بردووه. گومانی نییه، ئەم بابەتانه‌ی سه‌ره‌وه‌ی به هه‌له له ریزی ((ئاوه‌لناوی فرمانی))⁽¹⁵⁾ داناوه. ته‌نانه‌ت نابیی له ریزی جوړه‌کانی ناویشدا دابنریت، چونکه بابەتیکن له فرمانه‌وه وهرده‌گیرین و ده‌بیئت له به‌شی (چاوگ)دا یا سه‌ره‌به‌خۆ لیتی بکوژیته‌وه، به‌لگه‌شمان رای نووسه‌ر خۆیه‌تی که له هه‌مان لاپه‌رده‌دا ده‌لی: ((ئاوه‌لناوی فرمانی ئیسکیکی فرمانه و تام و بو‌ی ناو ئەدا...)). ئەگه‌ر چی ئیمه وه‌ک له‌سه‌ره‌وه روو‌غان‌کرده‌وه، به (ئاوه‌لناوی فرمانی) نازانین، به‌لام مه‌به‌ستی ئیمه ئەوه‌یه لی‌رده‌دا بابەتی باسه‌که‌مان ده‌گریته‌وه. له هه‌مان شویندا (جگه‌ره‌کیش)، که (ناوی بکه‌ری لی‌کدراو)ه به فرمانی ناو بردووه، چونکه به‌لایه‌وه ((جگه‌ره‌کیش... فرمانه چونکه به‌یانی کارێ ئەکا)). ئەم وشانه‌ کەس و کاتیان تیانیه، ئەگه‌رچی له فرمانیشه‌وه وهرگیراون.

پاش ئەمه نووسه‌ر ئەوه‌ی راگه‌یاندووه ((ئاوه‌لناوی بکه‌ر که له چاوگ (المصدر) وهرگیری ئەمیش دوو جوړه: ئاوه‌لناوی بکه‌ری ساده، ئاوه‌لناوی بکه‌ری لی‌کدراو))

(15) نووسه‌ر له به‌شی (ناوی لی‌کدراو)ی ل(62-63)دا و له به‌شی (ئاوه‌لناوی لی‌کدراو)ی ل(112-114)ی ئەم کتیبه‌دا جاریکی تر له‌نیۆ زۆربه‌ی نموونه‌کانی هه‌ردوو بابەته‌که‌دا (ناوی بکه‌ر و ناوی به‌رکار) ده‌بینرین، که جاریک به‌ناو و جاریکی تر به ئاوه‌لناو به هه‌له هه‌مان ریژه‌یان دووباره کردۆته‌وه به هه‌له. راسته ئەم بابەتانه ده‌بنه ناویش و ئاوه‌لناویش، به‌لام نابیی هه‌ر جاره‌ی به‌جوړه بابەتیکن باسیان لی‌وه بکریت. چونکه ده‌بیئت له‌ژێر بابەتی (ناوی بکه‌ر، ناوی به‌رکار)دا لی‌یانه‌وه بکوژیته‌وه و هی‌مای ئەوه بکریت، که بی‌جگه له ده‌وری ناوی ئەم بابەتانه له‌پرووی به‌کاره‌ینانه‌وه ده‌وری ئاوه‌لناویش ده‌بینن. ئیتر پی‌ویست ناکا به‌دوو بابەتی جیاواز به‌رچاو بگیری‌ن، چونکه له چاوگه‌وه وهرده‌گیرین. به‌لام نابیی هه‌ر جاره‌ی به بابەتیکن باسیان بکریت.

(بروانه ل 127). راسته ناوی (بکەر) له چاوگهوه وهرده گيريت، به لام پيناسه ی بابه ته که ی نيوه چله، چونکه سيفه تيکی هميشه یی و توانای تاييه تييانيش تيايه. ئەم بابه ته شیوه ی (ساده) ی نيه، به لکو دارژاو و ليکدراوی هه یه و ئەوه ی ئەو به ساده ی داناه (ناوی بکهری دارژاو) ن، (بروانه: ل 127، 129). له پاشاندا راسته (ناوی بکهری دارژاو) ی له قه د و ره گی تينه پهر و تيپه ره وه به هۆی پاشگر و پيشگری ((و، هر، ب)) هوه وهرگرتوه. شیوه ی پيکهاتنی (ناوی بکهری ليکدراو) یشی له تيپه ره وه باسکردوه.

له مه ی سه ره وه دا له گه ل بهرچاوگرتنی لايه نه راسته کانیشیدا، ئەم ناته واويانه ده بينرين:

1- ناوی بکهری دارژاو به هه له له قه دی تينه پهری روودان (مطاوعه) هوه وهرگرتوه وهك ((سووتاو، مردوو)) که ئەمانه (ناوی بهرکاری) دارژاون، چونکه له خويانه وه روو نادهن تا هيژيک يا به هۆی بکهره وه نه بيت، له کاتيکدا بکهريشيان ديار نيه. ئەوانه ی له قه دی تينه پهری گويزانه وه (انتقالی) ن ده بنه ناوی بکهر وه کو (هاتوو، کهوتوو، رویشتوو، گرياو).

2- له پرووی دهنگسازيوه جياوازی نه کردوه که ئەو وشانه ی سه ره وه که به لای ئەوه وه (ناوی بکهر) ن، ئەگهر به بزوينی (ا، ی) کو تاييان هاتبوو ئەوا ته نها به پاشگری (و- w) ده بنه ناوی بکهر و ناوی بهرکار. به لام ئەگهر به (دالی، تائی) کو تاييان هاتبوو به (واوی) دريژ (وو- ū) دروست ده بن.

3- جوړی ئەو چاوگانه ی که به هۆی پيشگری (ب) و ره گه کانياه وه ده بنه ناوی بکهر روون نه کردۆته وه که تيپه رن.

له لاپهړه (128، 129) دا له وەرگرتنی پړه ګی چاوه ګه ګانی ((پی لی خستن، له ناو بردن))⁽¹⁶⁾ بو پیکهاتنی (ناوی بکهري لیکدراو) ((پی لی خه، ... له ناو بهر)) به هه له به ((پی لی خ، ... له ناو به)) زانیوه. راستیکه ی پړه ګه ګانیان ((پی لی خه، له ناو به)) یه. وادیاره، ماموستا دهنګی (ه) ی پړه ګه ګانیانی به (ه) ی (ه) ی نیشانه ی (ناوی بکهري) زانیوه⁽¹⁷⁾. ئه مهش هه له یه کی ګه وره یه و پیویستی به راستکردنه وه هه یه، که به م شیوه یه ی خواره وه ناو بکهريکان دروستبوون:

پی لی خستن: پی لی خه + هر = پی لی خه (بزوینیکیان نامینی که (ه) یه).

له ناو بردن: له نا به + هر = له ناو بهر (هه مان هو).

ویړای ئه وه، له راستکردنه وه یه دا، ده بی ئه وهش بزاین هندی پاشګری (ناوی بکهري دارژاو) ی وهك (ه، ه)، له دروستکردنی (ناوی بکهري لیکدراو) دا ده ور ده بینن.

ماموستا نوری عه لی له لاپهړه (129) دا راده ی باسه که ی بهرز کردو ته وه به وه ی که رایګه یاندووه ناوی بکهري به هه ردوو شیوه که یه وه له به کاره ییناندا ده بنه ناویش و ئاوه لئاویش. به شیوه ی ناو ئه رك و تایبه تی (خاسیه ت) و ه رده ګری، به لام نووسه ر ئه رك و خاسیه تیش هه ر به ((وه زیفه - ئه رك)) ناو بردووه. له راستیدا نمونه و روونکردنه وه ګانی له و رووه وه چ وه کو ناو چ وه کو ئاوه لئاو راستن، به لام ناییت هه ردوو (ئه رك و تایبه تی) ناو به ئه رك ناو برین چونکه دوو بابته ی ریژمانی له یه کتر جیاوازن⁽¹⁸⁾.

(16) نوری عه لی له جیاتی (نیشانه ی چاوګ) پیته پاشګری به کاره ییناوه. ئه مه جی سهرنجه، چونکه نیشانه و پاشګر دوو شتی له یه کتر جیاوازن، نیشانه تایبه ته به خاسیه تی کی ریژمانیوه، به لام پاشګر له شوینی جیاواز جیاوازا به کارده هیتریت و ده وری روژان ده بینن.

(17) له ل (84، 113) دا به هه له (که) ی به پاشګر داناوه، له راستیدا بریتییه له (که) ی پړه ګی (کردن) و پاشګری (ه) ی نیشانه ی ناوی بکهري. هه روه ها (خوړ) یش هه مان شته.

(18) له شوینی کی تری ئه م باسه و له شوینی خویدا به ته وای روونیان ده که یینه وه.

بیجگه لهوانه‌ی که له چاوگی تیینه‌په‌ری روودانن زیاتر به‌لای ئاوه‌لناویدا ده‌چن. نووسەر له لاپه‌ره (129) هاتۆته سەر (ناوی به‌رکار) و به پیناسه‌یه‌کی نات‌ه‌واو که بۆ به‌رکاری ئاسایی ده‌شی‌ت ده‌ستی به‌ باسی (ناوی به‌رکار) کردووه. به‌هه‌مان شیوه‌ی (ناوی بکه‌ر) له‌م باب‌ه‌ته‌ش دواوه چ له‌رووی شیوه‌ی پیکهاتنه‌وه چ له‌رووی به‌کاره‌ینانه‌وه. له‌به‌رئ‌ه‌وه‌ی نات‌ه‌واوییه‌کانی هه‌مان نات‌ه‌واو بن، بۆیه له‌و دوو رووه‌وه، سه‌رنجی راست‌کردنه‌وه‌مان هه‌مان چه‌شنه که له به‌شی (ناوی بکه‌ر) دا له سه‌ره‌وه ده‌رمان بری... سه‌ره‌رای ئه‌وه، چه‌ند تی‌بینی‌کی دیمان سه‌باره‌ت به هه‌ندی بۆچوونی نووسەر هه‌یه، لی‌ره‌دا به‌کورتی لی‌یان ده‌دوین. ئه‌ویش ئه‌وه‌یه له لاپه‌ره (129) دا ناوی به‌رکاری (جه‌رگ بر‌او) ی به‌دوو (ر) نووسیوه. له راستیدا ئه‌مه ناشی‌ت، چونکه ته‌نانه‌ت ئه‌گه‌ر په‌گی چاوگه‌که‌ش به (ر) کۆتایی هاتی‌ت، وه‌ک (برین کپین...) له‌به‌ر قورسی ده‌ربرین پی‌ویسته و واش رو‌یش‌تووه به یه‌ک (ر) بنووسری‌ت، تا‌کو له‌گه‌ل (ر) (را) ی فرمانی نادیاریدا تی‌که‌ل‌بکری‌ت و به‌یه‌ک (ر) بنووسری‌ت. به‌م شیوه‌یه:

ره‌گ + نیشانه‌ی نادیا‌ری + پاشگری به‌رکاری

(برین: بر + را + و = بر‌او) هه‌روه‌ها (کراو) و هی‌ تریش.

دوا‌ی ئه‌مه نووسەر له لاپه‌ره (129، 130، 131) دا⁽¹⁹⁾، (را) ی فرمانی نادیا‌ری و پاشگری (و) ی به‌رکاری به (راو) داناوه و تی‌که‌لی کردوون. ئه‌مه بۆچوونی‌کی ناراسته، چونکه خۆی له‌خۆیدا نیشانه و پاشگری‌که سەر به دوو باب‌ه‌تن. وه‌کو چۆن له‌سه‌ره‌وه روو‌مان کرده‌وه، له رو‌ناندا ده‌بی جیا‌بکری‌نه‌وه.

(19) له ل(152، 153، 154) له‌ژێر ناو‌نیشانی (پی‌ته پاشگری په‌گی فرمان) دا ژماره‌یه‌ک نمونه‌ی هی‌ناوه‌ته‌وه، که له‌په‌گی فرمان و پاشگر پی‌کهاتوون. له هه‌ندی‌کیاندا جو‌ری ناوه‌کانی ده‌رنه‌خستووه که (ناوی بکه‌ر، ناوی ئامی‌ر، ناوی چاوگ) ده‌گرنه‌وه. له خاله‌کانی (4، 5، 8، 9، 11) دا دیسان پاشگری (ناوی به‌رکاری) ی به (راو) زانیوه و له‌سه‌ره‌وه ئه‌مه‌مان راست‌کردۆته‌وه. شایانی باسه له خاله‌کانی تری (7، 12، 15، 18) دا جو‌ری ناوه‌کانی به‌راستی دیاری‌کردووه، به‌لام ده‌بایه ئه‌م باب‌ه‌تانه‌ی به‌جیا باس نه‌کردایه و له‌گه‌ل (ناوی بکه‌ر و به‌رکار) دا لی‌یان بدوایه.

دواى نورى عەلى ئەمىن كىتەبى ((اوائى دەستورا زمانى كوردى))ى جگەر خوین
 بلاوکرایه وه⁽²⁰⁾. نووسەر له دابهشکردنى بهشەکانى ئاخوتندا بهسەر (ناو، فرمان،
 پیت) دا وهکو سهعید صدقی پێرهوی زمانهوانانى عهरेبى کردووه. لهم کتێبه دا وهکو
 پێشو روودهکینه وه جی مه بهستی خۆمان. مامۆستا جگەر خوین پێش خۆی
 کهسیکی تر نابینریت وهکو بابەتی سهربهخۆ له رێزمانى کوردیدا له (ناوی جیگا،
 ناوی ئامیر، ناوی بکهەر، ناوی بهرکار، ناوی واتایی) دوايیت. بهمه نرخى کتێبه کهى
 بهرز کردۆته وه بهلام ههندى تیکه لى و نارێكى باسکردنه کهى بوونه ته هوى شيواندنى.
 له لاپه ره (21) دا له ژێر سه ر باسى (ناوی جیگا) دا به پیناسه یه ك دهستى به
 باسه کهى کردووه و نموونه یه كى زۆرى بۆ هیناوه ته وه، بهلام تیکه لى نموونه کانى له
 ناوی جیگا، پاشگری شوینی، ئاوه لفرمان... له راستى پیناسه کهى کهمکردۆته وه.
 دوا به دواى ئەمه له پرووی پیکهاتنه وه ئەگەر چى به باشى ناوی جیگای بهسەر
 (سهربهخۆ، پیکهاتوو) دا دابهش کردووه بهلام نموونه کانى به دهگمه ن وشه ی وای
 تێدایه، له چاوگه وه وه رگیرابى. له بهشى دووه میشدا وا بۆی چووه که به ناو و پاشگر
 دروستده بن و ناوی فرمانى هه ر نه هیناوه، که ناوی جیگای لیوه وه رده گیریت... له
 لاپه ره (123) دا له ژێر سه رباسى (ئامرازى جیگا) دا⁽²¹⁾ هه مان پاشگره کانى
 سه ره وه ی بۆ دروستکردنى ناوی جیگا به نموونه هیناوه ته وه، له راستیدا ده بوايه ئەم
 باسه ی به ته نها نه هینايه ته کایه وه، چونکه دووباره کردنه وه ی باسه کهى یه که مه و
 به که موکوری داده نریت له لیكۆلینه وه دا.

نووسەر به هه مان شیوه ی (ناوی جیگا) له (ناوی ئامیر) یش دواوه.
 لیڕه شدا به پیناسه یه ك و نموونه و هه مان دابهشکردنه وه باسه کهى دامه زرانده وه
 (بروانه: 23-24). له بهشى (ناوی ئامیری پیکهاتوو) دا زۆربه ی نموونه کانى له
 چاوگه وه وه رگیراوه، که چى به هیچ جوړیک شیوه ی دارشتن و روئانیانى باسنه کردووه.

(20) جگەر خوین، اوا ئو دەستورا زمانى كوردى، بهغدا، 1961.

(21) ئامراز: راست نییه له جیاتى پاشگر و پێشگر به کار بهیئریت.

ئەمە بۆتە ھۆی كەموكۆرى لىكۆلىنەۋەكەي، چونكە ناۋى (چاۋگ ياناۋى) نەبردوۋە، كە لەۋانەۋە ناۋى ئامىر ۋەردەگىرىت.

لە لاپەرە (41) دا باسى (ناۋى بىكەر) بەرچاۋ دەكەۋىت، بەلام پىناسەكەي بىكەرى ئاسايى دەگىرىتەۋە، نەك (ناۋى بىكەر) لى لە چاۋگ ۋەرگىراۋ. لەرۋى پىكەتەۋە دوو شىۋە دابەش كەردنى بابەتەكە بەسەر (سادە ۋ لىكەدراۋ) دا دەبىنرىت ۋ نمۇنەكانى بەشە سادەكەي تىكەلن لە (ئاۋەلناۋ، ناۋى چاۋگ، ناۋى بىكەر)⁽²²⁾. شتىكى گومان نەۋىستە، نەك ھەر (ناۋى بىكەر)، بەلكو ھەموو ئەۋ بابەتەش، كە لە سەرەۋە خستمانەروو، رىژەيەكى (ناۋى چاۋگ) لى دەربچىت كە لە رۋى پىكەتەۋە (سادەيە)، دەنا ھەموۋيان دارپاۋ ۋ لىكەدراۋن ۋ (سادە) يان نىيە، چونكە لە فرمانەۋە بە يارمەتى پىشگر ۋ پاشگر ۋەردەگىرىن.

نووسەر بەھەمان شىۋەي نورى عەلى ئەمىن بە ناراستى لە قەدى تىنەپەرى چاۋگى روودان ۋ پاشگرى (ۋ، ۋو) ۋە كە (ناۋى بەركار) لى پىكەت، (ناۋى بىكەر) ۋەرگرتوۋە ۋەك (مردوۋ، رزىو) لەگەل ئەۋ رىژەيەي (ناۋى بىكەر) كە لە قەدى تىنەپەرى چاۋگى گۆزانەۋەۋە ۋەردەگىرىن ۋەك (كەوتوو) تىكەل كەردوۋە. ھەرۋەكو لە سەرەۋەي ئەم باسەدا رومنانكەدەۋە لە قەدى چاۋگى تىنەپەرى روودانەۋە (ناۋى بەركار) لى پىكەدەيىنرىت. چونكە ئەۋ قەدانە بىكەرەكانىان ديار نىيە، كە لەلەيەن كىۋە روۋى داۋە ۋ كارەكەي بەسەرياندا ھىناۋە. بۆيە دەبنە (ناۋى بەركار). بەلام لە رىژەي گۆزانەۋەكەيەۋە (انتقالى) چونكە بىكەرەكانىان كە خاۋەنى روودانى ئىشەكەيانن ديارە، (ناۋى بىكەر) ۋەردەگىرىت ۋەكو (ھاتى، كەوتوو) لى نمۇنەكانى خۆى لە (45)، (46) دان ۋ تىكەل رىژەكەي دىيانى كەردبوو ۋەك (مردوۋ، رزىو) لە ھەمان لاپەرە كە راستىكەيان (ناۋى بەركار) ن.

(22) پروانە ل (42) لى سەرچاۋەي پىشوو.

نوسەر له دابه شکردنه که ی دووه میدا له پرووی پیکهاتنه وه (ناوی بکه ر) ی له تیینه په پره وه وەرگرتووه و هک (مای، هاتی) ⁽²³⁾ راستیکه ی رابردووی نزیکن. له (ل 45) دا (فرۆشه ر، چی نه ر، بکیش، بچین) له (ل 46) دا به (ناوی بکه ری ساده) یان ده زانی ت و جو ری چاوگه که ی که تیپه ره ناوی نه بردووه و پاشگری (ه ر) ی ناوی بکه ر به ته نها به (ئه ر) نووسیووه، که ئه مه هه له یه، چونکه دهنگی هه مزه (٤) له کوردیدا ئه گه ر چی هه یه و به زو ری له پیش بزوی نه وه دیت له ویدا نییه و ته نها شیوه ی کو کردنه که ی به ته نها وایه و راست نییه به نووسین بنووسریت.

نوسەر هه مان هه له ی له ناوبردنی پاشگره کانی و هک (ئه، اوک، ئه ک) له لاپه ره (48) دا دووباره کردو ته وه، که راستیکه یان (ه، وک، هک) ه، و هک له نمونه کانی (باله، خوهره، که نوک، دزه ک) ی خویدا ده رده که ون.

نوسەر له به شی (ناوی بکه ری لی کدراو) دا له (ل 47) دا ژماره یه ک نمونه ی له ژیر ناوی (نامراز) دا هی ناوه ته وه، که به هو یانه وه (ناوی بکه ری لی کدراو) ی دروستکردووه، که چی تیکه ل ن له (ناو، پیشگر، پاشگر، ره گی چاوگ و (ه ر) ی ناوی بکه ری). نمونه دروست کراوه کانی شی تیکه ل ن له دارژاو و لی کدراو له ناویش و له چاوگه وه وەرگیراون. له راستیدا ده بوایه نمونه کانی ته نها له چاوگه وه وەر بگرتایه، چونکه بابه ته که په یوه ندی به چاوگه وه هه یه، نه ک ناو. هه ر له به ر ئه مه شه لایه نی بکه ری تی (فاعیلیه ت) یان تیدا به هیزه ⁽²⁴⁾.

له هه مان لاپه ره دا نمونه ی (ناوی بکه ری لی کدراو) ی له چاوگه به تیپه ر کراوه کانه وه هی ناوه ته وه و ده لی: ((له چاوگی یائیوه که به هو ی (اند) ده وه ده بنه تیپه ر (این) شوینی (اند) ده گری و هک: ((ده ژ چرین، جل قه تین، اش گه رین...)). زو ر راسته

(23) (چو ی) به لای منه وه (ناوی بکه ر) نییه چونکه له چاوگی ناویزه وه وەرگیراوه واتای ناوی بکه ر به شیوه ی ساده یی نابه خشی ت، ته نها به دارژاو نه بی ت، و هکو (هه لچوو، روچوو، هه لبوو) ده بی ته (ناوی بکه ری دارژاو) چونکه به ساده یی له گه ل فرمانی رابردووی نزیکه که یدا تیکه ل ده بی ت.

(24) پروانه رای م. محمد له ل (63-64) گو قاری زانیاری ژماره (4) سالی 1972.

له‌په‌گی چاوگی لی‌کدرای به تی‌په‌ر کراوه‌وه ناوی بکه‌ر وه‌رده‌گیری، به‌لام ئەم چاوگانه که له بنه‌په‌تدا (یائین) و هه‌روه‌ها چاوگی تری نایائیش، که به هۆی (اندن) هوه ده‌بنه تی‌په‌ر ده‌چنه ریزی چاوگه (دالی) یه‌کانه‌وه، راست نییه به‌شیوه‌ی پیشووی ناوبه‌ری‌ت. دیسان باش بۆی نه‌چووه که وای داناوه (این) شوینی (اند) ی گرتۆته‌وه، چونکه له‌ویدا ته‌ن‌ها (1) له وه‌رگرتنی په‌گی چاوگه‌که‌دا. ده‌گۆرپ‌ت به (ی) و وپاشان (ین) راستره له (این). ده‌نگی (ا) لی‌ره‌دا زیاده و به‌هه‌له هیناوی‌تییه ناوه‌وه.

دواشت له‌رووی توخمه‌وه (جنس) (ناوی بکه‌ر و ناوی به‌رکار) ی باس کردووه و دیاری‌کردووه که (ئی) بۆ نی‌ر و (ا) بۆ می له‌گه‌لیاندا دیت.

له (ل 50) دا (ناوی به‌رکار) به پیناسه‌یه‌ک به‌رچاو ده‌که‌ویت، که ته‌نیا به‌رکاری ئاسایی ده‌گریته‌وه و دابه‌ش کردنه‌کشی به هه‌مان شیوه‌یه و له (ناوی به‌رکار) یوه دووره. له‌به‌ر ئەوه درێژه به‌م باسه ناده‌ین و وه‌ک وتمان جیاوازییه‌کی ته‌واو له‌نیوان به‌رکاری ئاسایی و (ناوی به‌رکاری) دا هه‌یه، چونکه دووه‌میان له چاوگه‌وه وه‌رده‌گیری‌ت و ناوی تری جیاواز ناتوانیت هه‌مان ده‌وری وه‌رگیری‌ت، به‌لام له رسته‌دا هه‌موو ناویکی ئاسایی ده‌وری به‌رکاری ئاسایی وه‌رده‌گیری‌ت.

دواشت که بابه‌ته‌که‌ی ئیمه بگریته‌وه، ئەوه‌یه که نووسه‌ر له (ل: 67) دا له (ناوی واتایی) دواوه و به پیناسه‌یه‌کی راست و چه‌ند نمونه‌یه‌که‌وه باسی‌کردووه. له‌ناو نمونه‌کانیدا له‌رووی وه‌رگرتنه‌وه ته‌ن‌ها ده‌نگه سروشتیه‌کانی به‌رچاوگ ده‌که‌ون و ئەوانی تریش ناوین سه‌ره‌پای ئەوه‌ش که‌م و زۆر له باره‌ی رۆناییانه‌وه نه‌دواوه.

سالی 1972 له‌لایه‌ن به‌پ‌یوه‌به‌ری‌تی خویندنی کوردیه‌وه لی‌ژنه‌یه‌کی ئەو به‌پ‌یوه‌به‌ری‌تییه، کتییی ((زمان و ئەده‌بی کوردی)) بۆ خویندنی پۆلی سییه‌می ناوه‌ندی قوتابخانه‌کان دانا⁽²⁵⁾.

(25) محمەد مسته‌فا کوردی، مسته‌فا صالح که‌ریم، ئەبو به‌کر جه‌لال، عه‌بدوڵلا میدیا، زمان و ئەده‌بی کوردی، چاپی دووهم، به‌غدا، 1972.

بهشی ریزمانه‌کە ی بریتییه له (ره‌گی فرمان = ره‌گی چاوگ)، (فرمانی رانه‌بردوو)، (جوړه‌کانی فرمانی رابردوو)، (ئاوه‌لناوی بکه‌ر)، (ئاوه‌لناوی کراو = اسم المفعول)، (ناوی گوزاره = الاسم المصدر)، (پیشگر و پاشگر).

لیږده‌دا تیشکی لیکۆلینه‌وه و هه‌لسه‌نگاندنه‌که‌مان ده‌خه‌ینه‌ سه‌ر (ئاوه‌لناوی بکه‌ر) و (ئاوه‌لناوی کراو) و (ناوی گوزاره = الاسم المصدر) که‌ له‌ چاوگه‌وه‌ وه‌رده‌گیرین.

له‌ لاپه‌ره‌ (20) ی کتیبه‌که‌دا به‌گشتی له‌ ئاوه‌لناوی بکه‌ر دواون و چه‌ند نمونه‌یه‌کی وایان هی‌ناوه‌وه‌ته‌وه‌، که‌ هه‌موو شیوه‌کانی له‌ رسته‌دا ده‌رخستوه‌.

له‌ پاشاندا ئه‌وه‌یان روون کردۆته‌وه‌ که‌ هه‌ر وشه‌یه‌کی ئاوه‌لناوی بکه‌ر ((ناوی خاوه‌ن فرمانیکه‌ یا بکه‌ری فرمانیکه‌ ئه‌و تۆیه‌ که‌ کاتیکی دیاری تیا به‌دی ناکریت...⁽²⁶⁾)) (20ل). پاش ئه‌مه‌ هاتونه‌ته‌ سه‌ر که‌رتکردنی یه‌که‌ یه‌که‌ی نمونه‌کان به‌ دیارکردنی ره‌گی ئه‌و فرمانانه‌ی که‌ لی‌وه‌ی وه‌رگیراون و ئه‌و پیشگر و پاشگرانه‌ی که‌ تایبه‌تن به‌ پیکه‌ینانی ئاوه‌لناوی بکه‌ره‌وه‌. بۆ زیاتر روونکردنه‌وه‌ نه‌خشه‌یه‌کیان بۆ هه‌موو ئه‌و پیشگر و پاشگرانه‌ی وه‌ک ((ب، وک، نۆک، نده‌، وو، ا، ه‌ر، و، ه‌وار)) خستۆته‌روو، که‌ ده‌بنه‌ هۆی پیکه‌اتن و دارشتنی ئاوه‌لناوی بکه‌ر له‌ چاوگه‌وه‌. له‌مه‌وه‌ش به‌ ناویشانی ((ده‌ستووری دارشتنی ئاوه‌لناوی بکه‌ر له‌ ره‌گ و چاوگی نون کرتاوی فرمان⁽²⁷⁾))... چه‌ند ده‌ستوریکیان هه‌لینجاوه‌، که‌ ((هه‌ندی ریزه‌ی ئاوه‌لناوی بکه‌ر له‌ ره‌گی فرمان و پیشگره‌کانی: (ب) و (به‌) دروستده‌بن، وه‌ک: (بژهن، به‌گه‌ر....)) (به‌وانه‌: 21ل) لیږده‌دا لیژنه‌ دوو هه‌له‌ی زۆر گه‌وره‌ی دینه‌ پیش چاو: یه‌که‌میان ((چاوگی نون کرتاو)) بۆ مه‌به‌ستی لادانی (نونی چاوگ) راست نییه‌، چونکه‌ چاوگی نون کرتاو به‌ ته‌واوی (مصدر مرخم) ده‌گریته‌وه‌، به‌تایبه‌تی بۆ ئه‌م مه‌به‌سته‌ له‌ کوردیدا شتی وانیه‌.

(26) بروانه‌: سه‌رچاوه‌ی پیشوو، ل 21.

(27) سه‌رچاوه‌ی پیشوو، هه‌مان لاپه‌ره‌.

لېژنهش به هه‌له (ناوی بکه‌ری) وه‌کو نووسه‌رانی پېشو له قه‌دی تېنه‌په‌ری
چاوگی روودانه‌وه وه‌کو (ته‌قیو، رزیو) که (ناوی به‌رکار) دروسته‌که‌ن وه‌رگرتووه
(پروانه: ل20، 21).

پېشگری ((ب)) بو دارشتنی ناوی بکه‌ری زور راسته، به‌لام شیوه‌که‌ی تری که
(به) یه سه‌رنج نه‌دانی لېژنه نیشاندات، چونکه (به) ئامرازی په‌پوه‌ندییه و مه‌به‌ست
و شوینی (ب) نیشانه‌ی پیکهاتنی ئاوه‌ل‌ناوی بکه‌ری ناگریته‌وه. له‌لایه‌کی تره‌وه
ده‌بوو جو‌ری چاوگه‌کانی ئه‌م ریژه ئاوه‌ل‌ناوه بکه‌ریانه، که تیپه‌رن، ده‌ست‌نیشان
بکه‌ردایه.

هه‌روه‌ها له لاپه‌ره (23) دا پله‌ی باسه‌که‌یان به لیدوان به‌وه‌ی چو‌ن ((هه‌ندی جار
ئاوه‌ل‌ناوی بکه‌ر له ناویک و په‌گی فرمانیک دروسته‌بی‌ت)) که شیوه لیک‌دراوه‌که‌یه‌تی
له‌پرووی پیکهاتنه‌وه، زور به‌رزتر کردۆته‌وه.

لېژنه دوا به‌دوای ئه‌م ریژه ئاوه‌ل‌ناوه بکه‌ریانه له ژیر سه‌ر باسی ((ئاوه‌ل‌ناوی
کراو)) دا به هه‌مان شیوه‌ی ئاوه‌ل‌ناوی بکه‌ر له‌م بابته به‌ نمونه‌وه دواوه. نووسه‌رانی
ئه‌م کتیبه‌ش وه‌کو نوری عه‌لی ئه‌مین باشی بو‌چوون که ئه‌م (ئاوه‌ل‌ناوی به‌رکاری) یه
به‌پیی ئه‌رک و به‌کاره‌ینانیان به‌ ناویش و ئاوه‌ل‌ناویش داناوه و بو‌ ئه‌وه‌ش چوون که له
چاوگی تیپه‌ره‌وه له هه‌ر پینج جو‌ر نیشانه‌ی چاوگه‌وه - بیجگه‌ له (چاوگی
واویکانی) - به‌هۆی پاشگری ((راو)) وه‌ پیکدین، هه‌روه‌ها له‌و چاوگه‌ تېنه‌په‌رانه‌وه‌ش
که به (اندن) کراون به‌تیپه‌ر. راستی بو‌چوون که ئاوه‌ل‌ناوی کراو له تیپه‌ره‌وه
داده‌ریژرین، به‌لام که‌موکوری لېژنه وه‌کو ریژمان نووسانی پېش خو‌یان⁽²⁸⁾ که له
سه‌ره‌تاوه سه‌رنج‌مان بو‌ راکیتشاهه، نه‌وه‌یه (راو) یان به‌ یه‌ک پاشگر داناوه، که خو‌ی له
راستیدا بریتیه له (را) ی چاوگی نادیا‌ری و (واو) ی ئاوه‌ل‌ناوی به‌رکاری.

ئه‌و هه‌له‌یه‌ی له باسی ئه‌و ئاوه‌ل‌ناوه بکه‌ریانه که له چاوگی نون کرتاویوه
دروسته‌بن کردبو‌یان لی‌ره‌شدا دووباره‌یان کردۆته‌وه. راستی ئه‌مه، ئه‌وه‌یه که ناوی

(28) سه‌عید صدقی و نوری عه‌لی ئه‌مین هه‌مان هه‌له‌یان کردووه.

بەرکاری له چاوگی نادیارپوه به فریدانی (نون) هکە ی دروستدەبێت، نەك له (چاوگی نون کرتاوی)، که وهك وتمان (مصدر مرخم) ی عەرەبی دەگرێتەوه⁽²⁹⁾.

لێژنه له لاپەرە (26) دا لەرووی پێکھاتنەوه ناوی بکەریان به ساده و لیکدراو داناوه و ئەمە راست نییە، چونکە ئەم بابەتە وشانە له بەشیکی چاوگ و زیادییەك (پیشگر و پاشگر) پێکدێن و ئەمەش مەرجی روونانی وشە ی دارژاوه. لێژنەش دارژاو و لیکدراوی ئەم ناوه بەرکاریانە ی تیکەلکردووه که خۆی تەنها دوو شیوە ی دارژاو و لیکدراویان هەیه. لێرەدا به پێویستی دەزانم دەربارە ی ئەو ناوانە ی که پە یوەندیان به بابەتە کە ی ئیمە وەیه، واتە باسی (ناوی بکەر، ناوی بەرکار، ناوی چاوگ، ناوی جیگا، ناوی ئامیڕ) تیبینییەك بۆ ئەمە پیش چاو ئەویش ئەوێه (ناوی چاوگ، ناوی ئامیڕ). نەبێت که له چاوگەوه وەر دەگیرێن و تەنها بەهۆی وەرگرتنی رەگی چاوگەکانیانەوه دروستدەبن، شیوە ی سادەییان هەیه، وهك: (دز، پرس، گاز، گەز)، که له (دزین، پرسین، گازین⁽³⁰⁾، گەستن) هوه وەرگیراون، دەنا هەموویان دارژاو و لیکدراون و سادەیان نییە، سەرنج راکێشه که لێژنه له لاپەرە (29) دا جاریکی دی باسی ((ئاوێلناوی کراو)) ی هیئاوێتە کایهوه و نموونەکانی وهك ((ترشاو، برژاو، ترساو)) یان به ((ئاوێلناوی کراو)) تۆمار کردووه، بێ ئەوێ روونیکەنەوه بۆچی؟ ئەوێ پتر جیی سەر سورمان بێ ئەوێه، که دواتر دەلێن: دەشتوانین هەر ئەم ئاوێلناوه کراوه تیئەپەرانه بکەین به تیپەر، پاش گواستنەوێان بۆ چاوگی دالی بەهۆی ئامرازی (اندن) هوه، ئەوسا پاشگری (راو) وەر دەگرین وهك: (برژان-ان= برژ+ اندن= برژاندن- دن= برژان= برژین+ راو= برژینراو). (بروانه: ل 29). ئیمە نکولێ لهوه ناکەین که ((ئاوێلناوی بەرکاری)) لهو چاوگە تیئەپەرانه شهوه ساز دەدرێن، دوا ی کردنیان به

(29) له دیڕی چوارەمی لاپەرە (14) ی ئەم کتیبە یاندا خوێان له ناو کەواندا (مصدر مرخم) یان به چاوگی نون کرتاو داناوه.

(30) گازین: له شیوەزاری هەندی ناوچه به کاردی و دەلێن گازیم، گازیت، گازی، گازیمان، گازیتان، گازیان: بۆ رابردوو. دهی گازم، دهت گازی، دهی گازی، دهی گازین... بۆ رانهبردوو.

تیپه‌ری نادیار و به‌هۆی پاشگری (و)ی به‌رکاریوه ساز ده‌دریښ. له سه‌ره‌تاوه چه‌ند جاريك ئه‌مه‌مان راگه‌ياندووه. له هه‌موو سه‌رنج راكيشتریش ئه‌وه‌یه، ئه‌و نمونانه‌ی له سه‌ره‌وه نیشانمان دان و كه به‌لای لیژنه‌وه ئاوه‌لناوی كراون و ئاوه‌لناوی بكه‌ر نین بو ئه‌وه‌ی روونیبكه‌نه‌وه ده‌یان كه‌ن به ئاوه‌لناوی كراو، له كاتیكدا (ناوی به‌ركار) چه‌ند شیوه‌ی جیاوازی دارشتنی هه‌یه. جا بۆیه ئیمه نمونه‌ی خۆیان كه نیشانماندا ده‌كه‌ین به به‌لگه‌ی راست و دروستی ئه‌م لی‌دوانه‌مان چونكه له چاوكی روودانه‌وه وشه‌كانی وهك (ترشاو، برژاو، ترساو) وه‌گیراون. شایانی باسه لیژنه ئه‌و ریژه‌یه‌ی كه له قه‌دی تیپه‌ر و پاشگری (وو)هوه وهك (كوشتوو، خواستوو، خواردوو) به (ناوی به‌ركار)ی داناوه، به‌لام روونیان نه‌كردۆته‌وه بو ده‌بنه (ناوی به‌ركار) وه‌یا ئه‌گه‌ر ده‌بنیش ریژه‌یه‌کی كه‌م به‌كاره‌ینراون و ژماره‌شیان كه‌مه چونكه ئه‌وانه ده‌چنه ریزی وشه‌ مردۆكان (جامد)هوه به‌ر شه‌پۆل و گو‌رانی پيشكه‌وتنی زمانه‌كه نه‌كه‌وتوون و كه‌م به‌كار ده‌هینرین.

لیژنه‌ی ناوبراو له‌سه‌ر باسی ((ناوی گوزاره))دا كه له په‌راویژدا هی‌مایان به‌وه كردووه كه ((اسم معنی = الاسم المصدر))ه دواوه و ژماره‌یه‌ك نمونه‌ی (سه‌ربه‌خۆ) و هه‌ندی‌كیش به‌هۆی (پاشبه‌ند)هوه له (فرمان، ناو، ئاوه‌لناو)وه هی‌ناوه‌ته‌وه و پیناسه‌یه‌کی باب‌ته‌كه‌شی له سه‌ره‌تاوه خستۆته پيش چاو (بروانه: ل 32-33). له لاپه‌ره (35)دا له‌ژیر سه‌ر باسی ((پیشگر و پاشگر))دا راست بو ئه‌وه چووه كه ((ره‌گی چاوگ)) ده‌بی‌ته بنه‌ره‌تی دروستبوونی ((چاوگ، فرمان، ئاوه‌لناو... هتد))، به‌لام بو چوونه‌كه‌یان به‌ناوبردنی (ناو)یش زیاتر راستی پیکاهه. باسه‌كه‌شیان له‌و وشانه‌وه‌یه كه پیشتر لی‌یان دوا‌ین و دووپات كردنه‌وه‌یه. ئه‌گه‌ر چی هه‌ندیك نمونه‌یان بو ناو هی‌ناوه‌ته‌وه و جو‌ری ناوه‌كه‌شیان له ره‌گ و قه‌دی چاوگه‌وه‌یه وهك ((په‌سته‌ك، وتار)) كه ناوی (ئامیر و ناوی چاوگ)ن ته‌نها وه‌كو ناوی ئاسایی ناویان بردووه.

پاش ئه‌م لیژنه‌یه‌ی دانانی کتیبی زمان و ئه‌ده‌بی کوردی، كه له سه‌ره‌وه ناومان برد، سا‌لی 1976 له لایه‌ن به‌ری‌وه‌به‌رایه‌تی خویندنی کوردیی‌ه‌وه لیژنه‌یه‌کی تر كه‌وته

دانانی کتیبە کوردیکانی (زمان و ئەدەبی کوردی) بۆ پۆلهکانی قوتابخانە ناوەندی و ئامادەییەکان و سەر لە نوێ گۆرینی ناوەرۆکیانی گرتە ئەستۆ. لە ئەنجامدا شەش کتیبی بە ناوەرۆک نوێی خستە بەردەست.

لێرەدا ئەوەی پێوەندی بە بابەتەکەی ئێمەووە هەبێت کتیبی ((زمان و ئەدەبی کوردی))ی پۆلی پێنجەم و شەشەمی ئامادەییە چونکە لە کتیبی ئەو دوو پۆلەدا لەو بابەتانەووە دواون کە جیگای مەبەستمان. تێبینیشمان لەسەر چاپی حەوتەمی سالی 1982 دەبێت⁽³¹⁾ کە دوا چاپی لەبەر دەستمان و تا ئێستاش هیچیان لێو نەگۆراوە و تەنانت بژاریکیش نەکراوەتەووە. لە کتیبی پۆلی پێنجەمی ئامادەیییدا لە لاپەرە (26-30)دا لە (ئاوەلناوی بکەری دارژاو) دواون. لە لاپەرە (31-33)شدا باسی (ئاوەلناوی بکەری لیکدراو)یان کردووە. لە لاپەرە (34-37) لە (ئاوەلناوی کراوی دارژاو) کۆلیونەتەووە. لە لاپەرە (38-41) دەربارەی (ئاوەلناوی کراوی لیکدراو) توژیونەتەووە. بەگشتی ریبازی لیکۆلینەووەکەیان سەرکەتووە. لە بەشی (ئاوەلناوی بکەری دارژاو)دا لایەنی چاکی باس و کەموکۆریش دەبینین. جا بەم شیوەیە خوارەووە لییان دەدوین و دەسنیشانیان دەکەین:

1- ئاوەلناوی بکەریان لە چاوگیش و ناویشەووە وەرگرتووە و بە نمونەووە لە هەردوو جۆرەکە دواون و بەخشتەش نمونەکانیان جیاکردۆتەووە. بێگومان ئەمە ریبازیکی هەرە چاکی لیکۆلینەووەیە کە پەرەیان کردووە، بەلام وشە ((دز)) کە (ناوی چاوگ)ەو لە چاوگیشەووە وەرگیراوە، بە ئاوەلناوی بکەریان داناوە.

2- بەتایبەتی نمونەکانی وەک ((گەرۆک، کوشندە بخۆر، بکەر)) کە پێویستیان بە روونکردنەووەی خەست هەیە، لێژنە بەوهندە باسەکە بڕیوەتەووە کە وتوویە:

(31) عەبدوللا شالی، نوری عەلی ئەمین، کەمال مەحمود فەرەج، ئەبو زەید سەندی، عەلایەدین سەجادی، د. عیزەدین مستەفا رەسول، د. ئەمین عەلی، فەرەیدوون عەلی ئەمین، زمان و ئەدەبی کوردی بۆ پۆلی پێنجەمی ئامادەیی، هەولێر، 1982، بۆ پۆلی شەشەمی ئامادەیی، هەولێر، 1982.

((وشه کانی تری ریزی ژماره (1) هه موویان له رهگی فرمان و پیشگریک یان پاشگریک یان ههردووکیان پیکهاتوون)) (بروانه: ل 27). نووسهران بۆ ئه و ئاوه لئاوه بکه ریانیه وهك ((گهروک))، که له چاوگی ((گهپان)) هوه وهرگیراون، ده بوايه هیمايان به وه بکردایه که له وهرگرتنی رهگه که یه وه دهنگی (ا) یه که ی دهگۆری به (ئ) و پاشان له دروستکردنی وشه کهیدا که ((گهروک)) ه (ئ) تیده چیت، چونکه ده چیتته پال بزوینی (ۆ) ی پاشگری (ۆک) هوه. ههروه ها له (کوشتن) دا رهگه که ی ده بیت به (کوژ) به گۆرانی (ش) ی کپ بۆ (ژی) ئاوازه دار و جاریکی تریش له وشه ی ((کوشنده)) دا بۆته وه به (ش)، چونکه چۆته پال دهنگی (ن) هکه، له وشه کانی ((بکه ر، بخۆر)) که ئاوه لئاوی بکه ری دارژاون، ده بوايه وه کو له سه ره تاوه رووغان کرد هوه، بیجگه له پیشگری (ب) که نیشانه ی دارشتنی (ئاوه لئاوی بکه ری دارژاون) که له رهگی فرمانی تیپه ره وه وهرده گیرین، وه کو (بکوژ، بکه ر، ببه ر، بکه ر) که له چاوگی (کوشتن، کردن، بردن کرین) هوه وهرده گیرین، که له رهگی (که +ه ر، خو +ه ر) پیکهاتوون و له پاشاندا بزوینی (ه) که یان تیده چیت.

پاش ئه مه هاتوونه ته سه ر (ئاوه لئاوی بکه ری لیكدراو) و ئه وه یان روونکردۆته وه که ئه م ئاوه لئاوه بکه ریانیه له ((وشه یه کی واتاداری سه ره به خو و پاشگریک یان پیشگریک پیکدین، پیا یان ده گوتریت ئاوه لئاوی بکه ری لیكدراو... که هه ریه که یان له چاوگیکی لیكدراوه وه وهرگیراون)) (ل: 31-32). ئه وه شیان راگه یاندوه که ئه م وشانه له ئاخاوتن و نووسیندا به پیی ئه رک و شوینیان وه کو ناویش و ئاوه لئاویش به کاردین. ئاشکرایه، ئه مه ش راده ی ری باز و باسه که یانی به رزتر کردۆته وه. به تاییه تی چونکه په نجه یان بۆ ئه وه دریژ کردوه: ((ئه و پاشگرانه ی که ده بنه هو ی دروستکردنی ئاوه لئاوی بکه ری دارژاو، بۆ ئه م مه به سته ش (واته بۆ ئاوه لئاوی بکه ری لیكدراو) به کاردین⁽³²⁾. له گه ل ئه و سه رکه وتوو ییه شدا لی رانه شدا هه ندیک هه ل ره ویداوه به لام

(32) بروانه په راویزی ژماره (1) ی لاپه ره (32) ی کتییی زمان و ئه ده بی کوردی بۆ پۆلی پینجه می ئاماده یی، 1982.

هه مان ههلهی بهشی (ئاوهلناوی بکهری دارژاو) ن و سهرنجی ئیمهش له لهباره یانهوه هه مان سهرنجه له شوینی خۆیدا خستوو مانه ته پروو. دوا بهدوای ئهمه لهژیر باسی ((ئاوهلناوی کراوی دارژاو))، ((ئاوهلناوی کراوی لیكدراو)) دا باسی ناوی بهرکاریان بهریکوپیکى ئه نجامداوه. لیڤه دا ته نهها ههلهیه کیان کردووه، ئه ویش ههروه کو له ههلسهنگاندنی سه رچاوه کانی له مه پیشه وه خستمانه پروو. بریتییه له وهی که نه ده بوو وا به ئاسانی به سه ر لیژنه دا بروات، ئه وه یه، ریژه یه کی (ناوی بکهری دارژاو) که له چاوگی تی نه په ری گو یزانه وه وه رده گیرى، وه کو (که وتوو، چه قیو) له گه له هه مان ریژه ی (ناوی بهرکار) که له قه دی چاوگی تی نه په ری روودان و پاشگری (و) ی بهرکاری دروست ده بی ت تی که لکردووه. چونکه ئه م ریژه یه ی دووه میان ههروه کو له مه و پیشه وه روو مان کرده وه له خۆیه وه روونادات و پیویستی به بکه ره یه و چمکیکی کاره که یا هه مووی به سه ر یاندا هاتوو و نه ک کاریکیان کرد بی ت تا ببه بکه ره. بۆیه ئه وه ی کاری به سه ر دا بی ت وه کو (برژاو، سووتاو، مردوو) (بروانه: ل34) ده بنه (ناوی بهرکاری دارژاو) چونکه ئه مانه ئه گه رچی به لای لیژنه شه وه ناوی بهرکارن به لام له بهر ئه وه ی تی که ل به ریژه ناوه بکه ری که ی سه ره وه کراون بو لیژنه به که موکوری ده ژمی ریت و له ئاستی کاره که یان ده هی نی ته خواره وه. کتی بی زمان و ئه ده بی کوردی پۆلی شه شه می ئاماده یی له بهشی ((ئاوهلناوی دارژاو، ئاوهلناوی لیكدراو)) دا، نه ک وه کو باسیکی سه ره کی، به لکو له نیو باسه که یانه وه به باسیکی تی که ل ئاوپیان له (ناوی بکهری دارژاو، ناوی بکهری لیكدراو، ناوی کراوی دارژاو، ناوی کراوی لیكدراو) دا وه ته وه⁽³³⁾، که مه به ستی سه ره کیان (ئاوهلناو له پرووی دارشته وه) ویه. نموونه کانیشیان له ((ناو، ئاوهلناو، فرمان)) وه بو هه ر سی جو ره که ی ئاوهلناوی ساده و دارژاو و لیكدراوه.

لیڤه دا لیژنه که مووکوری داوه به دهسته وه چونکه ئه م باب ته نه ی له سه ره وه خستمانه پروو باب ته ی سه ره خۆن و له چاوگی شه وه وه رده گیرین. بۆیه نا بی ت وه کو لیژنه

(33) بروانه لاپه ره (54-64) ی سه رچاوه ی سه ره وه.

ئەم بابەتە بىخاتەرىيەتتە (ناوى بىكەر، ناوى بەرکار) بە ھەردوو لايەنى ناوى و ئاوەلناویانە وە نايیت وەکو ناوى یا ئاوەلناوى ئاسایى لایانە وە بکۆلریتە وە لەبەر سەربەخۆی بابەتەکانیان.

کتیبى ((ريژمانى ئاخاوتنى كوردى بەپيى ليكۆلینە وەى لیژنەى زمان و زانستەکانى)) كۆرى زانیارى كوردى سەرچاوەیەكى بەكەلک و نموونەییە بە وەى لە ھەموو بەشەکانى ئاخاوتنە وە بە بەرچا و گرتنى بیروپرای ریژمان نووسانى پیشوو ترە وە بە فراوانى دواوە⁽³⁴⁾.

لیژنە وە روو دەکەینە مەبەستى باسەکەمان کە لیژنەى ناوبراو لە ژیر ناویشانى ((ئەو واژانەى کە لە (کار) وەردەگیرین: ... بۆ دەبرینی مەبەستى جوړجۆرى ئاخاوتن ئەمانەن: ناوى کارا (ناوى بىکەر)، ناوى بەرکار، ناوى چاوگ، ناوى جیگا، ناوى ئامیر...)) (بروانە: ل 243-244) بە چاکى و فراوانى لیپانى کۆلیوەتە وە. لەراستیدا تاكو ئیستا، تاکە باسیكى سەر پشکە، کە بەو جۆرە لەو بابەتەنەى سەرە وە کە لە چاوگیشە وە رۆدەنرین، کرابیت. لە چاو کارەکانى پیشتردا زۆر سەرکەوتوو. ئەو باسانەى زووتر لەم بارەییە وە نووسراون و نیو چلن و بەزۆرى لایان لە ناوى بىکەر و ناوى بەرکار کردۆتە وە و جۆرەکانى وەکو (ناوى چاوگ)⁽³⁵⁾، ناوى جیگا، ناوى ئامیر⁽³⁶⁾ یان فەرامۆش کردوو. یاخود تیکەلکراون لە تەك (ناو)دا باسکراون و لەگەل شیو سەربەخۆکانیان و پرای ئەو چەند نموونەییەكى کەم ھینراوەتە وە، ئەویش بى روون کردنە وەى ریگای پیکهاتنیان لەگەل ئەو ریکى و پیکیهشدا چەند کەموکورییەك دەبینرین و وا بە نیازی راستکردنە وەیان دەیان خەینە پروو:

(34) ریژمانى ئاخاوتنى كوردى بەپيى ليكۆلینە وەى لیژنەى زمان و زانستەکانى، بەغدا، 1976.

(35) لە کتیبى ((زمان و ئەدەبى كوردى)) پۆلى سییەمى ناوەندى سالى 1972، باسى (ناوى چاوگ)یان کردوو، لە شوینى خۆى لە پیشە وە خستمانە پروو.

(36) جگەر خوین لە ((دەستورا زمانى كوردى)) سالى 1961 وەکو لەمەوبەر خستمانە پروو لە بارەیانە وە دواوە، بەلام تیکەل و ناریکە.

1- فەرامۆش کردنی پیناسەى ھەموو بابەتەکان و وەرگرتنى ئەو بابەتەنە لە چاوەگەوێە نەك لە فرمان.

2- بەشیوەى نووسەرانی پێشوو، ناوی بکەریان لە قەدى چاوەگى تێنەپەرى گۆیزانەو و روودانىش وەرگرتوو و تێکەڵیانکردوو. وەكو لە سەرەتاو و روونان کردو وە (ناوی بکەرى دارژاو) لە قەدى تێنەپەرى گۆیزانەو وە وەرەگیریت. بەلام لە قەدى تێنەپەرى روودانەو (ناوی بەرکار) وەرەگیریت، کە لیژنە ھەردوو جۆرەکەى بە (ناوی بکەرى) زانیو، (بروانە: 244).

3- لە باسکردنى ریگای دروستبوونی بابەتەکاندا کە لەسەرەو دەسنىشانمانکردن، بەدەگمەن نەبى باسى ئەوێان نەکردوو، کە ھەندیک لەو ناوانە لە رەگى چاوەگەو و ھەندیکى تریان لە قەدى چاوەگەو وەرەگیرین بە لادانى نیشانەى چاوەگ و (نونى) چاوەگ کە ھەریەکیان سەر بەدروستکردنى ریژەبیەکی تایبەتین لەو ناوانەى کە لە چاوەگەو وەرەگیرین. ئەمە بیجگە لەو گۆرانەى لە ئەنجامى دەنگ سازییەو بەسەریاندا دی لە کاتى وەرگرتنیان لە چاوەگەو بە گۆرانی دەنگى نەبزوینی کپ بۆ دەنگى ئاوازەدار، وەكو رەگى ((کوشتن، گەستن)) کە ((کوژ، گەز))، بروانە خالى ژمارە (1) و ژمارە (6)ى لاپەرەى (248-249). ھەروەھا ناو نەبردنى (ەر، و) کە پاشگری ناوی بکەر و ناوی بەرکاریان وەكو نیشانە یا ھەر شتیکی دیکە.

4- تێکەڵکردنى رەگى فرمانى دارژاو، کەرتى کار، نیشانەى (ەرى ناوی بکەرى بەکەرتى کار ھەلەیه. کە دەلین ((ناوی کارای ناسادە)) ھەیه لە کوردیدا کە لە کارى تێپەر وەرەگیریت، چ لە پێشگر و کەرتیکی کار چ لە وشەیهکی واتادار کەرتیکی کارەکە بێت، بۆ نمونە: ھەلگرتن – ھەلگر، تێکردن – تێکەر، لیئان – لیئەر، نان خواردن – نان خۆر، سەرتاشین – سەرتاش، جل شۆر)) ((249-250)). راستى ئەو ھەلانە ئەوێە، ناو بکەریکانى (ھەلگر، سەرتاش، جلشۆر) رەگى. چاوەگە دارژاو و لیكدراوێکانیان بەلادانى نیشانەى چاوەگەکانیان دروست بوونە.

وشه‌کانی (تیکەر، لیڤەر، ناخۆر) یش کهرتی فرمانی نین و به‌لکو راستیکهی له ره‌گی چاوگه‌کانیان که بریتین له (تیکه، لیڤی، ناخۆ) و نیشانه‌ی (هر)ی ناوی بکه‌ری پیکهاتوون، به‌لام له ئه‌نجامی لیکدانی هه‌ردوو ده‌نگی (ه)ی بزویڤ و یه‌کیکیان تیچووه. له دووه‌مدا ده‌نگی (ی) ره‌گی (لیڤان) ه له‌گه‌ل (ه)ی (هر)دا لیکیان داوه و نه‌ماوه و له (نان خۆر)یشدا ده‌نگی (ه)ی نیشانه‌ی (هر)ی بکه‌ره‌که‌ی چۆته سه‌ر ده‌نگی (و)ی ره‌گه‌که له ناوچوو⁽³⁷⁾.

5- فه‌رامۆشکردنی باسی ده‌نگسازی له کاتی وهرگرتنی نموونه‌کان له چاوگه‌کانیانوه له‌رووی گۆرانی ده‌نگی کپ بۆ ده‌نگی ئاوازه‌دار، بپروانه خالی (1، 3، 4، 5)ی لاپه‌ره (248-249) له وهرگرتنی ره‌گی (کوژ، گه‌ز)ی چاوگی ((کوشتن، گه‌ستن)) پیوه‌ندیکی بته‌وی به‌ باسی وشه‌سازی (مۆرفۆلۆژی)یه‌وه هه‌یه و نابێ پشتگوی بخریت.

6- جیاوازی نه‌کردنی لیژنه‌ی زمان و زانسته‌کانی کۆر له نیوان ناوی چاوگ و ناوی بکه‌ریدا و له‌نیوان نیشانه‌ی (ا ر) و (یار)دا که یه‌که‌میان (ا ر)ه و ده‌چیته سه‌ر قه‌دی چاوگ به‌لادانی (نون)ه‌که‌ی (ناوی چاوگ) دروستده‌کات و تایبه‌ته به‌ روڤانی ئه‌م ناوه هه‌رچی (یار)ه ده‌چیته سه‌ر ره‌گی چاوگ به‌لادانی نیشانه‌ی چاوگه که و ریژه‌یه‌کی ناوی بکه‌ری له ره‌گی چاوگی تیپه‌ره‌وه پیکده‌هینیته نه‌ک وه‌کو لیژنه ده‌لی ((... ریکه‌وت نه‌و (ی) خستۆته پیش (ار)ه‌که‌وه، بۆ نموونه: برین: بری - بریار، دزین: دزی-دزیار، پرسین: پرسى - پرسیار،...)) (ل259). ئایه نه‌و (ی)یه‌ی پیش نیشانه‌ی (ار)ی ناوی چاوگی، ریکه‌وته، یا بنه‌ره‌تی و بنجیه و ده‌نگی قه‌د و نیشانه‌ی چاوگه (یائی)یه‌کانه؟ له وه‌لامدا وه‌کو له‌سه‌ره‌وه خستمانه روو بوونی ده‌نگی (ی) له ته‌ک (ار)دا هێ قه‌دی چاوگه‌که‌یه و به‌وه‌وه له (یار)ی ناوی بکه‌ریوه

(37) بپروانه: محمەد ئەحمەد سەعید، وتاری ((چەند سەرئنجیکەى زمانەوانى دەربارەى کتیبى ریزمانى کوردی))ی دکتۆر ئەوڕەحمانى حاجى مەرف، گۆڤار ((ڕۆشنبیری نوێ))، ژماره (93)، به‌غدا، سالی 1983، ل 41-42.

جیاده کرینهوه. بۆ نمونه پروانه (کوشتار، کردار، وتار) ناوی چاوگن و نیشانهی چاوگه کانیان که (تائی، دالی) ین له قه دی (کوشت، کرد، وت) بههوی پاشگری (ار) هوه ئهم ریژه (ناوی چاوگ) ییهی سه رهوه پیکهاتووه. بهمه روون ده بیتهوه و ئاشکرا ده بی دهنگی (ی) له چاوگه (یائی) یه کان و نمونه کانی کوڤدا، که له سه رهوه خستمانه پروو، وه کو له (برین، دزین، پرسین) دا که (ناوی چاوگ) ی (بریار، دزیار، پرسیار) لیانهوه له قه دی چاوگ و پاشگری (ار) هوه بهم شیوهیه پیکهاتووه: (بری + ار = بریار)، (دزی + ار = دزیار)، (پرسی + ار = پرسیار) ریکهوت نییه دهنگیکی بنجی قه دی چاوگه کانه. ئه بجا ئه و (ناوی بکه) انه ی که بههوی پاشگری (یار) هوه دروستده بن و له رواله تدا له و (ناوی چاوگ) یانه ی سه رهوه ده چن و نزیکن، له رهگی چاوگ و پاشگری (یار) هوه بهم شیوهیه رۆده نرین:

کرین: کر + یار = کریار

نووسین: نووس + یار = نووسیار⁽³⁸⁾. له ناوی چاوگی یائیدا (ی) هی قه دی چاوگه کانه نه ک هی پاشگری (ار) یا ریکهوت بن.

ههروه ها لیژنه هه ر له لاپه ره (259) دا وای نیشانداه له ناو چاوگه (یائی) یه کانداه ته نها (کرین) له م ریژهیه دا (ناوی بکه) ی (کریار) ی لیوه وهرده گیرئ. ئه مه راست نییه، چونکه له چاوگی (یائی) تریشه وه وه کو (نوسین، سرین)، ناوی بکه ری (نووسیار، سریار) ی⁽³⁹⁾ لیوه وهرده گیرئ.

(38) بروانه: نووری عه لی ئه مین، دهوری پسته بزوینی (ه) له زمانی کوردیدا، گوڤاری ((رۆشنیری نوئ، ژماره (111)، بهغدا، 1986، ل 181.

(39) مه سعود محمهد له ل (228) ی گوڤاری رۆشنیری نوئ، ژماره (111) ی، 1986 دا، ئه وه ی نیشانداه، ته نها (کریار) ههیه له ته ک (فرۆشیار) دا که بههوی پاشگری (یار) هوه (ناوی بکه) بن. له راستیدا بوونی ناوی بکه ری تری له م ریژهیه دا وه کو (نووسیار، خوازیار، سازیار، وتیار، پارێزیار... هتد ئه م بۆچوونه ی مامۆستا ردت ده کاته وه، بۆ ئه م راستیه بروانه سه رچاوه ی په راویزی پیشو، ل (181).

لیژنه له لاپهړه (263) دا ((ریژهن)) که (ناوی جیگا) یه له چاوگی (پژان) دوه وەرگرتووه، راستیکه ی له چاوگی (ریشتن) دوه روډه نریت و په گه که (ریژ) ه و پاشگری (هن) دهیکاته (ناوی جیگا). ههرچی (پژان) ه په گه که ی (رژي) یه نه ک ((ریژ))، که په گی (ریشتن) ه.

لیژنه له به شی ((ناوی ناساده)) دا نمونه کانی دووباره ن و ده چنه وه ریزی بابه ته کانی تریانه وه. به وینه نمونه کانی ((دهستمال، لاگیره، بهرچنه، دهزگره، دهستکیش، پیخه ف، رایه خ، روپوش، سهړپوش)) (ل 265)، (ناوی ئامیر) ن و ههر له م باسه دا له لاپهړه (263-265) دا لیوه ی دواوه، ئیتر وه کو باسیکی تازه پیویستی به دووباره بوونه وه نه ده کرد.

له لاپهړه (83-84) ی هه مان سهړچاوه دا مه سعود محمده بیروپای خوی له باره ی (ناوی بکه ر) له پرووی پیکهاتنه وه رایگه یانده و ئاوه ئناوی له ناو جیا کردو ته وه به وه ی ناو ریژه ی ((اسم فاعل مرکب)) ی نیه. پیکهاتنی ئم وشانه ی به وه لیکداوه ته وه که له (په گی چاوگ) و زیاده یه ک پیکدین و زور راستی بوچووه که په گ ده بیت مامه لای واتاداری له گه لدا بکریت، له بهر ئو هیزه ی که تییدایه و ده بینی ئه گهرچی واتاش نابه خشن به لām له گه ل زیادییه کی بی واتادا وشه یه کی واتادار پیکدینن وه ک (لیخوړ) که نووسه ر ناویان نانیت چی پی بلین له پرووی پیکهاتنه وه، به لایه وه فرمانه کان چ شیوه یه کیان هه بیت ئم وشانه ش هه روا ده بن. به لای منه وه ئمه که موکورتییه له پای ماموستا مه سعود داو بی سی و دوو ده لیم (ناوی بکه ری دارژاو) ن چونکه مهرجی وشه ی دارژاو ئه وه یه له وشه یه ک و زیاده یه کی بی واتا پیکبیت، ئیتر هیچ گرفتیکي ناوی که پی بلین ناوی بکه ری دارپژراو. جا ماموستا مه سعود محمده بو ئمه به گرفت داده نیت که یه کسه ر دارپژراویان پی بوتریت، وه کو یه کسه ر به شی لیکدراوی ناوی بکه ر و ناوی بهرکاریان به لایه وه ناونانی بی گرفته.

پاش بیروپراکانی مهسعوود محمهده لهو سهراچاوهیهدا دهبارهی ناوی بکهرو ناوی بهرکار خستمانه پیش چاو و بیروپرای خوئمانان له بارهیهوه دهبرپری، ئینجا روو دهکینه وتاریکی تری که به ناونیشانی ((کۆری زانیاری کورد)) چون ئهم ناوهی وهرگرت؟ که تییدا چۆنیهتی ناوانهکهی (کۆری) له پرووی وشه سازیه روونکردۆتهوه⁽⁴⁰⁾. ئهم لیکنۆلینهوهیه بابهتهکهی ئیمهشی گرتۆتهوه و به خهستی لهو (ناوی بکهرو) و (ناوی چاوگ)انهی له چاوگهوه به یارمهتی پاشگری (یار) و (ار)هوه دروستدهبن کۆلیوتهوه و تارادهیهکی زۆر ئهو کیشهیهی که له نیوان ئهو دوو جوړ وشهیهی (ناوی بکهرو و ناوی چاوگ)هوه که بههوی ئهو دوو پاشگروه پیکهاتوون روونکردۆتهوه بهوهی که (ناوی بکهرو) بههوی پاشگری (یار) و (ناوی چاوگ)یش به (ار) پیکهاتوون. به مهدا مامۆستا مهسعوود محمهده کیشهیهکی ئالۆزی له نیوان ئهو چاوگه (نوسهر دهلی فرمان) (یائی) یانهی که (ناوی بکهرو و ناوی چاوگ)یان بههوی ئهم دوو پاشگری (یار) و (ار)هوه لی پهیدا دهبیتهوهی که له پوالهتدا، (کپیار) که (ناوی بکهرو) له (ناوی چاوگ)ی (پرسیار، دزیار، برپیار) دهکات ئاسان کردۆتهوه. بهلام له گهل ئهوهشدا، هیشتا کهلینی ئهو کیشهیهی هیشتۆتهوه، که پیویستی به پرکردنهوهی تهواو و دارمال ههیه.

بیجگه له دیاریکردنی ئهو دوو پاشگره که (یار) (ناوی بکهرو) دروستدهکات و (ار)یش (ناوی چاوگ)، مامۆستا بۆ جیاکردنهوهی تهواوی ئهو دوو جوړه وشهیه دهلی: ((... ئه گهر وشهیهک له ئهسلدا پیتی (ی) تیدابوو وهک (ناسیار، پرسیار، برپیار) که بنچینهیان (ناسین) و (پرسین) و (برین)ه و به سی پیتی (ی. ا. ر) دوااییان دیت له گهل ئه مهشدا مانای (اسمی فاعل)ی نه به خشی دهبی به حوکمی (منطق و قیاس)

(40) مهسعوود محمهده، کۆری زانیاری کورد چون ئهم ناوهی وهرگرت؟ گوئاری زانیاری، ژماره (4)ی سالی 1971، ل 57-71.

بلیڻ ٿم (ی) هی ڪهوا تییدا ههیه بنچینهییہ، نهڪ پیوهی لکاوه، و ٿهوهی لیی زیاد ڪراوه دوو پیتی (ا. ر) هو بهس))⁽⁴¹⁾.

سهرنجی نووسهري وتار ڪه ٿه مانهی سهرهوه (ناوی بڪهر) نین و به (ار) دروست دهبن و پیتی (ی) یه ڪه یان بنچینهییہ راستیی راکهی گه یاندوهه، بهلام ڪوا حوڪم و قیاسی دهربارهی سهلمانندی بنچینهیی ٿه و (ی) یه ڪه لکاو نییه؟ بریاری راستی ٿهوهیه بلیڻ ٿم وشانه ڪه (ناوی چاوگ) ن له قهدی چاوگهوه دواي فریدانی (ن) ی چاوگه ڪه و لکانندی پاشگری (ا ر) هوه دروستدهبن. ٿه مه نهڪ تهنها له چاوگه (یائی) یه ڪانهوه، بهلکو هه موو (ناوی چاوگ) ٿيڪ بهم جوړه پیڪدیٽ: وهڪ:

چاوگ	قهه	پاشگر	ناوی چاوگ
ناسین	ناسی	ار	ناسیار
پرسین	پرسی	ار	پرسیار
کردن	کرد	ار	کردار
کوشتن	کوشت	ار	کوشتار

ٿه و ناوه بڪهریانهی به پاشگری (یار) دروستدهبن وهنهبی ههر بچنه سهر رهگی چاوگی (یائی)، بهلکو وهنهبی زوربهی چاوگه ڪانی تری نا (یائی) یشهوه، دهلکی:

چاوگ	رهگ	پاشگر	ناوی بڪهر
کپین	کپ	یار	کپیار
نووسین	نووس	یار	نووسیار
خواستن	خواز	یار	خوازیار
فروشتن	فروش	یار	فروشیار

(41) سهرچاوهی پیشوو، ل65.

بەمەدا روون و ئاشكرا دەبى، مانەوەى (ى) يەكە لە (ناوى چاوگ) دا نىشانەى قەدى چاوگەكەيە و بەھۆيەو لەو (ناوى بکەر) يانەو جيا دەکرینەو کە لە رەگى چاوگەو بەلابردنى نىشانەكەى کە (ن) و دەنگەكەى پيشيتى نەك بەلای نووسەرى وتارەو دوو دەنگى (ى) لە (ناوى بکەر) (کپيار) دا کو دەکاتەو و لەبەر نەگونجانی دوو (ى) پیکەو لە ریزمانى کوردیدا يەکیکیان تیدەچیت بەشیو (ى) ئیزافە کە بچیتە سەر ناویکی بە (ى) کوتایى هاتوو بەیەك دەنووسرین⁽⁴²⁾. ئەمە لەگەڵ هەلکەوتى زمانى کوردیدا ناگونجی و لە سەرەو راستییەکیان خستەروو. پاشان لە لاپەرە (67) دا وشەى (زانيار)ى⁽⁴³⁾ بە (ناوى چاوگ) داناو، کە ئەمە راست نییە،

(42) بروانە دوا پەرەگرافى لاپەرە (64) ى سەرچاوەى پيشوو.

(43) ماموستا مەسعوود مەمەد لە گوڤارى رۆشنیرى نوێ ژمارە (111) و (112) ى سالى 1986 دا (ل 272-220) و (ل 210-160)، لە ژیر ناویشانى ((زاراوە سازى پێوانە)) دا نووسەر بە درێژى باسى دانان و دارشتنى زاراوەى کوردى دەکات لە رێگای پێوانە و دارشتنەو. بەگشتى لیکۆلینەو دیکى تابلینى چاک و دەگمەنە لەناو وتارەکانى زمانەوانیدا. لەم وتارەدا نووسەر لای لەو وشانەش کردۆتەو کە لە چاوگەو وەرەگیرین تاكو بو زاراوە دابنرین و ئەو راکەیانندوو کە رێژەى هەندیکیان ناوى بکەرى دارژاو و لیکدراو، ناوى بەرکاری دارژاو و لیکدراو، ناوى چاوگ، ناوى جیگا، ناوى ئامپرن. بەگشتى نمونەکانى ئەگەرچى لەرووى پيشنیارکردنى زاراوەکانیو یەتى کە دایانان، بەلام ریکوپیتکن بە تايبەتى لەرووى دارشتن و وشە سازىو. نمونەى بو ئەو ناوانەى هیناوتەو کە لە سەرەو خستماننە بەردەم و بە یاریدەى پاشگرەکانى ((و، ه، ب، وەك، یار، ەر، نۆك، هوار، ار، ەك، کە، ەن...)) ساز دەبن و چالاکن لەرووى دارشتنى وشەکانى سەرەو دا. هەرەها دەورى (نە) ى نەرى وەكو پيشگر لە رۆنانى (ناوى بکەرى دارژاو) دا باس کردوو، ئیمە لیڤەدا تەنها ئەو پاشگرانەمان پيشاندا کە بابەتەکانى سەرەو دەگرەو.

لە لاپەرە (228) ى ژمارە (111) دا تووشى ئەو هەلەیه بوو، کە ((زانيار، نووسيار)) ى بە ناوى چاوگ (ناوى واتایى) داناو. لەپاستیدا وەكو لەمەو بەر رووفان کردوو ئەو دوو (ناوى چاوگ) ه لە

چونكه ئەم وشەيه له بەر به هێزی لایه نى بكه ریتی (فاعیلیه ت) تییدا بۆ خاوه نه كه ی كه هه لگري زانست و زانیارییه، ده چیتته ریزی (ناوی بكه ر) یوه، وهك له سه ره وه به نمونه وه روو مان كرده وه، (زانیار) یش به شیوه ی ئەوانه له ره گی چاوكی (زانین) وه وه رگراوه، كه (زان) ه و پاشگري (یار) ی بكه رى كرده ویتى به (ناوی بكه رى دا پړاو). بۆ زیاتر روون بوونه وه دهوتری (فلانه كهس زانیاره) واته زانیی هیه و بكه ریتی له گه ل كاره كهیدا هیه، وهك (كریار، خوازیار، نووسیار، وتیار)، كه ناوی بكه رن. وهكو هه موو ناویكى بكه ر به هو ی پاشگري (ی) یه وه ده كریته ناوی واتایی (ئه بستراكتی) كه چی ناوی چاوك نابیتته ناوی واتایی وهكو (پرسیاری).

ره گی (زان، نووس) و پاشگري (یار) ی بكه رى پیکهاتوون و (ناوی بكه رى دا پړاو)ن. هه روه ها له هه مان لاپه رده ته نها ((كریار)) به ئاوه لئاو داناوه، كه له چاوك و (یار) به سوانی یهك له (ی) یه كانی دروستبووه وهكو له پێشه وه نیشانماندا ئەمه هه لیه و (ناوی بكه ر) ی دی له و شیوه یه هیه، وهك: (نووسیار، زانیار)، كه دهنگی (ی) نه سواوه، به لكو له ره گی (كړ+یار) وه دروستبووه، كه ئەوه ریژه یه كى تایبه تی له (ناوی بكه ر) پیکدییت. نووسه ر زۆر به باشی بۆ ئەوه چووه كه (ناوی بكه رى لیكدراو) له بهر ئەوه ی تهواو پیکه وه جۆش خواردوون و ته نانه ت هه ندی (ناوی به ركار) یش پیکه وه بنووسرین چاكه، وهك ((جلد روو، مالدز، بانگده ر، گورگخۆره))، به لام هه لیه كى تری كرده وه كه ره گی چاوكه تیپه ره كانی وهك ((رژین، خنكین، كۆلین...)) ی به ناوی بكه ر له قه له مداوه. له لاپه ره (164) ی ژماره (112) دا له چاوكی دا پړاوی كه به ((لا)) بوونه ته (دا پړاو) ناوی بكه رى وهك (لادر، لاکوت، لاگیره) لیوه رۆناوه، به لام ده لی كهس نه ییستوو به لێن ((لادهر، لابه ر، لاکه ره وه)) گه ران به نووسینی كور دییدا رای نووسه ر به لاوه ده نی و ئەوه نیشانددها كه ئەو جۆره له مه و پێش بیستراون. بۆ نمونه ئەو كه سه ی له سه ر بپرواو ری بازیک كه باوه ری پێی هیه و كرده وه ی یهك نییه پێی ده لێن (فلانه كهس لادهره) یا (فلانه پارت لادهره). هه روه ها (لابراو، لا خوراو، لادراو، لادیتراو) كه نمونه ی نووسه رن ئەمانیش بیستراون و به كاریش دین.

کتیبی ((چەند حەشارگەییکی ریزمانی کوردی)) کە لە چاپکراوەکانی کۆری زانیاری کوردە⁽⁴⁴⁾ و نووسەرەکە ی تییدا خۆی واتەنی لایەنی باس نەکراو و حەشاراوی بۆ یەكەم جار خستۆتە بەرچاو، کە لەو پێشەو، لە حەشارگە ی ریزمانی کوردیدا خۆی حەشار داو وەك گۆرینی ئەرکی (راناوی لکاو) لە ئالوگۆرکردنی کاتی فرمانەکە ی لە بکەرەو بۆ بەرکار و بە پێچەوانەو، لە گەل هەندیك (حەشارگە ی پاشگرەکانی ((کار))) و حەشارگە ی (فعلى انتقالی) و ناوگر. کە تیاياندا بەتایبەتی لە ((حەشارگە ی پاشگری ((کار))دا) لای لە هەندی کیشە ی (ناوی بکەر و ناوی بەرکار) کردۆتەو، کە بە لای ئیمەو هەندیکی راستە و لە گەلیداین و ئەو هشی جیگای کەموکۆری و سەرنجە دەبخەینە پێش چاو: لە لاپەرە (18-19) دا دەربارە ی پاشگر بوونی (ا) لەو فرمانانە ی وەك (ترسا، سووتا، نووسا، برژا...) کە رێژە ی رەسەنی روودانن، نەك دەنگیکی بنجی گەردانی پیتی بنەرەتی وشە بن، دواو و بەلگەشی نەمانی دەنگی (ا) ی ئەو فرمانە تیپەر و تیئەپەرە ئاساییانە ی، کە روودان نین و نمونەکانیشی وەك ((کیلام- دەکیلم، هینام- دەهیئم، راوہستام- رادەوہستم...)) ه و رێژە ی (ناوی بەرکاری لیکدراو) ه نەك (ناوی بکەری لیکدراو). کە بە لایەو لە فرمانی تیئەپەریشدا (ا) کە ی دەمیئیتەو وەك ((خیرا سووتاو)). ئەمە جیی سەرنجە چونکە دەنگی (ا) لە هەندی فرمانی تیپەرەدا وەکو (ا) ی فرمانی روودان چۆن لە رانەبردوودا دەبیئە (ی) لە مانیشدا دەمیئیتەو و لە رانەبردوودا دەبیئە (ه)، وەك چۆن (ا) ی چاوگی (دان، نان) لە رابردوودا دەبیئە (دا، نا) و رانەبردۆکەشیان (دەبەم- دەنیم). بەمە پاشگر بوونی (ا) ی فرمانی روودان بەو ی لە فرمانی تیپەر و تیئەپەری ئاساییدا دەگۆری بە (ه) و لە رێژە ی (ناوی بکەری لیکدراو) یش (ه) کە دەمیئیتەو وەك (ناندەر، نامەنیر)، بەمەدا بۆچوونی دانەر بە پاشگر بوونی (ا) لە فرمانی رووداندا هەلدەوہشیئەو، چونکە لە فرمانی ئاساییشدا بە دەردەکەویئ و دەمیئیتەو.

(44) مەسعوود محەممەد، چەند حەشارگەییکی ریزمانی کوردی، بەغدا، 1976.

پاشان (هه‌لکه‌وت، هه‌لکه‌وتوو) له لاپه‌ره (20) دا به لی‌کدراو ده‌زانیت که خۆی دار‌ژاوه. هه‌ر له باره‌ی ریژه‌یه‌کی تری (ناوی بکه‌ری لی‌کدراو) هوه ده‌لی: ((...)).
ئه‌وه‌نده‌ی به‌دوای نمو‌ناندا گه‌رابیتم ته‌ن‌ها (3) فعلم دیوه‌ته‌وه صیغه‌ی اسم فاعل مرکب‌یان له‌لاوه ده‌نگی (ر) ی بۆ هات‌بیت ئه‌وانیش فعله‌کانی (دان - نان - خستن) ن که اسم فاعله‌که‌یان ده‌بیته (نان ده‌ر - لی‌نه‌ر - یه‌ک خه‌ر) (ل 46).

مامۆستا مه‌سه‌وود که ده‌لی، ده‌نگی (ر) له‌لاوه هات‌وته ناو ئه‌و وشانه‌وه تووشی هه‌له‌ی گه‌وره بووه راست‌یی‌که‌ی بوونی (ر) له‌ویدا بریتییه له کورت کراوه‌ی نیشانه‌ی (ه‌ر)، پاش ئه‌وه‌ی چۆته سه‌ر ره‌گه‌کانی ئه‌و سی‌ چاوگه‌ی بریتین له (ده، ن‌ی، خه) وه‌ک ئاشکرایه به‌پ‌یی ده‌ستووری زمانی کوردی دوو بزوی‌ن پ‌یکه‌وه نایه‌ن. جا له یه‌که‌میاندا (ه‌) ی‌کیان تی‌چ‌ووه، له دووه‌میاندا (ی) ی ره‌گه‌که نه‌ماوه و له سی‌یه‌مدا دیسان ده‌نگ‌یک‌ی (ه‌) که‌یان تی‌چ‌وته‌وه و (ر) ی نیشانه‌ی (ه‌ر) ی (ناوی بکه‌ری) ی ماوه‌ته‌وه. واته به‌م جو‌ره:

چاوگ	ره‌گ	نیشانه‌ی (ه‌ر)	ناوی بکه‌ر
نان دان	نان ده	ه‌ر	نانده‌ر
لی‌نان	لی‌ن‌ی	ه‌ر	لی‌نه‌ر ⁽⁴⁵⁾
یه‌ک خستن	یه‌ک خه	ه‌ر	یه‌ک خه‌ر

ئه‌م ناوه بکه‌ریان‌ه‌ی سه‌ره‌وه به تی‌چ‌وونی بزوی‌نی (ه‌) له یه‌که‌م و سی‌یه‌میاندا و بزوی‌نی (ی) له دووه‌میاندا دروست بوونه.
به‌م جو‌ره ده‌رکه‌وت که (ر) له نیشانه‌ی (ه‌ر) ی (ناوی بکه‌ری) ی ماوه‌ته‌وه و لاوه‌کی و لابه‌لایی نه‌هات‌وته ناو (نانده‌ر، لی‌نه‌ر، یه‌ک‌خه‌ر)⁽⁴⁶⁾.

(45) لی‌نان: به‌م شی‌وه‌یه‌ش ناوی بکه‌ری لی‌وه داده‌پ‌ژر‌یت: لی‌ن‌ی + ه‌ر = به تی‌چ‌وونی (ه‌) (لی‌ن‌ی‌ر) ماوه‌ته‌وه.

(46) ب‌روانه هه‌مان سه‌رچاوه‌ی په‌راوی‌زی (36).

مامۆستا گییوی موکریانى له کتیبى ((ئەلف و بیى کوردی وینەدار به تیپی لاتینی⁽⁴⁷⁾)) دا له ناوی بکەر و ناوی بەرکار که خۆی ناوی ناوه ((بکەر، ئاوه‌لناوی کراو)) زۆر به کورتی له باره‌یان‌ه‌وه دواوه. به‌م شیوه‌یه‌ی خواره‌وه سهرنج و تیپروانینم له باره‌ی باسی ناوی بکەر و ناوی به‌رکاری سه‌رچاوه‌ی ناوبراوه‌وه ده‌خه‌مه‌پروو:

1- له‌گه‌ڵ کورتی دوانیدا له‌ باره‌ی (ناوی بکەر) ه‌وه که تهنه‌ها له‌ لاپه‌ره (139) دایه به‌ گشتی شیوه‌ی جیاوازی دروستبوونیانی خستۆته‌پروو و ئه‌وه‌ی راگه‌یان‌دووه که له‌ چاوگی تیپه‌ر و تیپه‌په‌ر پیکدین... به‌لام له‌ناو نمونه‌کانیدا نمونه‌ی وا هه‌یه، وه‌کو ((به‌ختیار، هۆشیار... هتد)) له‌ ناوه‌وه دروستبوون و باسینه‌کردووه.

2- له‌ پرووی ناوانی بابته‌که‌وه به‌ ((بکەر)) و ((کرۆکناڤ)) که بکەر و ناوی بکەر ده‌گره‌وه، یه‌که‌میان دروستنیه و به‌گشتی هه‌موو بکه‌ریک ده‌گریته‌وه، نه‌ک تهنه‌ها ناوی بکەر. دووه‌میان راسته که تایبه‌ته به‌ ((ناوی بکەر)) ه‌وه.

3- له‌ پرووی پیکهاتنه‌وه ((ناوی بکەر)) ی به‌ ساده و لی‌کدراو داناوه و ناوی دارژاوی هه‌ر نه‌بردووه و دارژاو و لی‌کدراویشی به‌ لی‌کدراو زانیوه. ئه‌مه له‌گه‌ڵ هه‌لکه‌وتی زمانی کوردیدا ناگونجی، چونکه (ناوی بکەر) که له‌ چاوگه‌وه وه‌رده‌گیری شیوه‌ی ساده‌ی نییه.

4- تیکه‌ڵ کردنی پيشگر و ره‌گی فرمان و ناو و نيشانه‌ی (ه‌ر) له‌ژیر ناوی ئامرازدا. بی‌گومان ئه‌مه راست نییه. وێرای ئه‌وه پاشگری (ا) ی به‌ (ان) داناوه. له‌ لاپه‌ره (140) دا تهنه‌ها به‌دوو دی‌ر له‌ باره‌ی (ناوی به‌رکار) ه‌وه دواوه. به‌ پیناسه‌یه‌کی ناته‌واویه‌ک شیوه‌ی دروستبوونی که به‌هۆی (راو) هیه، کۆتایی به‌و باسه‌ گرنه‌گه‌ هی‌ناوه. وه‌ک چه‌ند جارێک لی‌ی دوام، ئه‌و پاشگره (راو) نییه و (و) ه‌.

(47) گییوی موکریانى، ئەلف و بیى کوردی وینەدار به تیپی لاتینی، به زاراوه‌کانی سۆرانی، بادینی، فهیلی، هه‌ورامی، چاپخانه‌ی، کوردستان هه‌ولێر، 1972.

پاش ئەمە روودە کەینە کتیبی (زمان و ئەدەبی یە کگرتووی کوردی) دکتۆر جەمال نەبەز و ⁽⁴⁸⁾ دەربرینی سەرئەحمەد کام. لە (31-32) دا زۆر بە کورتی لە (ناوی بکەر) و (ناوی بەرکار) دواوە. بەلێ راستی بۆچوووە کە ناوی بکەر لە کرمانجی خواروودا لە چەند رێگە یە کەوێ پێک دێت، کەچی خۆی تەنها باسی یەک شیوەیانێ کردووە کە لە گەڵ کرمانجی ژوو روودا لە یە کەوێ نزیکن. بەلام ئەو شیوە یە نووسەر باسی کردووە کە بەلادانی (ن) ی چاوگ و پێوەلکانی پاشگری (وو)، (یو) هەو روودە نرێن هەلە یە. چونکە وەک ئاشکرایە، هەردوو پاشگرە کە (ئەگەر چی دوو هەمان بەو جۆرە ی ئەو دایناوە پاشگر نییە) هەریەکن، کە ئەویش پاشگری (و- W) هە بەهۆی تایبەتی فۆنەتیکی کوردی و گۆرانی دەنگەوێ دەبی بەواوی درێژی (وو- ū) ئەگەر قەدی چاوگەکان بە (ت، د) کۆتاییان هاتبێت وەکو: گەشتوو، هاتوو. ئەگەر قەدەکانیش بە بزویی (ا، ی) کۆتاییان هاتبێ ئەوا (ناوی بکەری دارژاو) بەهۆی (و) هەو پێکدێت وەکو: گریاو، فریو. ئەگەر (واو) یش بێت وەکو خۆی دەمی نێتەوێ.

نووسەر بە هەمان شیوە ی نووسەرانێ پێشوو لە وەرگرتنی (ناوی بکەری دارژاو) دا لە قەدی چاوگی تێنەپەر بە هەردوو جۆرە کە ی (گوێزانەوێ و روودان) هەو بە یارمەتی پاشگری (وو، یو) تێکەڵ کردووە. وەکو چەند جارێک لەمەو پێشەوێ روونمان کردووە ئەو دوو جۆرە ی چاوگی تێنەپەر (ناوی بکەر) و (ناوی بەرکار) ی لێوێ وەر دەگیرێت. پاشان (یو) پاشگری ناوی بکەر نییە وەکو مامۆستا لە لاپەرە (31) لە نمونەکانی (فریو، دزیو) نیشانی داوە. بەلکو وەکو لەسەر هەوێ خستمانەروو ئەمە هەلە یە کە گەرە یە، راستی کە ی پاشگرە، کە هەر (و) هەنگی (ی) بنەرەتی یە و هێ قەدی چاوگە یائی کانه و راستی کە ی بەم جۆرە یە: فرین: فری+ و — فریو، دزین: دزی+ و — دزیو.

لە هەمان لاپەرە دا هاتۆتە سەر باسی (ناوی بەرکار) و هێمای بۆ ئەوێ کردووە کە لە رەگی تێپەر و بە تێپەر کراو و پاشگری (راو، ینراو) دروست دەکرێت وەکو

(48) جەمال نەبەز، زمانی یە کگرتووی کوردی، بامبیرگ، 1976.

نمونه‌کانی (خوراو، کراو، سوتینراو، مرینراو) (31ل). راست نییه (راو، ینراو) به پاشگری (ناوی بهرکار) دابنریت، چونکه هه‌روه‌کو چهند جارێک رووغان کردۆته‌وه ئه‌و شیوه پاشگره بریتییه له تیکه‌لکردنی نیشانه‌ی فرمانی نادیار و پاشگری (و)ی ناوی بکه‌ر و ناوی بهرکاری له‌قه‌دی چاوگی تینه‌په‌ر. هه‌روه‌ها ده‌نگی (ی)یه بنجییه و ه‌ی ره‌گی چاوگه تینه‌په‌ره به تیه‌پرکراوه‌کانی وه‌ک (سوتاندن) ه‌ له وه‌رگرتنی ره‌گه‌کانیاندا، وه‌ک (سوتین) ده‌نگی (ا)ی گو‌پراوه به (ی) و هه‌له‌یه‌کی گه‌وره‌یه ئه‌گه‌ر به به‌شێک له (را+و) دابنرێ. نووسه‌ر هه‌مان هه‌له‌شی له (ناوی بکه‌ر) دا کردبوو، که (یو)ی، به پاشگری ناوی بکه‌ر له (فرپو) دانابوو که خۆی به ته‌نها (و)ه.

له لاپه‌ره (49) دا جارێکی تر (ناوی بهرکار)ی له‌ژێر ناو‌نیشانی ((دۆخی بهرکاری Participle (حاله المفعول))) دا له هه‌ردوو شیوه‌ی کرمانجی سه‌روو و خواروودا باسکردوو به‌لام باسه‌که‌ی ئیمه ته‌نها شیوه زمانی ویژه‌یی – واته (اللغه الادبیه) – ده‌گریته خۆی که کرمانجی خوارووه.

نووسه‌ر له هه‌مان لاپه‌ره‌دا جارێکی تر ناوی بکه‌ر و ناوی بهرکاری که له قه‌دی تینه‌په‌ری گو‌یزانه‌وه و روودان و قه‌دی نادیاره‌وه به هه‌له تیکه‌لکردوو وه‌کو (هاتوو، که‌وتوو، مردوو، زاو، ماو، به‌زیو، گریاو، په‌ویو) که (هاتوو، که‌وتوو، زاو، ماو، گریاو، په‌ویو) ناوی بکه‌ری دارژاون و (مردوو)ش ناوی بهرکاره و (گو‌تراو، کو‌ژراو)یش ریه‌یه‌کی تری ناوی بهرکاره که‌چی دکتۆر نه‌به‌ز هه‌رسیکیانی به (ناوی بهرکار) داناوه.

لی‌ره‌وه روو ده‌که‌مه سه‌رچاوه‌یه‌کی تر بۆ ده‌برینی سه‌رنجه‌کانم له باره‌یه‌وه ئه‌وه‌نده‌ی په‌یوه‌ندی به باب‌ه‌ته‌که‌ی منه‌وه هه‌بی‌ت ئه‌ویش ((ریژمانی کوردی)) ئه‌حمه‌د حه‌سه‌ن ئه‌حمه‌ده⁽⁴⁹⁾ ئه‌میش وه‌کو نووری عه‌لی ئه‌مین و جگه‌رخوین له

(49) ئه‌حمه‌د حه‌سه‌ن ئه‌حمه‌د، ریژمانی کوردی، به‌غدا، 1976.

دابه شکردنی به شه کانی ئاخاوتندا به سهر ((ناو، فرمان، پیت))⁽⁵⁰⁾ شوین پیی زمانه وانانی عاره بی هه لگرتووه.

له م کتیبهیدا ئه وهی جیگای مه بهستی ئیمه بیّت تیشکی تیروانینمانی بجهینه سهر ئه و وشانه که له چاوگه وه داده پڕیژرین و له سهره تاوه روو غمانکردو ته وه. نووسهر وه کو باسیکی سهر به خو له و بارهیه وه لای له چاوگ نه کردو ته وه. ئه وه نه بیّت کاتی له باسی ((ئاوه لئاو)) دا که ئاوه لئاوی به سهر ((ساده، لیكدراو کوژ یان رسته)) (بروانه: ل 129) دا دابه شکردو وه، له ناوی بکه ر و ناوی بهرکار دوا وه. ئه م دابه شکردنه ته وا و نییه. راستیکه ی ئاوه لئاو ساده و دارژاو و لیكدراوی هیه... له خالی ژماره (5) ی لاپه ره (136) دا ده لی ((هه ندی ئاوه لئاو هه ن که له ناویک و (پیتیکی لکاو) پیکهاتوون، ئه مانه ش هه ر به ساده ده ژمی ررین. ئه و پیته لکاوانه - له دوا وه - ئامراز نین و ئه رکه که یان گشتی نییه: ... خه م بار، گونا هبار، کو تر باز، فیلباز، چه نه باز، گرینۆک... خوینده وار...)) لی ره دا چه ند هه لیه کی گه و ره روویدا وه و ئیستا یه که یه که روونیان ده که یه نه وه:

1- پيش هه موو شتیك ناو بردنی ئه و وشانه ی سهره وه له ژیر باسی ئاوه لئاو دا وه کو بابه تیکی سهر به خو هه لیه، چونکه بابه تی تایبه تین و له مه و پیشه وه روو غمان کرده وه، که ئه م وشانه ئاوه لئاوی بکه ری لیكدراون. ته نها (گرینۆک، خوینده وار) نه بیّت ئاوه لئاوی بکه ری دارژاون. له به کاره ییناندا ده بنه ناویش و ئاوه لئاویش. له دارشتنیاندا فرمان ده وریکی چالاکی هیه و پیویسته سهر به خو لیكۆلینه وه و باسی لیوه بکریّت.

2- ئه و وشانه ی سهره وه راست نییه به ساده ناو برین، چونکه هه ندیکیان له وشه یه کی واتادار و ره گی فرمانی (بار، باز) پیکهاتوون. یه که میان (بار) ره گی چاوگی (بارین) ه و دووه میان (باز) ره گی چاوگی (بازیده ن) ی فارسییه.

(50) هه مان سهر چاوه، ل 87.

جا به هیچ جۆریك پیت نین، چونكه روالهت و مه بهستی وشه كانیان گۆریوه⁽⁵¹⁾. هه نده کی تریشیان كه بریتین له (نۆك، دهر، هوار) ههر پیت نین و پاشگرن و رهگ و فرمانی (گریان، خویندن)یان کردوو به ئاوهلناوی بکهری دارژاو. نووسهر له بنه پرهتا ناوی بهشی دارژاوی نه هیناوه و له گهل ساده و لیكدراودا تیكه لی کردوو و نه مه تیكه لکردنیکی نابه جیه.

له پاشاندا ده لیتین نهو ((پیته لكاوانه)) ئهركه كانیان گشتین، چونكه ده چنه سهر رهگی فرمان و ناوی ساده و ئاوهلناوی دارژاو دروستده كهن، وهك (ریخ، پرچ، قیر) و ده بنه (ریخنۆك، پرچنۆك، قیرنۆك).

نووسهر نمونه كانی ناوی بکه و ناوی بهركاری پیكه وه داناوه و به هیچ جۆریكیش جیاوازی له نیوان نهو وشانه دا نه کردوو كه له چاوگی تیپه و تیپه پره وه وهرگیراون ته نانهت نه وهندهشی نه وتوو كه نهو جۆره وشانه له چاوگه وه وهرده گیرین. سهره پای هه موو نه وهش، نووسهر گشت ناویکی بکه و ناویکی بهركار و خاوهن پیشهش به ئاوهلناو داناوه و وا به پیویست ده زانی، مامه لهی ئاوهلناویان له گهلدا بکریت⁽⁵²⁾. نه مه بۆچوونیکی دوور له زانسته، له بهر نه وهی نه م کۆمه له وشهیه ههروه کو چهند جارێك روونمان کردۆته وه، دوو لایه نن و وه کو ناویش و ئاوهلناویش به کاردین و به پیی به کارهینانیان ده ور و ئه رکیان ده گۆرین⁽⁵³⁾. جابویه راست نییه ههر به ئاوهلناو له قه له مبدرین.

(51) برپاوه: محمهد نه حمهد سه عید، سه رچاوهی پیشوو، ل 41.

(52) برپاوه: نه حمهد حه سه ن نه حمهد، سه رچاوهی پیشوو، ل 137.

(53) برپاوه: لاپه ره (129-131) ی ریزمانی کوردی، نووری عه لی نه مین، 1960. ههروه ها بابه تی ئاوهلناوی بکه، ئاوهلناوی کراوی زمان و نه ده بی کوردی پۆلی پینجه می ئاماده یی، 1981، ل 33-40.

نووسەر کاتی له ئاوه‌لناوی لیكدراو ده‌دویت، ده‌لی ((لیكدراوی ئهم جوړه ئاوه‌لناوه‌ش وهك: هه‌لگر، دانه‌ر، راكیشه‌ر، به‌رگدروو پاكه‌ره‌وه، هه‌لگیراو، داخراو، راكیشه‌راو، ریككراو، سهر براو)) (ل138).

له‌م وشانه‌شدا دارژاو و لیكدراو تیكه‌لكراون، ئهمه‌ جگه‌ له‌ به‌یه‌كه‌وه‌ باسكردنی ناوی بكه‌ر و ناوی به‌ركار بو‌ نموونه (هه‌لگر- له‌ ره‌گی چاوگی دارژاو پیكه‌هاتوو، بو‌ته‌ ناوی بكه‌ری دارژاو. ناوه‌ بكه‌ره‌كانی ((دانه‌ر، راكیشه‌ر)) كه‌ له‌ ره‌گی چاوگی دارژاوی (دانان) كه‌ (دانه‌) و به‌ چوونه‌ سه‌ری نیشانه‌ی (ه‌ری بكه‌ری و تیچوونی بزویی (ه‌یه‌کیان دروستبووه‌ و (راكیشه‌ر)یش بریتییه‌ له‌ ره‌گی چاوگی (راكیشه‌ر) كه‌ (راكیشه‌) ه‌ و (ه‌ری بكه‌ری كردویی به‌ (ناوی بكه‌ری دارژاو)، له‌ یه‌ك بناغه‌ی واتادار و زیاده‌یه‌کی بی‌ واتا پیكه‌هاتوون.

نووسەر له‌وه‌دا راسته‌ ((به‌رگدروو، پاك كه‌ره‌وه‌)) لیكدراون و ناوه‌ به‌ركاریكانی ((هه‌لگیراو، داخراو، راكیشه‌راو)) كه‌ بریتین له‌ ره‌گی چاوگی دارژاوی نادیار و پاشگری (و)ی به‌ركاری، ((ریككراو، سهر براو)) لیكدراون.

له‌ لاپه‌ره‌ (139) دا‌ وای داناوه‌ هه‌ندیك ئاوه‌لناوی وهك ((زۆر خۆر، راستگۆ، چه‌پنووس)) له‌ دوو ئاوه‌لناو، كه‌ دووه‌میان ناوی بكه‌ره‌ پیكه‌هاتوون.

هه‌روه‌ك چه‌ند جارێك، ده‌ییلینه‌وه‌، كه‌ ئهمانه‌ ئاوه‌لناوی رووتی ئاسایی نین، چونكه‌ فرمانه‌كانیان وشه‌كانی پیش خۆیانیان له‌گه‌ل خۆیاندا راپیچكردوو و جگه‌ له‌ ئاوه‌لناوی لایه‌نی بكه‌رییان تی‌دا ئاشكرا دیاره‌. ته‌نیا ((خۆر)) نه‌بی‌ت كه‌ له‌ ره‌گی (خواردن) و نیشانه‌ی (ه‌ری ناوی بكه‌ری پیكه‌هاتوو، ده‌نا (راستگۆ، چه‌پنووس) له‌ ئاوه‌لناو و ره‌گی چاوگ خۆیان ده‌نوینن و به‌هۆی نیشانه‌ی ناسراوی و نه‌ناسراوی‌وه‌ش وهك ناوی بكه‌ر به‌كار ده‌هینرین.

به‌گشتی ئهم به‌شه‌ی ریزمانه‌كه‌ی ئهمه‌د حه‌سه‌ن ئهمه‌د پره‌ له‌ هه‌له‌ و نات‌ه‌واوی و باس و باب‌ه‌تی تیكه‌ل و پیكه‌ل و وانیشاند‌ه‌ده‌ن نووسەر سه‌یری

سەرچاوه‌کانی پێش خۆی نه‌کردبێت، که نزیکه‌ی نیو سه‌ده‌یه‌یک ده‌بی‌ت زمانه‌وانانی کورد بناغه‌یان به‌ به‌ته‌وی دارشتوه‌.

له‌ گۆڤاری ((په‌روه‌رده و زانست)) دا وتاری (ناوی بکه‌ر ((الفاعل)) له‌ زمانی کوردیدا) ی عه‌بدوللا شالی به‌رچاو ده‌که‌وی‌ت⁽⁵⁴⁾. که‌ تییدا له‌ پێشه‌کی وتاره‌که‌یدا به‌چه‌ند نمونه‌یه‌کی ناوی بکه‌ر و ئه‌و پاشگرانه‌ی که‌ له‌ ئینگلیزییدا ناوی بکه‌ر دروستده‌که‌ن⁽⁵⁵⁾ دواوه‌. (پروانه: ل5). پاشان هاتۆته‌ سه‌ر لی‌کۆلینه‌وه‌ی (ناوی بکه‌ر) له‌ زمانی کوردیدا و به‌گشتی دوو ری‌گای پیکهاتنی خستۆته‌ به‌رچاو. یه‌که‌میان ((نمونه‌کانی گۆرانی چاوگ، وه‌ک: تی‌کردن. بکه‌ره‌که‌ی تی‌که‌ر و لی‌کردن- لی‌که‌ر، فی‌کردن- فی‌که‌ر... و هتد)) (ل: 5). ئه‌م ری‌گایه‌ی که‌ نووسه‌ر به‌رچاوی گرتوه‌ راسته‌ (ناوی بکه‌ر) پیکدینێت. به‌لام روونی نه‌کردۆته‌وه‌ ئه‌و گۆرانی چاوگه‌ به‌ وه‌رگرتنی ره‌گی چاوگه‌ تی‌په‌ره‌کان، به‌لابردنی نیشانه‌ی چاوگ و لکاندنی (هر) هه‌روه‌ها له‌و پاشگره‌ و ره‌گی چاوگی به‌ تی‌په‌ر کراویش وه‌رده‌گیریت. ری‌گای دووه‌میان وای داناوه‌ ((به‌دانانی چه‌ند وشه‌یه‌ک به‌دوا‌ی چه‌ند وشه‌یه‌کی تر دا وه‌ک ئاوه‌ل‌ناوی‌کی (صفه‌) لی‌ دیت)) (ل 6). نووسه‌ر لی‌رده‌دا چه‌ند ری‌گایه‌کی بی‌ روونکردنه‌وه‌ به‌سه‌ر یه‌که‌یدا تی‌که‌ل‌کردوه‌ که‌ له‌ناو نمونه‌کانیدا (ناو+ناو وه‌ک کری‌کار)، قه‌دی چاوگ+کار وه‌ک خویندکار)، ناو+ره‌گی فرمان وه‌ک ئاسنگه‌ر، مانگر)، (ناو+پاشگر وه‌ک چایچی... هتد به‌دی ده‌کری‌ت. ئه‌م تی‌که‌ل‌کردن و روون نه‌کردنه‌وه‌ی ری‌گا جو‌ر به‌جو‌ره‌کانی (ناوی بکه‌ر) و باسکردنی هه‌موو به‌مل یه‌که‌دا به‌کاری‌کی نه‌شیاو و نا‌ری‌ک له‌ وشه‌سازیدا ده‌دری‌ته‌ قه‌له‌م.

(54) عه‌بدوللا شالی، ناوی بکه‌ر ((الفاعل)) له‌ زمانی کوردیدا، گۆڤاری (په‌روه‌رده و زانست)، ژماره‌ (15)، به‌غدا، 1979، ل5-7.

(55) نووسه‌ر به‌ عه‌ره‌بی بو‌ ناوی بکه‌ر له‌ سه‌روتاره‌که‌یدا له‌ که‌واندا به‌ هه‌له‌ (الفاعل) ی داناوه‌ که‌ راستی‌که‌ی (اسم الفاعل) ه‌.

نووسەر له پهراویزی لاپهږه (5) دا بڼه روونکردنه وه وای نیشاندوه که ریځگای یه که می ناوه بکه ریځگانی وهك (نووسەر) ده بنه ئاوه لئاو که له کاتیځدا هه موو ناویکی بکه نهك هه ر ئه و ریځگایه له به کارهیناندا ده بنه ناویش و ئاوه لئاویش. دواشت له پهراویزی دوا لاپهږه و تاره کهیدا وای داناوه زوړ وشه ی تر هه ن بو پیکهینانی ناوی بکه به شداری ده کهن، به لام بڼه ئه وه ی روونیکاته وه.

محمد ته محمد سه عید له گوڅاری (روشنیری نوی) دا وتاری ((چند سه رنجیکی زمانه وانی ده رباره ی کتیبی ریژمانی کوردی)) ی د. ئاوپه جمانی حاجی مارف بلاو کرده وه (56).

وتاری ناوبراو که هه ندی که موکوری کتیبی ((ناو)) ی د. ئه و په جمانی نیشان دابوو به گشتی سه رنجی راست و به جین له بهر په یوه ندی بابه ته که ی به (ناوی بکه) وه، ئیمهش بیرو پامان له باره ی هه ندیک که موکوپوه که هه یه تی ده خهینه پروو:

1- وتار نووس ره خنه ی گرتووه، له پیناسه ی ناوی دارپژاوی د. ئه و په جمان ده لی: ((مه رج نییه له وشه یه کی ساده و زیادییهك دروستییت)) (ل 41). به پای ئیمهش مه رج، چونکه ئه گه ر بووه دوو وشه وهك نووسه ر خویشی وتوویه، ده بیته لیكدراو. که واته ئیتر چوون دارپژاو و لیكدراو له یه کتر جیا ده کرینه وه.

2- بوچوونی نووسه ر راسته به وه ی ئاوه لئاوی بکه ری دارپژاو (ناوی بکه) سیفه تیکی هه میشه بییان هه یه به لام ده بویه روونی بکردایه ته وه، که ئه و سیفه ته یان به هوی به رده وام بوونی کاره که و تایبته بوونیان به خاوه نی کاره که یانه وه یه و به وهش که له چاوگ و ده رگیراون و بکه ریتیان تیډایه، خاسیه ت و سیفه تی هه میشه بییان هه یه. به لام هه لیه کی تری له وه دایه ئه گه رچی به راستی (که ر) ی روون کردو ته وه که پاشگر نییه و بریتییه له ره گی چاوگی (کردن) و

(56) محمد ته محمد سه عید، چند سه رنجیکی زمانه وانی ده رباره ی کتیبی ریژمانی کوردی، گوڅاری روشنیری نوی، ژماره، 93 ی سالی 1982، ل 40-44.

نیشانه‌ی (ه)، (باز)یشی به رهگ و به‌ناویش زانیوه، به‌لام (ساز)ی فه‌رامۆش کردووه که دکتۆر ئه‌وپه‌همان به پاشگری داوه‌ته قه‌له‌م. له‌پاستیدا (ساز) ره‌گی چاوگی (سازان)⁽⁵⁷⁾ ه و گه‌ردانی‌ش ده‌کری، وه‌ک (سازام، سازایت، بسازه، بو تیپه‌پیشی (سازاندن)ه. ناوه بکه‌ره داریژراوه‌که‌ی (سازینه‌ه).

3- ((چیشته لی‌نان))، که ((چیشته لی‌ نه‌ه))ی⁽⁵⁸⁾ لی‌وه وه‌رگی‌راوه و که (ناوی بکه‌ری لی‌کدراوه)ه، چاوگی لی‌کدراوه، نه‌ک داپژاو. هه‌روه‌ها له خالی (9)یه‌می لاپه‌ره (43)دا ده‌لی: ((ته‌نه شو‌ر)) ناو و ره‌گی کرداری ((شو‌ردن)) یا ((شو‌رین))ه. ئه‌مه هه‌له‌یه، ((ته‌نه‌شو‌ر)) بی‌جگه له‌وه‌ی که (ناوی ئامی‌ر)ه له ره‌گی چاوگی ((شو‌ردن)) یا ((شو‌رین))ه، نه‌ک کردار، چونکه (شو‌ردن یا شو‌رین) چاوگن نه‌ک فرمان.

بی‌جگه له د، ئه‌وپه‌همان زمانه‌وانی تریش هه‌ن که (ناوی بکه‌ری داریژراو یا ئاوه‌ل‌ناوی بکه‌ری داپژاو) یان وه‌ک (ناوی داپژاو) باس‌کردووه⁽⁵⁹⁾، که‌چی نووسه‌ر له وتاره‌که‌یدا ئه‌وه‌ی یادداشت نه‌کردووه.

هه‌روه‌ها له لاپه‌ره (42)ی وتاره‌که‌یدا ((کوشتار)) که (ناوی چاوگ)ه هه‌روه‌کو دکتۆر ئه‌وپه‌همان به (ناوی داپژاو)ی ناو بردۆته‌وه. له‌به‌ر ئه‌وه‌ی ئه‌م وتاره‌ی سه‌ره‌وه وه‌کو هه‌له‌سه‌نگاندنی‌ک ئاراسته‌ی کتیبی (ری‌زمانی کوردی به‌شی — ناو-)ی دکتۆر ئه‌وپه‌همان کراوه و په‌یوه‌ندی باب‌ته ره‌خنه لی‌ گیراوه‌که‌ی به باب‌ته‌ی سه‌رچاوه‌ی تره‌وه نزیکه و باب‌ته‌کانی ئیمه‌ش به ناراسته‌وخۆیی ده‌گرنه‌وه، وا له خواره‌وه‌دا سه‌رنج‌مان له باره‌یان‌ه‌وه ده‌رده‌به‌رین.

(57) ب‌روانه په‌راویزی لاپه‌ره (228)ی ((زاری زمانی کوردی))ی محمه‌د ئه‌مین هه‌ورامانی ده‌رباره‌ی، به‌ره‌گ بوونی (ساز).

(58) محمه‌د ئه‌حمه‌د سه‌عید، سه‌رچاوه‌ی پیشوو، ل 42.

(59) ب‌روانه: محمه‌د ئه‌مین هه‌ورامانی، سه‌ره‌تایه‌ک له فیلۆلۆژی زمانی کوردی، به‌غدا، 1973، ل.

محمد ئەمىن ھەورامانى لە كتيبي ((سەرەتاييەك لە فيلۆلۆژى زمانى كوردى)) دا⁽⁶⁰⁾ لەژىر سەرباسى ((پاشبەند)) دا وشەى (خشۆك) ى بەناوى دارژاو داناو، كە خۆى (ناوى بكەرى دارژاو) ەو بۆتە (ناوى شوین) یش. ھەروەھا (سووتوو) لە لاپەرە (119) دا ناوى ئاسايى نىيە، بەلكو (ناوى بەركارى دارژاو) ە. ئەمە بىجگە لە غوونەكانى ژمارە (17) ى لاپەرە (119، 121، 122، 123)، كە لە خالەكانى (و، ص، ش، ت، پ) دا بەناوى ليكدراوى ئاسايى دايان. راستيەكى (ناوى بكەرى ليكدراو) ن و بەشى دووھمى وشەكانيش وەكو (كەر، كەن، ژەن، ساز، دۆز) ھەموويان رەگى چاوگن و وەكو ئەو دەلى ((باشپەندنين، چونكە لە وشەسازيدا رەگى چاوگ وەكو چەند جاريەك لە سەرەتاو ەرامان گەياند، دەچنە ريزى وشەو. نووسەر بىجگە لە (را- درا، رى- درى)، (راو- دراو) دا، كە پيەكھاتوون لە دوو نيشانەى (را- درا) ى فرمانى ناديارى و پاشگرى (و) ى ناوى بەركارى كە ئەو بۆ دەستنيشانکردنى فرمان و لەژىر خانەى فرماندا ((كيلاو)) ى داناو، ناوى بەركاريە. (بى پۆش)، (سەرباز) لە (120، 122) دا كە (ناوى ئامير) و (ناوى بكەر) ن بە ھەمان شيوەى ئەوانى تر بە (ناوى ئاسايى) يان دەزانيت و (پۆش) كە رەگى چاوگى (پۆشين) ە و (باز) یش رەگى (بازيدەن) ە پيوانەى (ناو) ى بۆيان کردوو. لەرووى واتاو ە ھەمان ھەلەى لە ھەرامۆش کردنى جوړى ناوەكانى خالى (ب) ى (ل153) دا کردوو واتە (ناوى چاوگ) ى بەناوى ئاسايى لەقەلەمداو.

ليروە روودەكەينە كتيبيكى تری نووسەر كە ((زارى زمانى كوردى)) يە⁽⁶¹⁾ لە سالى 1981 دا بلاوکراو ەتەو. ھەروەكو سەرچاوەكانى تر دەروانينە بابەتى جى مەبەستمان كە وشە وەرگرتنە لە چاوگەو. نووسەر لە لاپەرە (206) دا دەلى فرمانى ناديار لە چاوگى وەكو (كوژراو، برراو، دزراو، گيراو، شيلراو) ەو وەرەگيرى

(60) محمد ئەمىن ھەورامانى، فيلۆلۆژى زمانى كوردى، بەغدا، 1973.

(61) محمد ئەمىن ھەورامانى، زارى زمانى كوردى لە تەرازووى بەراورد، دەزگای رۆشنبيرى و بلاوکردنەو، بەغدا، 1981.

ئەمانە (ناوی بەرکاری دارژاوان نەك چاوك. لە رەخنەكەیدا كە لە د. ئەورەحمان گرتویتی، بەوێی (كەری) بە پاشگر داناو، راستە چونكە (كە) پاشگر نییە. بەلام بە تەنھا رەگیش نییە وەكو ئەو بۆی چوو، بەلكو بریتییه لە رەگی كردن و پاشگر (ەری) ناوی بكەری (كە+ەری). ھەر وەھا بەلایەو (ئاسنگەر)ی دوكتۆر ھەلەیه، كە لە (ئاسن+پاشگری گەر) پیکھاتبی. بەلای ھەورامانییەو (ئاسنگەر) بوو، بەھۆی گۆرانی دەنگسازییەو بۆتە (ئاسنگەر)، چونكە (ن)ی ئاوازی دار کاری لە دەنگی (ك) کردوو. ئەم رایەیی رەت دەکرێتەو بەوێی وشەكە لە بنەرەتدا لە (ئاسن گرتن) ھەواتوو رەگی چاوكی لیکدراو و (ناوی بكەری لیکدراو)ی لیو پیکھاتوو. بەلگەشمان شیوہزاری ھەندی ناوچەیی کرمانجی خواروو، دەلین (ئاسنگەر). بەلگەشمان رای مەسعوود محەممەدیشە لە لاپەرە (245)ی ژمارە (111)ی رۆشنبیری نوێ 1986. لە لاپەرە (225، 245)دا (کوشندە)ی بەناو و بە ئاوەلناو داناو، (کوش)یش بەناو. راستە (کوشندە) دەبیته ناو و ئاوەلناویش بەلام نەك بەشیوہی ئاساییان، چونكە (ناوی بكەری دارژاوان) و بەپێی بەکارھێنان دەگۆرین و بابەتیکی سەر بەخۆیە، (کوش- کوژ) رەگی فرمانی (کوشتن)ە، نەك (ناو). (بەركوت) لە پەرەوێزی (ل 234)دا لە (ناو+رەگ)ە. پاشگری (ەك) كە دکتۆر ئەورەحمان بەو شیوہیە پاشگری زانیو بەلای ھەورامانییەو بریتییه لە دوو مۆرفیمی (ە + ك). لە راستیدا (ە ك) تەواترە و یەك مۆرفیمە، چونكە (کوته) (ە)كە بۆ مەبەستی (ناوی چاوكی)یە و جیاوازی لە (ە)ی (ەك) كە (ناوی ئامیر) پیکدەھینیت لە لاپەرە (243، 245، 251، 247)دا پاشگرەکانی وەك (یار، اک، ند، ا) پاشگری ناوی نین بە تەنھا، بەلكو دەلکین بەرەگی چاوكیشەو و (ناوی بكەری دارژاوان، ناوی ئامیر) پیکدەھینن. لە بەکارھێناندا ناو بەکرێکان دەبنە ئاوەلناویش نەك ناو و ئاوەلناوی ئاسایی كە نووسەر جارێك بە ناو و جارێك بە ئاوەلناو لیوہیان دواو. بە ھەمان شیوہ (نەزان، نەترس) ئاوەلناو نین، بەلكو ئاوەلناوی بكەری دارژاوان ئەو (نە)یە وەكو پێشگر ئەگەر بچیتە سەر رەگی فرمان

له ریژهی (ناوی بکه‌ر) دا نیشانه‌ی ناوی بکه‌ر به‌ره‌گه‌کانیانه‌وه نامیښت وه‌کو (ب، ه‌ر).

ماموستا ه‌هورامانی (به‌شته‌مال) که (ناوی ئامیڙی لی‌کدراو) ه‌ له لاپه‌ره (255) دا به‌ ناوی لی‌کدراوی داناوه. له ه‌همان لاپه‌ره‌دا به‌ ئاوه‌ل‌ناوی ئاسایی زانیوه. که له راستیدا (ناوی به‌رکاری دارژاو) ه‌.

د. ئه‌وره‌همانی حاجی مارف له کتیبی ((وشه‌ روژان له زمانی کوردیدا))⁽⁶²⁾ له (50، 51) دا و د. نه‌سرین فه‌خری و د. کوردستان موکریانی له لاپه‌ره (11) ی کتیبی ((ریژمانی کوردی بو‌ پۆلی یه‌که‌می به‌شی زمانی کوردی زانکۆی سه‌لاحه‌ددین))⁽⁶³⁾ دا به‌شیوه‌ی محمده‌ ئه‌مین ه‌هورامانی ((که‌ر، ساز، باز، گه‌ر)) یان به‌ ناراستی به‌ پاشگری داناوه. وه‌ک پیشت لی‌یان دواين (ره‌گی چاوگ) ن و (که‌ر) یش بریتییه‌ له‌ ره‌گی چاوگی (کردن) و نیشانه‌ی (ه‌ ر) ی ناوی بکه‌ری و (ه‌) یه‌کیان تی‌چووه‌، چونکه‌ دوو بزوین له‌ کوردیدا ناچنه‌ سه‌ریه‌کتر. ه‌ه‌روه‌ها ئه‌و وشانه‌شی که له‌ گه‌ل ناویکی واتاداردا دروستیده‌که‌ن بریتین له‌ (ناوی بکه‌ری لی‌کدراو) نه‌ک وه‌ک نووسه‌رانی ناوبراو به‌ ناراستی به‌ ناوی ئاسایی دارژاو زانیویه‌. چونکه‌ ئه‌م وشانه‌ ناوی ئاسایی نین و له‌ چاوگه‌وه‌ وه‌رده‌گیرین و بابه‌تیکی سه‌ربه‌خۆن ناشیت به‌و شیوه‌یه‌ لی‌یانه‌وه‌ بکو‌ل‌ریته‌وه‌. نمونه‌شمان ((ئاسنگه‌ر، دانساز، سه‌رباز، نانکه‌ر، سوالکه‌ر)) ه‌ که‌ دیارن ناوی دارژاوی ئاسایی نین و ناوی پیشه‌ و کارن بو‌ خاوه‌نه‌کانیان بوونه‌ته‌ سیفه‌ت و خاسیه‌تیکی به‌رده‌وام و ئه‌گه‌ر بوونه‌ ته‌واوکه‌ری ناو یا راناو ته‌وا ده‌بنه‌ ئاوه‌ل‌ناوی بکه‌ر. به‌ کورتی د. ئه‌وره‌همان نمونه‌کانی لاپه‌ره (50، 51، 61 تا 64، 69، 71، 72) ی کتیبی ((ریژمانی کوردی) ی،

(62) د. ئه‌وره‌همانی حاجی مارف، وشه‌ روژان له‌ زمانی کوردیدا، چاپخانه‌ی کۆری زانیاری کورد، به‌غدا، 1977.

(63) د. نه‌سرین فه‌خری و د. کوردستان موکریانی، ریژمانی کوردی بو‌ پۆلی یه‌که‌می به‌شی زمانی کوردی زانکۆی سه‌لاحه‌ددین، ه‌ه‌ولێر، 1982.

ههروهه ها نمونه کانی لاپه ره (11 تا 14، 30 تا 32، 35 تا 37) ی کتیبی ((ریزمانی کوردی)) د. نه سرین و د. کوردستان که له ژیر سهرباسی ناوی دارژاودا لیکۆلینه وه کانیان نه نجامداوه. راستیکهی ناوی دارژاوی ئاسایی نین به لکو بریتین له (ناوی بکه ره به دارژاو و لیکدراو، ناوی بهرکار، ناوی چاوگ، ناوی جیگا، ناوی ئامیر) و بابه تی سهر به خۆن و له چاوگه وه وهرده گیرین و ناشیت وه کو ناوی ئاسایی باس بکرین. پیویسته ئه وه بجهینه پروو که د. ئه وهره همان بیجگه له سهرکه وتوویی کتیبه که ی (ناو) ی کاریکی هه ره چاکیشی کردووه، به وهی له ل (168، 169، 171) دا ناوی له پرووی توخم (جنس) وه دابه شکردوه. ئه و ناوانه ی که پیشه و کار ده گه یه نن و جیگای مه به سستی ئیمه یه له م باسه دا به پیی (جنس) ه کانیان دابه شیانی کردووه، وه کو پیشه و کاری پیاوانه، پیشه و کاری ژنانه، پیشه و کاری دوو لایه ن. ئه م دابه شکردنه خۆی له خۆیدا پیڕه ویکی لیکۆلینه وه ی زانستانه و ریكۆپییکه. یه که م که سیکه له نیو زمانه وانانی کورددا ئه و دابه شکردنه ی هیئابیته ئه نجام. ته نانه ت قه نات ی کوردۆش له لاپه ره (72) ی کتیبی ((ریزمانی کوردی)) دا وه رگیرانی د. کوردستان به یه ک خال به ناوی (پیشه وه ری) یوه دواوه. بی ئه وه ی بو هه ر جوړیکی ناو له پرووی (توخم) وه نمونه و باس نیشاندات. دواشت د. ئه وهره همان (ریژهن) که (ناوی جیگای دارژاو) ه به ناوی دارژاوی ئاسایی داوه ته قه له م و له چاوگی (پژان) وه وه ری گرتووه، که راستیکهی له چاوگی (ریشتن - پشتن) وه وهرده گیریت و (پژان) ره گه که ی (رژئ) یه نه ک (ریژ) (پروانه ل 130 کتیبی ناو).

دوا به دوا ی ئه م سهرچاوانه ی سهره وه باری سهرنجه کانم له باره ی کتیبی (کورتیه که له ریزمانی کوردی) ی سائه ح حوسین پشده رییه وه ده بی⁽⁶⁴⁾. له م کتیبه دا وه کو سهرچاوه کانی تر، رووده که یه نه جی بابه ته که ی مه به ستمان. نووسه ره له ژیر سهرباسی ((سوودی قه د و ره گی چاوگ)) دا ئاوری له و وشانه ی وه ک (ئاوه لکه ره - الصفه المشبهه) و (ئاوه لکارا - اسم الفاعل)، ئاوه لکراو - اسم المفعول) داوه ته وه و

(64) سائه ح حوسین پشده ری، کورتیه که له ریزمانی کوردی، به غدا، 1985.

دهلی: ((ئاوڤلکەر له قەد و ڤهگی تیپەر و تیئەپەر ساز دەبی به یاریدهی نیشانهی (او، و، یو.)) (ل49). له راستیدا (ئاوڤلکەر - الصفه المشبهه) له ریزمانی کوردیدا وهکو بابەتیکی ریزمانی نییه و رەت دەکرێتەوه. بەلکو بابەتیکی ریزمانی عەرەبییه که تایبەتە بەو زمانەوه⁽⁶⁵⁾ ئەو ریزەیهی (صیغه) که بەنیشانهی (او، و، یو) پیکدیت له قەدی چاوگهوه وهک نووسەر بۆ چوو، راستیکەه بریتییه له (ناوی بکهري داپژاو) که له قەدی چاوگی تیئەپەری گوێزانەوه (انتقالی) وه به یاریدهی پاشگری (و) هوه وەرگیراوه وهک ((کهوتوو، گەشتوو، مار، وهستاو... هتد)) و دوو ریزەه (ناوی بهرکاری داپژاو) که له قەدی چاوگی روودانی تیئەپەر و پاشگری (و) پیکدیت وهک ((خوساو، رزیو، مردوو)) ههروهها دووه میان له قەدی چاوگی تیپەر و پاشگری (و، و) هوه دروستدهییت وهک ((خواردوو، شکاو، کیلاو). نووسەر ئەم سی ریزەیهی سهروهی به ناراستی تیکه لکردوو. پاشان پاشگری (ناوی بکهري و ناوی بهرکاری) له قەدی تیئەپەر و تیپەر هوه که بریتییه له (و، و) نهک (او، یو) که نووسەر به ههله ئەو دهنگی (ا، ی) یه قەدی چاوگه ئەلفی و یا ئیکانی داوته پال پاشگری (و) ی ناوی بکهري و ناوی بهرکاری - له شوینی تریشدا له مهو پی شهوه ئەمه مان روون کردۆتهوه.

بهرای نووسەر (ناوی بکهري و ناوی بهرکاری) تهنها له تیپەر هوه وەر دهگیرین. بههه مان شیوهی پیشووی نیشانهکانی ناوی بکهري و ناوی بهرکاری دروستبوو له تیپەر هوه شیواندوو و دهلی: ((ئاوڤلکاراو ئاوڤلکاراو ههردووکیان له قەد و ڤهگی تیپەر سازدەبن به یاریدهی نیشانهی (هـ - ینەر) و (راو - ینراو...)). (ل50). چەند ههلهیهکی گهوره له مهدا دهبینری و راست کردنهویان بهم جوهریه:

1- ناوی بکهري و ناوی بهرکاری له تیئەپەر و تیپەر هوهش وهکو له سهروهه هندیکیانم خسته پروو وەر دهگیرین و ریزەه تریشیان هیه له ڤهگ و نیشانهی (هـ)

(65) پروانه: 1- الدكتور عبدة الراجحي، التطبيق الصرفي، بيروت، 1979، ص (79-80).

ب- محمد التقى الحسنی الجلالی، نزهة الطرف في علم الصرف، النجف الاشرف 1979، ص 64.

(ر) هوه وهك (نووسهر، بینهر) كه ناوی بكهړ پیكده هیئت و له قه دی تیپه پری نادیار و پاشگری (و) دروستده بیئت وهك: كوشتن- كوژران- كوژرا+و= كوژراو، ناسراو.

2- دانانی (ینه) به نیشانه ی ناوی بكهړ هه له یه و راستیکه ی (هر)ه، وهك خویندن — خوین+ هر= خوینه. دهنگی (ی) بنجیه و تاییه ته به پرهگی ئه و چاوگانه ی یا له دهنگه سروشتیکانه وه ده کرین به تیپه پره یا تیپه پهرن و به هوی پاشگری (اندن) هوه بوون به تیپه، له ئه نجامی وهرگرتنی پره گه کانیاندا دهنگی (ا) ده گۆریت به (ی) وهك سووتاندن — سووتینه. نیشانه ی (ناوی بهرکار) یش که (و)ه و چهند جاریك رووفمان کردۆته وه، ده چیته سهر قه دی چاوگی نادیار تیپه پره وهك: كوژرا+ و— كوژراو كهواته نه (راو)ه و نه (ینراو)ه دهنگی (ی) له (ینرا)دا هه له یه و بنجی و تاییه ته به پرهگی چاوگه به تیپه پره کراوه کان به هوی (اندن) هوه له وهرگرتنی پره گه کهیدا (ا) گۆراوه به (ی) بویه هی نیشانه ی (را)ی نادیار نییه. نووسهر راستی بۆچووه که (نه) و پیشگری (هه، را، دا)ی داریژهر شوینی نیشانه کان ده گرنه وه.

د، قه ناتى كوردۆ (كوردۆییف) له کتیبی ((ریژمانی کوردی به که رهسته ی دیالیکتی کرمانجی و سۆرانی)) دا له پروی دهنگسازى فۆنه تیکى) و وشه سازى (مۆرفۆلۆژى) و رسته سازى (سینتاکسى) یه وه له ریژمانی کوردی کۆلیوه ته وه⁽⁶⁶⁾.

نووسهر ئه گهرچى هه موو شیوه کانی دروستبوونی (ناوی بکهړ) و (ناوی بهرکار) ی نه خستووه ته بهرچاو، به لام به گشتی له پروی دهنگسازى و دارشتن و دهوړی رسته سازیه وه به شیوه ییکی ریكوپیک لیانی کۆلیوه ته وه و په نجه ی بۆ ئه وهش دریژ کردووه، که ئه و بابه تانه ی سهره وه ده گه پینه وه سهر ناو و ئاوه لئاو و ئه رکى ریژمانی ده گیرن. نووسهر به نمونه وه شیوه ی دارشتنیانی له هه ردوو شیوه (دیالیکت) زمانه سهره کییه که ی کوردی (کرمانجی و سۆرانی) دا خستۆته بهرچاو و

(66) ك ك كوردۆییف، ریژمانی کوردی به که رهسته ی دیالیکتی کرمانجی و سۆرانی، د. کوردستان موکریانى له زمانى روسیه وه وهری گیراوه ته سهر زمانى کوردی، هه ولیر، 1984.

ئەوئى دەرخستووئە كە (ناوى بىكەر) لەو دوو شىۋەيەدا لەپرووى داپشتەئەوئە، وەكو يەكن.

لە بەشى ((ئاوئەلناوى نسبى)) ى (ل 108) دا لە وشەكانى (گەرۆكى، شتۆكى، ...) دا پاشگرى (ۆك) ى بە (ۆكى) زانىوئە. ئوونەكانىشى كە (ناوى واتايى- ئەبستراكتى) ى دەگرىتەوئە بە ئاوئەلناوى نسبى تىگەيشتووئە. بەلگەشمان ئەوئەيە (گەرۆك) (ناوى بىكەرى داپژاۋ) ە وەكو ئاوئەلناوى بىكەرى داپژاۋىش بەكار دەھىنرىت و لە (پەرگى فرمان و پاشگرى (ۆك) پىكەتاتووئە و لە پاشاندا پاشگرى (ى) واتايى (ئەبستراكتى) كروويانىتتى بەناوى واتايى، نەك بە ئاوئەلناوى نسبى، وەكو: (گەر + ۆك = ناوى بىكەر + ى = گەرۆكى دەبىتە ناوى واتايى نەك ئاوئەلناوى نسبى.

كوردۆيىف وەكو ئووسەرانى تر كە لەم باسەدا لىيانەوئە دواين ئەو رىژەيەى كە لە قەدى تىنەپەرپى گويزانەوئە و روودانەوئە بەھۆى پاشگرى (و) ەوئە ناوى بىكەر و ناوى بەركار پىكەدەھىنرىت، تىكەللى كرووئە و ھەردووكانى بە (ناوى بىكەر) داناوئە (بروانە: ل 215).

د. مەكارىۋس لە كتيبى ((ريژمانى كوردى)) دا كە سالى 1958 بە زمانى ئىنگىلىزى بلاۋى كروئەوئە⁽⁶⁷⁾، باسكى رىكويپكى لەسەر رىژمانى كوردى و بەشە ئاخوتنەكانى كرووئە و سەرچاۋەيەكى بەكەلكە بۆ رىژمان و زمانى كوردى لەپرووى دەنگسازى و (Phonology) وشەسازى (Morphology) و رستەسازى (Syntax) يەوئە.

د. مەكارىۋس لە لاپەرە (59) ى ئەم كتيبەيدا لە (ناوى بەركار - Past Participle) لەپرووى واتاۋ پىكەتەئەوئە دواۋە و واى راگەياندووئە كە ئاوئەلناۋ⁽⁶⁸⁾

(67) Ernest N. Mccarus, Kurdish Grammar, New-York, 1958.

(68) د. مەكارىۋس لە لاپەرە (49) ى ھەمان سەرچاۋەدا لەژىر سەرباسى ئاوئەلناۋدا لە (ناوى بەركار) دواۋە. بىگومان نابىت ئەم بابەتە بخرىتە ژىر بابەتتىكى ترەوئە، چونكە خۆى بابەتتىكى سەربەخۆيە و لە چاۋگەوئە وەردەگىرىت.

دانه‌ر له لاپه‌ره (87) دا له‌ژێر سه‌رباسی (پاشگری ناوی - Nominal Suffixes) دا له‌و پاشگرانه دواوه که له ناو و ئاوه‌لناو و په‌گی چاوگه‌وه ناوی تازه پیکدینن. ئه‌مه کاریکی باشه، ⁽⁷¹⁾ به‌لام دانانی (باز، دان، خانه) به پاشگر سه‌رنجی نووسه‌ر رته ده‌کاته‌وه، چونکه (باز) په‌گیش و ناویشه. هه‌روه‌ها (دان، خانه) وشه‌ی واتادارن و یه‌که‌میان چاوگه. پاشان ئه‌م نمونانه‌ی بو ناوی جیگای هیناوه‌ته‌وه ته‌نها له ناو و ئاوه‌لناوه‌وه‌ن و له چاوگه‌وه بو ناوی شوین هیه‌چی وه‌رنه‌گرتوه، که له کاتی‌کدا نمونه‌ی وا له زمانی کوردیدا زۆره.

د. مه‌که‌زی له کتییی ((دیالیکتی زمانی کوردی)) دا ⁽⁷²⁾ ده‌باره‌ی به‌شه‌کانی ئاخاوتن به نمونه‌وه له‌پرووی ده‌نگسازی وشه‌سازی و رسته سازیه به‌شیوه‌یه‌کی ریکوپی‌ک به‌راوردی‌کی چاکی ده‌باره‌ی زاره‌کانی زمانی کوردی کردوه.

له‌م باسه‌ماندا سه‌رنجی ئیمه ته‌نها شیوه‌ی سلیمانی ده‌گریته‌وه، چونکه په‌یه‌نده به زمانی خویندن و نووسینه‌وه.

نووسه‌ر له لاپه‌ره ⁽⁷³⁾ (97) ی کتیبه‌که‌یدا له (ناوی به‌رکار Past Participle) دواوه و ده‌لی: ((ناوی به‌رکار له پال ئه‌رکه ناوی‌که‌یدا ده‌بیته هوی پیکه‌ینانی تافی ته‌واو و وه‌کو ئاوه‌لناویش به‌کار دی‌ت و له قه‌دی رابردووه‌وه به یارمه‌تی ئه‌م مورفی‌مانه (-w و -ū) پیکه‌ده‌یه‌نری‌ت... وه‌کو: هاتوو، بوو، باو، گه‌یو...)) بو چوونه‌کانی نووسه‌ر لی‌رده‌دا راستن به‌لام (بوو) نه ناوی بکه‌ر و نه ناوی به‌رکاره، نمونه‌کانی تری که هیناوه‌ته‌وه و له‌سه‌ره‌وه نیشانماندان (ناوی بکه‌ر)ن،

(71) پروانه په‌راویزی (6) ی لاپه‌ره (236) ی ئه‌م باسه و هه‌روه‌ها کتییی (زاری زمانی کوردی)، محمهد ئه‌مین هه‌ورامانی، به‌غدا، 1981، په‌راویزی ل 236.

(72) D. N. Mackenzie, Kurdish Dialect Studies- I

(73) لاپه‌ره (84، 177، 187، 190، 215) ی باسه‌که‌ی نووسه‌ر یا دووباره‌یه یا باسی شیوه‌زاره‌کانی تره، بۆیه ئیمه ته‌نها له باسه سه‌ره‌کی و شیوه زمانه وێژه‌یه‌که‌ی ئه‌دوین، که شیوه‌ی سلیمانی (کرمانجی خوارو)یه.

نهك (ناوی بهرکار)، چونکه له چاوگی گوڙانه وهن. له کاتیځدا دهوونه (ناوی بهرکار) نه گهر له چاوگی روودان (مگاوعه) دوه یا له چاوگی تیپه‌ری نادیار و پاشگری (و) دروستبوونایه، وهکو: برژان — برژاو، کوژران — کوژراو. نووسهر له لاپه‌ره (98) دا راستی پیځاوه که وتوویه (ناوی بهرکار) راناوی که‌سی وهرده‌گری، چونکه لایه‌نی ئاوه‌لناویان هیه و وهکو ئاوه‌لناو گهردان ده‌کړین.

پاشان نووسهر له لاپه‌ره (142) دا که له ژیر بابته‌ی (لیکدراو) دایه دوو جوړ لیکدراوی دیاری کردووه. جوړی دووه‌میان ((ئو ناوانه‌ن که له په‌گی رانه‌بردوو، په‌گی رابردووی فرمانه‌وه به‌هوی پیش خستنی بهرکار یا ته‌واوکه‌ریک دیاریده‌کریټ، وهکو: باوه‌شین، بهرگدروو، بزن مژ، دارفرۆش، مۆر هه‌لکه‌ن، پیاوکوژ، سهرتاش، خوین ریژ، زۆر زان)). راسته وشه‌کانی پیش په‌گی چاوگه‌کان ده‌وری بهرکار یا ته‌واوکه‌ریان هیه، به‌لام ناشیټ وه‌کو لیکدراویکی رووت یا (ناوی لیکدراو)ی ئاسایی باس بکړین، چونکه ئه‌م جوړه وشانه (ناوی بکه‌ری لیکدراو)ن و له چاوگه‌وه وهرگیراون و له‌مه‌و پیش ئه‌مه‌مان چه‌ند جاریک روونکردوته‌وه. هه‌رچی ماموستا مه‌که‌نزییه له‌م رووه‌وه لیپانه‌وه نه‌دواوه و ته‌نها به (لیکدراو) ناوی بردوون. ریزی دووه‌می نمونه‌کان که له لاپه‌ره (143) دایه و له قه‌دی رابردووه‌وه وهری گرتووه، وه‌کو (ده‌ستکرد، ده‌ستکه‌وت، سووره‌وه کراو) که (ناوی بهرکاری لیکدراو)ن، به‌هه‌مان شیوه له‌رووی واتاوه ده‌سنیشانی جوړه‌کانی نه‌کردووه. ئه‌مه بیجگه له‌وه‌ی وشه‌ی ((سووره‌وه کراو)) له ئاوه‌لناو و بهرکاریکی دارژاو پیکه‌هاتووه. ئه‌وه‌شی تیکه‌ل فرمانه دیاره‌کانی (کرد، که‌وت) که تیپه‌ر و تیپه‌رن کردووه و هی‌مانی بو ئه‌مه نه‌کردووه.

له لاپه‌ره (146، 147، 148) دا له ژیر ناویشانی ((پاشگر — Suffixes)) دا⁽⁷⁴⁾ به‌ریز له‌و پاشگرانه دواوه، که له دارشتنی (ناوی جیگا، ناوی

(74) هه‌مان باسی پیکه‌ینانی ناو له ژیر ناویشانی ((پاشگر)) (ل 217-218) دا بو شیوه‌زاره‌کانی دی دووباره بوته‌وه.

بکەر، ناوی چاوگ) دا بەشدارى دەکەن. ئەگەرچى واتاو مەبەستى ئەم پاشگراڻە (گا، کەر، کار، گار، يار، باز، ۆك، ەر، ە) ى روون کردۆتەو، بەلام لە بارەيانەو، ئەم سەرنجانەم ھەيە:

1- نمونەکانى پاشگرى (گا) کە بۆ شويىنە، تەنھا لە ناوێوە وەرى گرتوون و بەلای فرماندا نەچوو (کەر، باز) پاشگرين و ڤەگى چاوگن و لەمەوبەر چەند جارێک روونم کردۆتەو و پيويست بە دريژەدانى ناکات. (کار) ناو، بەلام (يار) پاشگرين و ناويشە و وەکو پاشگر واتای (لەگەل بوون دەبەخشيّت).

2- وای ڤاگەياندوو (ۆك) لە ڤەگى فرمانەو، ئاوێلناو پيکدەهييّيّت، وەکو ((گەرۆك))، بەلام وەك ئاشکرايە ناويش ئاوێلناويش پيکدييّيّت، بەتايبەتى لە چاوگى (گويزانەو) دا (ناوى بکەر) دروستدەکات.

نمونەى (پاريژگار)، کە لە ڤەگى چاوگى (پاراستن) و پاشگرى (گار) ەو، پيکها توو، نووسەر وای داناو کە لەگەل پاشگرى (يار) لە وشەى (کڤيار) دا ناو و ئاوێلناو پيکدەهييّن و واتای بکەرييّي و پيشە دەگەيەن. بەلێ ئەمە راستە، بەلام پيويست بوو، بيوتايە لە ڤەگى چاوگەو وەرگيراون و (ناوى بکەر) دروستدەکەن، نەك ناو و ئاوێلناوى ئاسايى.

کورتەى هەلسەنگاندن

لە بەشى يەكەمى ئەم نامەيەدا لە زۆربەى ئەو سەرچاوانەى كە لە بابەتەكانى وەك (ناوى بكەر، ناوى بەركار، ناوى چاوگ، ناوى جیگا، ناوى ئامیر) كە لە چاوگەو وەردەگیرین، دواوم و سەرنج و هەلسەنگاندنم لە بارەیانەو و خستۆتەرۆو. هەموو بە مەبەستى تەواوکردن و نەهیشتنى كەموكۆپى و وەرگرتنى لایەنە چاكەكانیان، هەردوو لایەنى چاك و خراپیانم نیشانداوە.

چەند سەرچاوەیەكى كەم نەبیّت، كە لەبەر هەندى ھۆ باسیانم نەکردووە.

زمانەوانانى كورد لە باسکردنى ئەو بابەتانەى سەرەویدا لە سەرچاوە ریزمانیەكانیاندا تێكرا (ناوى بكەر، ناوى بەركار) یان بەرچاو گرتووە و جۆرەكانى تریان فەرامۆش كردووە یاخود بەدەگمەن نەبیّت نووسەریك نایین لەبارەى هەموو ئەم بابەتانەو دوابیّت جگەر خوین نەبیّت⁽⁷⁵⁾. بەلام نمونەكانى وەك (ناوى ئامیر، ناوى جیگا) بە تێكەلى لە چاوگیش و ناوەو بەى ناوھێنان وەرگرتووە. لەم رووەو كاری لیژنەى زمان و زانستەكانى كۆر لە ناو هەموو سەرچاوەكاندا سەر پشكە و لە هەموو ئەو بابەتانە دواوە. ئەگەرچى لەو كارەشدا هەندى كەموكۆپى و ناتەواوى لەپرووى دارشتن و پێكھاتنەو دەبینرى و ئەمەش بۆتە ھۆى ھێنانە خوارەوێ رادەى زانستى ئەو باسە. ھەرۆكو لەسەرەو رووفانكردەو ئەو (ناوى چاوگ، ناو جیگا، ناوى ئامیر)انەى لە چاوگەو وەردەگیرین زۆر بەدەگمەن باسكراون و سەرەپای ئەویش تێكەلكراون لەگەڵ ئەو نمونانەى لە ناوى ئاساییەو بە ریگای (دارشتن و لیكدان)ەو وەرگیراون. لەم رووەو وەكو دەرەكەویتی زۆربەى زۆرى زمانەوانانى كورد (ناوى چاوگ)ى وەرگیراویان لەگەڵ (ناوى واتایی- ناوى مەعنەوى)دا جیا نەکردۆتەو⁽⁷⁶⁾، كە دوو بابەتى جیاوازن.

(75) لە ناوى چاوگ نەدواوە.

(76) لیژنەى كتیبی زمان و ئەدەبى كوردی، بۆ پۆلى سییەمى ناوەندى، چاپى دووهم، 1972، ل 33، ھەرۆھا ((زمان و ئەدەبى كوردی)) بۆ پۆلى چوارەمى ئامادەیی، 1982، ل 17، 19.

یه که میان ته‌نھا له چاوگه‌وه وهرده‌گیریت و واتای کرداریشی وه‌کو چاوگه‌که‌ی هه‌لگرتووه، به‌لام هه‌رچی (ناوی واتایی) یه واتایه‌کی رووته و له‌ناویش و ئاوه‌لناویشه‌وه وهرده‌گیریت. له باره‌ی (ناوی بکه‌ر) ی دارپژراو له قه‌دی چاوگی تیینه‌په‌ری گوێزانه‌وه (انتقالی) دا که به‌هۆی پاشگری (و - وو) پی‌کده‌هی‌نرین له‌گه‌ل ئه‌وانه‌ی که به‌هه‌مان ریژه له قه‌دی چاوگی تیینه‌په‌ری (روودان - مگاوعه) وه (ناوی به‌رکار) پی‌کده‌هی‌ن ته‌نھا مامۆستا سه‌عید صدقی نه‌بی‌ت ریژه‌ی یه‌که‌می به (ناوی بکه‌ر) داناوه، ده‌نا مامۆستا وه‌هبی و لیژنه‌ی دانانی کتییی ((زمان و ئه‌ده‌بی کوردی)) ی پۆلی پینجه‌می ئاماده‌یی سالی 1976 و د. مه‌کاریۆس هه‌ردوو ریژه‌ی (ناوی بکه‌ر) ی وه‌رگیراو له چاوگی تیینه‌په‌ری گوێزانه‌وه و روودانیان به (ناوی به‌رکار) ⁽⁷⁷⁾ داوه‌ته قه‌لم. هه‌رچی راستیکه‌یه‌تی ئه‌وه‌یه (ناوی بکه‌ر) و (ناوی به‌رکار) پی‌کده‌هی‌ن. مامۆستایان نووری عه‌لی ئه‌مین و جگه‌ر خوین و لیژنه‌ی زمان و زانسته‌کانی کۆر و مه‌سه‌ود محمهد و قه‌ناتی کوردۆ ئه‌و دوو ریژه‌یه‌یان تی‌که‌ل کردووه و به (ناوی بکه‌ر) یان زانیوه. لیژنه‌ی یه‌که‌می دانانی کتییی ((زمان و ئه‌ده‌بی کوردی)) سالی 1972 و د. جه‌مال نه‌به‌ز هه‌مان بابه‌تی سه‌ره‌وه‌یان - واته (ناوی بکه‌ر) و (ناوی به‌رکار) یان له‌گه‌ل یه‌که‌تر تی‌که‌ل کردووه. هه‌روه‌ها د. نه‌به‌ز و مه‌کاریۆس ئه‌و ریژه‌یه‌ی له قه‌دی چاوگی تیپه‌ر و پاشگری (وو) پی‌کدیت تی‌که‌ل ئه‌و دوو ریژه‌یه کردووه، که راستیکه‌ی (ناوی به‌رکار) ه. ئه‌م دوو ریژه‌یه‌ی سه‌ره‌وه‌ی (ناوی بکه‌ر) لای مامۆستا توفیق وه‌هبی (به‌دوولایی - ناوی به‌رکار) دراوه‌ته قه‌لم و له‌گه‌ل ریژه‌کانی تری له تیپه‌ر دروست بووه له‌رووی به‌کاره‌ینانه‌وه له‌گه‌ل مامۆستایان ئه‌حمهد حه‌سه‌ن ئه‌حمهد و ساه‌ح حوسین پشده‌ری و مه‌که‌نزی و مه‌کاریۆس ده‌یاخه‌نه خانه‌ی ئاوه‌لناوه‌وه. محمهد ئه‌مین هه‌ورامانی ⁽⁷⁸⁾ و د.

(77) د. که‌مال فوناد، له موخازه‌ری ((وه‌رگیراوی کرداره‌کان)) ی پۆلی یه‌که‌می به‌شی دیراساتی کوردی، کۆلیجی ئادابی زانکۆی سلیمانی رۆژی 9، 1973/5/16، به‌هه‌مان بابه‌تی زانیوه.

(78) محمهد ئه‌مین هه‌ورامانی هه‌ردوو شیوه‌ دارپژاوه‌که‌ی و لی‌کدراوه‌که‌ی وه‌کو ناوی ئاسایی و ئاوه‌لناو باس کردووه.

ئەورەھمان و د. نەسرین فەخری و د. کوردستان موکریانى ئەو دوو بابەتەى سەرەوھیان لەگەڵ (ناوی چاوگ) و (ناوی جیگا) و (ناوی ئامیر)دا لەژێر (ناوی دارژاو) و (ناوی لیكدراو)ی ئاساییدا باس کردووە. مامۆستا سەعید صدقی و جگەر خوین بە ناویان دەزانن، تەنھا وەکو ناو لیڤان کۆلیوەتەو، بى ئەوھى هیماى ئاوەلناویان بۆ بکەن. ھەرچى مامۆستایان نووری عەلى و لیژنەى دانانى کتیبى زمان و ئەدەبى کوردی قوتابخانە ناوەندی و ئامادەییەکانى 1976 و لیژنەى زمان و زانستەکانى کۆرە، بەراستى دەوری ناوی و ئاوەلناوی ئەم (ناوی بکەر و ناوی بەرکار)دیان لەپرووی بەکارھێنانەو ھاگەیانەووە. مامۆستا (کوردۆییف)یش دەوری (تەواوکەر)یانى دەرخستووە. تیکرا لەپرووی روژان و پیکھاتنەو ھەموو بنەواشەکانیان بە ناتەواوی خستۆتە بەرچاو، بەلام لیژنەى زمان و زانستەکانى کۆر لەناویاندا لە چاو ئەوانى تردا کەم بنەواشە ھەيە باسى نەکردیۆت. بەتایبەتى (ناوی بەرکار) پيش لیژنە تەنھا یەك دەستوورى پیکھاتنیان باسکردووە. کە لە رەگى چاوگ و بەھەلە پاشگری نادیارى (را) و پاشگری (و)ى (ناوی بەرکار) تیکەل کردووە و لیوھى کۆلراوەتەو، کە لە راستیدا لەو دەستوورە زیاترى ھەيە و لە بەشى دووھمى ئەم نامەيەدا ھەر ھەموویانمان روون کردۆتەو.

دواشت کە پێویستە بوتریۆت بیروپراکانى مامۆستا مەسعود محەمەد بەگشتى بە کەلکە و زۆر لایەنى ئالۆزى ئەم بابەتەى سەرەوھى روون کردۆتەو⁽⁷⁹⁾ کە لە چاوگەو ھەردەگیرین، بەتایبەتى دەربارەى (ناوی بکەر و ناوی بەرکار و ناوی چاوگ) لەپرووی دارشتن و بەکارھێنانەو. ئەو دەستوورانەى بۆ دارشتن و ھەرگرتنى ئەو بابەتەى کە لە چاوگەو ھەردەگیرین وەکو بابەتەکانى سەرەوھ لەلایەن ھەموو زمانەوانانەو تەنھا بەسەر چەند چاوگیکا گونجاندوویانە و بى ئەوھى بە تەواوی روونیبکەنەو و یەکەيەکەى دەستوورەکانیان دیارى بکەن و بەسەر چاوگەکاندا بنەواشەى لیو ھەلبەھنجین و ناویزەکانیان دەسنیشان بکەن و تەنانت ھەندى بنەواشە، کە دایانناو لە سنوورى چەند

(79) لە ھەندى بۆچوون لەگەلیدا نیم و لە شوینى خویدا لەمە پيشەو ھەستوومەتەروو.

نومونهیهك تیپەر ناكات، كه له كاتیكدانیه واشه‌ی ته‌واوی لیوه دادنه‌ریت و له به‌شیکی تری ئەم باسه‌دا هه‌ریه‌كه‌یان به ته‌واوی روون كراونه‌ته‌وه.

هه‌روه‌ها زمانه‌وانانی كورد تاكو ئیستا له‌سه‌ر ئەوه ریكنه‌كه‌وتوون كه ئایا ئەم باب‌ه‌تانه له فرمانه‌وه یا له چاوكه‌وه وهرده‌گیرین؟. له‌م رووه‌وه‌ش، بی ئەوه‌ی شتیکیان روون كرده‌یته‌وه، ده‌بنه‌ دوو به‌شه‌وه. ده‌مه‌ته‌قی له‌ سه‌ر ئەوه‌یه ئایا چاوك بنه‌رته‌ و سه‌رچاوه‌ی دارپشتن و وهرگرتنی فرمانه‌، یا ئەو جو‌ره‌ و شان‌ه‌ن، كه لیانه‌وه وهره‌گیریت یاخود فرمان بنه‌رته‌ و بنكه‌ی ئەو دروستبوونه‌یه. هه‌ندیکیان له‌ چاوكه‌وه و هه‌نده‌كه‌ی تریان له فرمانه‌وه باسه‌كه‌یان ئەنجامداوه. ئەمه‌ش هه‌ر له به‌شی دووه‌می ئەم باسه‌دا روونكراوه‌ته‌وه كه چاوك سه‌رچاوه و بنه‌رته‌.

به‌ كورتی زمانه‌وانی كورد تیكرا چه‌ند ریژه‌یه‌كه‌ی دروستبوونی (ناوی به‌كه‌ر) یان باسكردووه و به‌سه‌ر چه‌ند چاوكیك یا فرمانیكدانیه‌شیانكردووه و بی روون كرده‌وه ده‌ستووریان داناوه، بی ئەوه‌ی ده‌ستووره‌كانیان ته‌واو و گشتی بن یا لیوه‌ی دوابن و شیانكرده‌یته‌وه و ناویژه‌كانیان ده‌سنیشان كرده‌یته‌ و هۆكه‌یان دیاریكرده‌یته‌.

ده‌رباره‌ی (ناوی به‌ركار) ته‌نها یه‌ك ریژه‌یان له‌ چاوكی نادیاره‌وه باسكردووه و به‌ هه‌له‌ تیكرایان نیشانه‌ی نادیارى و پاشگری ناوی به‌ركارى كه (و)ه تیكه‌لكردووه و به‌ (راو) یان زانیوه كه راستیكه‌ی دوو نیشانه‌ و پاشگری له‌ یه‌كه‌تر جیاوازن، سه‌ربارى ئەوه‌ش ریژه‌كانی تری ئەم ناوی به‌ركاره‌یان پشتگوی خستووه. ناوی چاوك زۆر یه‌كه‌می لیوه‌ی دواون و یا له‌گه‌ل ناوی واتایی (مه‌عنه‌وی)دا جیا‌یان نه‌كردوته‌وه.

ناوی جیگایان به‌گشتی له‌ ناوه‌وه وهرگرتووه. به‌ ده‌گمهن زمانه‌وان هه‌یه (تازه‌كانی لی‌ ده‌رچیت) له‌ چاوكه‌وه وهریان گرتبی، ئەویش زۆر به‌كه‌می و بی روونكردنه‌وه و بی دارپشتنی ده‌ستووریك ده‌رباره‌ی (ناوی ئامیر)، جگه‌ر خوین و لیژنه‌ی زمان و زانسته‌كانی كۆر نه‌بیته‌ به‌ سه‌ره‌به‌خویی و هه‌كو باب‌ه‌تیك لیوه‌ی نه‌دواون. هه‌رچی ئەو دوو كاره‌شن زۆر به‌ كورتی لی‌ دواون و ئەوی جگه‌ر خوینیش زۆر تیكه‌ل و پیكه‌له‌.

بەشى دوۋەم

لىكۈلىنۈۋە دەر بارى ئىۋ وىشانى
لە چاۋگەۋە ۋەردەڭىرىن

چاوگ، وهك بهشیکی یه کجار گرنگی ئاخوتن دهوریکی دیار و چالاک راده گهیهنی و دهبینیت له زماندا. ئەمه چ بهشیوهی ئاسایی خۆی و چ وهکو وەرگرتن و دارپشتنی وشه‌ی تر لیوه‌ی، بههۆی روژان و لیكدانهوه.

ههروهك دهزانی زمانی كوردی یه کیكه لهو زمانه‌ی بههۆی لیكدانهوه، فرههنگی زمانه‌كه‌ی دهوله‌مهند بووه، ئهوهش دهزانی كه چاوگ چ به‌پێگای دارپشتن و چ به‌پێگای لیكدانهوه⁽¹⁾، وشه و زاراوه‌ی بی ئه‌ژمار لیوه‌ی پێكداهێنری. بههۆی گه‌ران و خۆ خه‌ریك‌کردن و لیكۆلینه‌وه‌وه، به‌پێگای دارپشتن و وەرگرتن له چاوگه‌وه، زمانه‌وان له‌به‌ر روژنایی زمانه‌كه‌ماندا ده‌توانی‌ت یاسا و ده‌ستووری دارپشتن و پێكهاتنی وشه و زاراوه‌کانی بدۆزیته‌وه.

چۆن چاوگ بهشیکی چالاکي ئاخوتنه هه‌ر به‌و چه‌شنه‌ش له دارپشتن و لیكدانی وشه‌ی دی وه‌کو: ناو، ئاوه‌ل‌ناو، فرمان...دا، كه به‌شه ئاخوتنی دین، ده‌ور ده‌بینی. باسه‌كه‌ی ئی‌مه‌ش كه تایبه‌ته به (ناوی بکه‌ر، ناوی به‌رکار، ناوی چاوگ، ناوی ئامی‌ر) ده‌وه له چاوگه‌وه وهرده‌گیرین و ده‌چنه‌وه ریزی به‌شی ئاخوتنی دی.

بۆ دارپشتنی وشه، چاوگ به‌ بنه‌رته و سه‌رچاوه‌ی دروستبوون و پێكهاتنی ده‌زانی، نه‌ك فرمان، چونكه چاوگ و فرمان ئه‌گه‌رچی واتای روودان ده‌گه‌یه‌نن به‌لام چاوگ وه‌ك فرمان كه‌س و کاتی تی‌دا نییه. باب‌ته‌کانی سه‌ره‌وه‌ش واتایه‌کی رووتی چاوگه‌کانیان له‌رووی روودانه‌وه ده‌گه‌یه‌نن و وه‌کو چاوگیش نه‌به‌ستراون به‌كه‌س و به‌کاته‌وه. فرمانیش بی‌جگه له‌ رووداو، كه‌س و کاتی تی‌دایه و بۆیه‌ش گه‌ردان

(1) بر‌وانه: 1- د. ئه‌وره‌حمانی حاجی م‌ارف، ر‌یزمانی كوردی، ناو، به‌غدا، 1979، ل 106، ده‌لی: ((له‌ زمانی كوردیدا بۆ روژانی ناو چهند ر‌یگه‌یه‌ك هه‌یه. ئه‌وه‌ی له‌ ناویاندا سه‌ره‌کی بی (دارپشتن) و (لیكدان)ه)).

ب- د. كامیل به‌سیر، زاراوه‌ی كوردی، زانکۆی سلیمانی، 1979، ل 62، ده‌لی، ((زمانی كوردی.... زمانیک‌ی (له‌صقی) واته به‌یه‌کانووساوه...)). له‌م رووه‌وه دکتۆر ئه‌وه‌ی راگه‌یاندووه كه به‌هۆی لیكدانه‌وه وشه‌یه‌کی زۆر له‌ زمانه‌كه‌دا پ‌یکدی‌ت.

دەكرىت. كەواتە ئەو جۆرە وشانەى سەرەوۈ لەم رۈوۈوۈ ئەگەر جارېك لە چاۋگەوۈ دوور بن، ئەوۈ دوو جار لە فرمانەوۈ دوورترن.

لەرۈۈى رۆنانەوۈ چاۋگ نەك فرمان بەسەرچاۋە و بنەماى وشە دارشتن دەزانين. چونكە فرمان و ھەموو جۆرەكانى بە (رابردوۈ، رانەبردوۈ، داخۈازى) يەوۈ خۇيان رەگ و قەدەكانيان لە چاۋگەوۈ بەلادانى (ن) ەكەى يا پىتەكەى پىشى ۋەرگىراون و بەھۈى خستنە سەرى نىشانەى تايبەتى بەجۆرى فرمانەكە و پىۋە لكاندى راناۋە لكاۋە كەسىكانەوۈ ئەوسا دروستدەبن و جۆرى فرمانەكان ديارىدەكرىن. كەۋابوۈ فرمان خۇى دارپىژراۋە و لە چاۋگەوۈ ۋەردەگىرى. بۆ بەلگە فرمانى رانەبردوۈ ھەرۈەھا داخۈازىش بى نىشانە و راناۋەكانى كە بەھۈيانەوۈ دروستبوۈنە و ھىچ واتايەك نابەخشن. ۋەك:

دەرۆم: فرمانى رانەبردوۈ لە رەگى چاۋگى (رۆىشتن) ەوۈ ۋەرگىراۋە و بەلابردنى (دە) ى نىشانەى رانەبردوۈى و راناۋە لكاۋەكەى (رۆ) دەمىنپىتەوۈ. ئەگەر چى پارىزەرى ماناى بنەماى چاۋگەكەيە و لەرۈۈى دارشتنەوۈ ھەلس و كەۋتى وشەى لەگەلدا دەكرىت بەلام ھىچ واتايەك نابەخشىت. لە پاشاندا راناۋەكان لەگەردان كردندا گۆرانيان بەسەردا دىت لە تىپەرەوۈ بۆ تىنەپەر ھەرۈەھا لە رابردوۈ بۆ رانەبردوۈ داخۈازىش لەگەلئاندا. كەواتە فرمان خۇى لە خۇيدا وشەيەكى سەربەخۇ نىيە لەرۈۈى پىكھاتنەوۈ چونكە مۆرفىمى ترى جياۋاز لە دروستبوۈنى جۆرەكانى بەشدار دەبن ۋەك:

{ دە - 1 ى: نىشانەى رانەبردوۈى، دەكەم، دەنوۈسم.

{ دە - 2 ى: نىشانەى رابردوۈى بەردەوامى ۋەك: دەخوارد.

(بوۈ): بۆ رابردوۈى دوورە ۋەك: خواردبوۈ.

كەچى چاۋگ خۇى وشەيەكى سەربەخۇيە و ھىچ مۆرفىمىكى ترى رىزمانى بەشدارى پىكھاتنى ناكات. تەنانت (نون) ەكەشى ھى بنەرەتى چاۋگەكە خۇيەتى و لە ھەموو چاۋگىكدا ھەيە و ناگۆرپىت بەلام ھەرچى نىشانەكانى فرمانە پىۋە لكاۋە و لە گەردان كردندا بۆ نموۈنە راناۋە لكاۋەكانى دەگۆرپىت ۋەك:

رۆیشتیم، رۆیشتیت، رۆیشت)

رۆیشتین، رۆیشتن، رۆیشتن) بۆ رابردوو

دەرپۆین، دەرپۆن، دەرپۆن)

دەرپۆم، دەرپۆیت، دەرپوات) بۆ رانەبردوو

بنووسە، بنووسن) بۆ داخواری

بۆیە لەرووی دەرپشتنەوه⁽²⁾ چاوگ بەسەرچاوهی وشە روۆنان دەزانین.

بابەتەکانی ئەم بۆیەش وەك (ناوی بکەر، ناوی بەرکار، ناوی چاوگ، ناوی جیگا،

ناوی ئامیڕ) لە چاوگەوه بە یارمەتی پیشگر و پاشگرەوه پێک دەهێنرێن.

ناو لەرووی وەرگرتنەوه دوو جۆرە⁽³⁾:

1- ناوی ناسادە: ئەو ناوانەن کە بەپێگای دەرپشتن لە وشە سەرەخۆی ترەوه وەرەگیرێن.

2- ناوی سادە: ئەو ناوانەن کە سەرەخۆ ھەن و لە وشە ترەوه وەرناگیرێن. وەك: ئاسن، شاخ، پیاو، شار، شیر.

لێرەدا تەنھا لە جۆری یەكەمی دەدوێن، کە لە چاوگەوه وەرەگیرێن و لە سەرەوه بابەتەکانیمان دیاریکرد، وەك:

(2) بڕوانە بڕوای قوتابخانە زمانەوانە بەسراویبەکان کە بەلایانەوه، چاوگ بنەرەتە، نەك فرمان، چونکە چاوگ سەرچاوهی وەرگرتنی فرمانە، نەك فرمان بنەرەت و سەرچاوه بێت. لەم رووهوه دەلێن ((چاوگ جیاوازه لە فرمان، چونکە وەکو ناو وایە و کاتی تێدانییە، بەلام واتای روودان و کرداری وەك فرمان تێدايە. لەم بارەیهوه، بڕوانە: د. عبده الراجحي، التطبيق الصرفي، بیروت، 1957، ص66.

(3) بڕوانە: 1- سەعید صدقی، مختصر صرف ونحوی کوردی، بەغدا، 1928، ل 17.

ب- نووری عەلی ئەمین، ریزمانی کوردی، سلیمانی، 1960، ل 127. کە ئەم بابەتانە سەرەوهیان لە چاوگەوه وەرگرتوو نەك فرمان.

بابه تی یه کهم

ناوی بکه‌ر (اسم الفاعل – Agent)

ناوی بکه‌ر به‌و وشانه ده‌وتریت که له چاوگه‌وه وهرده‌گیرین و واتای رووداویک له لایهن ئیش که‌ره‌وه ده‌گه‌یه‌نن و توانا تایبه‌تیکه‌یان سیفه‌تیکه‌ی به‌رده‌وام و هه‌میشه‌ییان پیده‌به‌خشی‌ت.

ناوی بکه‌ر له‌ پرووی پیکه‌هاتنه‌وه دوو جو‌ره:

1- ناوی بکه‌ری دارپژراو.

2- ناوی بکه‌ری لی‌کدراو

ناوی بکه‌ری دارپژراو له‌ پرووی جو‌ری چاوگه‌که‌یه‌وه دوو جو‌ره:

أ- ناوی بکه‌ری دارپژراو له‌ چاوگی تی‌نه‌په‌ری گو‌یزانه‌وه (انتقالی).

ب- ناوی بکه‌ری دارپژراو له‌ چاوگی تی‌په‌ره‌وه.

ناوی بکه‌ری دارپژراو:

ئه‌و ناوه‌یه له‌ چاوگی ساده و دارپژراوی تی‌نه‌په‌ر و تی‌په‌ره‌وه به‌ یارمه‌تی پیش‌گر و پاش‌گره‌وه وهرده‌گیریت، وه‌کو: هاتوو، دانیشتوو، هه‌ل‌چوو، نووسه‌ر، بکی‌ل، ک‌ریار، داپاچ، گه‌رۆک، ته‌ریده، زانا.

ا- ناوی بکه‌ر له‌ چاوگی تی‌په‌نه‌ری گو‌یزانه‌وه‌دا به‌لادانی نونی چاوگ و پی‌وه‌لکانی پاش‌گری (و – w) بۆ سه‌ر قه‌دی چاوگی کو‌تایی هاتوو به‌ (ا، ی) سازده‌بی، به‌لام ئه‌گه‌ر به‌ (ت، د) بن ئه‌وا (وو – lā) ی پی‌وه‌ ده‌لکی‌ت⁽⁴⁾، وه‌ک:

(4) بروانه: ک. کوردۆییف، ریزمانی کوردی، وه‌رگی‌پانی له‌ روسیه‌وه د. کوردستان موکریان،

هه‌ولێر، 1984، ل 214.

<u>چاوگی</u>	<u>قه دی چاوگ</u>	<u>پاشگر</u>	<u>ناوی بکه‌ری</u>
<u>تیڤه‌په‌ر</u>			<u>دارپژراو</u>
هه‌ستان	هه‌ستا	و	هه‌ستاو
گریان	گریا	و	گریاو
دانیشتن	دانیشت	وو	دانیشتوو
گه‌یشتن	گه‌یشت	وو	گه‌یشتوو

ئەم ریژەیه له چاوگی (واو)ی تیڤه‌په‌ری ناویژه‌ی (چوون، بوون)هوه له شیوه ساده‌که‌یه‌وه وەرناگیرین، چونکه له‌گه‌ڵ ریژه رابردوووه نزیکه‌که‌یه‌وه تیڤه‌لده‌بن و واتای (ناوی بکه‌ر) ته‌نھا به دارپژاوی ده‌به‌خشن نه‌ک به ساده‌یی ((ئه‌گه‌ر مصدەرکه‌ وای و تیڤه‌ل‌بوو وه‌کو (هه‌ل‌چوون، لاچوون) اکتفا به‌واوه‌که‌ی خو‌ی ده‌کری، یعنی هه‌ر به‌ فریدانی نون مصدری پیکدی. وه‌کو (هه‌ل‌چو، لاچو، (هه‌ل‌بو)) فقط به‌ه‌جە و قرینه له‌ ماچی شهودی جوی ده‌کرینه‌وه⁽⁵⁾)). چەند نمونەیه‌ک:

دانیشتووی ناو کۆشک و قه‌لا

ده‌خۆن نانی گه‌لا گه‌لا

(تاریک و روون، ل د)

وا ئیستا ئەو که‌وتوو، من له‌جی هه‌ل‌ساوم

کوناو کون ئە‌گێرم له‌شی تیڤ شکاوم

(دیوانی گۆران، ل 364)

مامه‌ کوپنو پاکشاوی گردی سه‌یوانه‌که‌م

سه‌ر په‌حه‌ت دل‌ بی گری گوی شل که‌ بو داستانه‌که‌م

(دیلان، ل 206)

وه‌ستاوم، سا دل‌م خو‌ش که‌

(5) سه‌عید صدقی، سه‌رچاوه‌ی پیشوو، ل 19.

شیعری پیښووم فہراموښ کہ

(دیوانی گوران، ل 40)

نہم ریژدہیہی سہرہوہ لایہنی بکہریتییان بہشیوہی سادہییان بہہیزترہ لہوانہی لہ
چاوگی دارژاو و لیځدراوہ و وەرگیراون، چونکہ دارژاو لیځدراوہ کانیان ئەگەر چی لہ
بہکارہیڼاندا دەوری بکہریتیش دەبینن⁽⁶⁾، بہلام لایہنی ئاوہلناوی یان ئاشکراو
دیارہ، بہتایبہتی لہگہل ئاوہلفرماندا، وەك: پاش کەوتوو، ھەلکەوتوو، داکەوتوو،
پیځەیشتوو، دۆش داماو، سەرکەوتوو.

خۆت لہ مزگەوتا پیځەیشتووی

دەنگی وایہ کەوا پاکیان نہہیشتووی

(پیرەمیڤرد، ل 207)

سەری راہاتووی تاجی سەربەستی

کە ی ئەنەوی بۆ زیندان پەرستی؟

(دیوانی گوران، ل 187)

گەلی دواکەوتوو بەشی جەخارہ

قور بەسەر ئەوہی پەست و ھەزارہ

(بیځەس، ل 68)

شاعیر مال شیواو بۆ دژ دامای

کیژی خەو ئالوو، شیتی خەرفاوی

(تاریک و روون، ل 76)

نہم ریژانہ (نہ) ی نہریش وەردەگرن و دەبنہ ئاوہلناویش وەکو: نہہاتوو،

نہگەیشتوو.

(6) لہ شۆینی خۆیدا ئەوہش روون کراوہتەوہ لہ لاپەرہ (117).

ئەم رېژە ناوە بکەرانه لەبەر ئەوەی لایەنی بزووتنەو و هەلس و کەوتوو بکەریتی
یان لەلایەن خاوەن کارەکانیانەو تێدا روون و ئاشکراو دیارە، بەناوی بکەر دادەنرێن و
لەم رووەو ئەم رېژە لە گەڵ ئەو رېژەییە کە بەهەمان شیۆ لە قەدی چاوگی
روودانەو رۆدەنریت بە هەڵە لەلایەن زۆربەى زمانەوانی کوردەو هەر بەناوی بکەر
دانراوە یا تیکەڵ کراوە و هەردووکیان بەناوی بکەر دانراون، بى ئەوەی هیچ بەلگەیک
هیئرابیتەو... راستیکەى ئەوانەى لە چاوگی روودانەو پیکدین ناوی بەرکارن نەک
ناوی بکەر.

ئەمجا رېژەى دووهم (ناوی بەرکار)ە، چونکە بکەرەکانیان دیار نییە و ئیش و
کاریان بەسەردا هاتوو، نەک کردبیتیان. لەم رووەو پێویستە نمونەیک بۆ بەلگەى
راستى ئەم بۆچونەمان بهیئەو وەکو: (رژاو، خنکاو، پساو، مردوو...). ئەمانە
ئیشیان بەسەردا هاتوو، نەک ئیشیان کردبیت و بکەرەکانیان دیار نییە⁽⁷⁾، بەلام
رېژەى یەكەم کە لە چاوگی گوێزانەو، ناوی بکەرن. دیارە وەکو ناوی بکەرى
(کەوتوو، هاتوو، نووستوو، گریاو، داماو...) کاریان کردوو و خاوەن کارەکە
بکەرەکانیان، واتە، ئەوانەى کارى (کەوتن، هاتن، نووستن...) یان کردوو. - نمونە:

دوانزە مانگ لە یار براوى

دوانزە مانگ، بۆ یار گریاوى

(دیوانى گۆران، ل 23)

هەروەها (ناوی بکەر) بە رېژەیکى کەم لە قەدى چاوگی تێنەپەر و پاشگری
(ه) دە پیک دەهینریت⁽⁸⁾، وەکو:
لێکەوتن: لێکەوت+ه = لێکەوتە

(7) برۆانە: د. وریا عومەر ئەمین، تێنەپەر فرمانیکى بکەر نادیارە، گۆڤارى ((رۆشنبیری نوێ))، ژ
107، بەغدا، 1985، ل 197.

(8) برۆانە: رێزمانى ئاخاوتنى کوردی بەپێى لێکۆلینەوێ لێژنەى زمان و زانستەکانى کۆپى
زانبارى کورد، ل 246.

پهك كهوتن: پهك كهوت+ه = پهككهوته

ب- ناوی بکه‌ری دارژاو له چاوگی تیپه‌ره‌وه:

ئه‌م ریژه‌یه له‌ره‌گی چاوگی تیپه‌ر و پیشگر و پاشگره‌وه وهرده‌گیریت، وهك:

1- له‌ره‌گی چاوگی تیپه‌ر و پاشگری (هر)ه‌وه، وهك:

نووسین: نووس+هر = نووسهر⁽⁹⁾

بینین: بین+هر = بینهر

خویندن: خوین+هر = خوینه‌ر

ئاخاوتن: ئاخو+هر = ئاخوه‌ر (بزوینی 1) ده‌گوریت به (ی) له‌ وهرگرتنی ره‌گی

چاوگه‌كه‌دا. ئاخاوتن تیپه‌ره‌

لیدان: لیده+هر = لیده‌ر (به‌تیچوونی بزوینی (ه)یه‌کیان).

راخستن: راخه+هر = راخه‌ر (هه‌مان هو)

هیئان: هیئ+هر = هیئه‌ر

دانان: دانی+هر = (به‌تیچوونی بزوینی (ی) به‌پیئ تایبه‌تیئ فونه‌تیکی ریژمانی

کوردی ده‌بیته = دانه‌ر.

له‌سه‌ر ئه‌و شیوه‌یه‌ی سه‌ره‌وه ئه‌مانه‌ی خواره‌وه دروست ده‌بن:

به‌خشین: به‌خش+هر = به‌خشه‌ر

راکیشان: راکیش+هر = راکیشه‌ر

فروشتن: فروش+هر = فروشه‌ر

ناردن: نیئر+هر = نییره‌ر (نیینه‌ر)

پیوان: پیو+هر = پیوه‌ر

چاند: چیئ+هر = چیئه‌ر

(9) نووری عه‌لی ئه‌مین یه‌که‌م ریژمان نووسه‌ که‌ پاشگری ((هر))ی به‌سه‌رخویی به‌کارهیئناوه‌. پروانه

کتیبی ریژمانی کوردی، ل 36.

كوشتن: كوژ+هر= كوژهر (له ئه نجامى وهرگرتنى ره گه كهيدا دهنگى نه بزوينى (ژ)ى
ئاوازه دار گوڤاوه به كپى (ش). Dissimilation.

نیشاندانى تهواوى ئه و نمونانهى سه ره وه زیاتر یارمه تی روونکردنه وه و
شیکردنه وه و تیگه یشتنى بنه واشه كه ده دات، چونكه ((كهرت کردنى ناو له پرووى
مۆرفۆلۆژییه وه له مه سه له ی لیكۆلینه وه ی زمانى كوردیدا کاریكى گرنگه. ئه مه نهك
ته نیا چۆنیه تیى رۆنان و پیکهاتن و- دروستبوونی ناو ئاشكرا دهكا، به لكو یارمه تی
روونکردنه وه ی تهواو و قوولتری ماناو ناوه رپۆكیش ده دات و پیوه ندی له گه ل وشه ی تردا
دیاری ده كا⁽¹⁰⁾). ئه مه ش چهند نمونه یه كه بۆ به لگه:

موسىقاو هه لبه ستى نه بزى دل یه كخهر

نیگارى به جوانى سرنج راكیشه ر

(دیوانى گۆران، ل 254)

من نیم ئه وه، ههر خۆیه تی كۆل نه ده ر

كۆنه رووخین بنیاتی تازه دانه ر!...

(دیوانى گۆران، ل 295)

بۆ پیری نووسه ر دل گهنج به یاداشت

كه باخى میژووی بۆ لاوانمان ناشت

(نه جمه دین مه لا، رۆژى نوی، ژ(7)، ل 68)

هۆشهنگى باپیری ئیمه و...

داهینه ری بنچینه ی ئاوه دانی

(دیوانى گۆران، ل 195)

به ره و به رزی ده چم ئه گه ر چى وردم

خاکی به ر پیی تیکۆشه ریکی کوردم

(10) د. ئه و په جمانى حاجى مارف، ریزمانى كوردی ((ناو))، ل 106.

(هيمن، نالهي جودايي، ل 90⁽¹¹⁾)

نهم پاشگري (هر) ه پاشگريكي زور به كار و له بار و چالاكه بو روڼاني وشه ي
دارژاو و (زاراوه). ده تواني له گه ل په گي هه موو چاوگه تيپه په كان و به تيپه
كراوه كاندا - به هو ي (اندن) هوه - ناوي بكهري دارژاو پيكبهيئي وه كو نه وانه ي له
سهره وه كه له چاوگه تيپه په كانه وه سازكراون و وه كه نه مانه ي خواره وهش كه له به
تيپه په كراوه كانه وهن و (ا) كه يان ده گورپيت به (ي) له وهرگرتني په گه كانياندا، وهك:

روخاندن: روخين + هر = روخينه ر

به زينهر، برژينه ر، سووتينه ر، نوينه ر، خنكينه ر، توقينه ر.

ههروه ها له دهنگه سروشتييه كانه وه كه كراون به چاوگي تينه په ر، وهكو:

گرماندن: گرمين + هر = گرمينه ر

حيليينه ر، بارينه ر، قيژينه ر، مرقينه ر... به لام له ناخاوتن و نووسيندا كه م به كار
دهه يني وي وه كو به تيپه په كراوه كان نين، كه به كارهيڼانيان مه ودايه كي به رفراوانيان هه يه.
نمونه:

هه ي كفركه ر - هه ي روخينه ر

(گوران، ل 284)

كه لله يه كي ژير ميژه ر

بزنه ريشه ي سابرينانه مرقينه ر

(گوران، ل 293)

پاشگري (هر) تواناي نه وه ي هه يه به دوو شيوه له گه ل په گي چاوگه تيپه په كاندا
(ناوي بكه ر) پي ك به ينييت:

1 - له گه ل چاوگه ناساييه كاندا، له سهره وه خستمانه پروو.

2 - له گه ل چاوگه ناويژه كان (شاژ) دا. نه وانه ي له وهرگرتني په گه كانياندا

دهستووري نين و به لاداني نيشانه ي چاوگ⁽¹²⁾ يه كسه ر په گه كانيان وهرناگيريڼ،

(11) له مهولا له باتي (هيمن، نالهي جودايي) ته نها (نالهي جودايي) دنووسين.

ههروهها ئه و ره گانه له واتای چاوگه کانیانه وه ته و او دوور که و توونه ته وه. جا ئه م جوړه چاوگانه به ساده یی پاشگری (هر) وهرناگرن.

تا به هوی پیشگروه نه کرین به دارژاو. واته به چوونه سه ری (هر) نه واتای چاوگه کانیان هه لده گرن و نه واتاش ده به خشن و ((ناشی بلین ره گی فیه له که به ته نها واتای ته وای هه یه چونکه به راستی واتای ته وای نییه: تو که گوته (خوړ، شوړ، کهر...) که س تی ناگا مه به ست چیه تا نه لپی (ناخوړ، جلشوړ، تی کهر،)⁽¹³⁾. به لام له ووی پیکهاته وه بریتین له ره گی چاوگ و پاشگری (هر) ی ناوی بکه ری و به هوی تایه تی فونه تیکی زمانی کوردیوه، وه کو ده ستووریک دوو بزوین ناریک و نه باره ناتوانن بچه سه ری که ری و له نه نجامدا یه کیکیان تی ده چیت. جا تاییستا به هه له ئه م جوړه ره گی چاوگانه و پاشماوه ی گوړانی پاشگری (هر)، وه کو (کهر، بهر، ده ر، ...)⁽¹⁴⁾ به پاشگری داده نین، که له راستیدا بریتین له ره گی چاوگ و پاشگری (هر) وه کو:

داکردن = کهر: که + هر = کهر = داکهر

رابردن = بهر: به + هر = بهر = رابه ر

خواردن = خوړ + هر = خوړ = بخوړ

رادان = راده + هر = راده ر (وه کو ئاوه که رابه ده).

دان = ب + ده + هر = بهر (به تی چوونی بزوینیکیان).

(12) نیشانه ی چاوگ مه به ست له (نونی) چاوگه که و پیه که ی پیشیتی.

(13) بروه رای: مه سه وود محمه د، ریزمانی ئاخاوتنی کوردی به پی لی کولینه وه ی لیژنه ی زمانو و زانسته کانی کوړی زانیاری کورد، ل 84.

(14) (بهر): بیجگه له ره گ و پاشگری (هر) واتای تریش دیت وه کو: (بهر) به واتای له ش، به واتای نرمایی، به واتای به ری میوه، به واتای لایه ک بو جیگه وه کو (ئه م به ری داره که) ... هتد، ههروهها (دهر) یش به واتای تر دیت وه کو ده روزه و ده ره وه ... هتد.

پاشگری (ەر) چالاكه بهو شیوهیهی له سه رهوه نیشانماندا له گهڵ هه موو چاوگه تیپه پره كاندا بۆ پیکهاتنی (ناوی بکهه) خۆی دهنگونجیئیت، چونکه پاشگری (ەر) یش بۆ دروستکردنی ناوی بکهه یا ئاوهلناوی بکهه داریژراو به کار دهبرئ له گهڵ کرداری ساده دا بی، وهك: نووسهه (له سه رهوه نیشانمان داوه) یا ناساده. ناسادهش به ههردوو جوهره کهیهوه لیکدراو، وهك: رهنج بهه... داریژراویش، وهك: داهینهه، دانهه... که له (داهینهه) و (دانان) هوه وهرگیراون. ئه مهش چهند نمونهیه کی تره که دهستووریك پیکدهینهه بۆ (ناوی بکهه لیکدراو) له چاوگی لیکدراوهوه⁽¹⁶⁾:

په یام بردن: په یام به + ەر = په یام بهه (به تیچوونی بزویئیکیان)

نان کردن: نان که + ەر = نانکهه (بزویئیکیان تیچووه).

خوین بردن: خوین به + ەر = خوین بهه (به هه مان هۆ)

راوکردن: راوکهه + ەر = راوکهه (به هه مان هۆ)

ئیش کردن: ئیش که + ەر = ئیش کهه (به هه مان هۆ)

سوال کردن: سوال که + ەر = سوالکهه (به هه مان هۆ)

نان بردن: نان به + ەر = نان بهه (به هه مان هۆ)

رهنج دان: رهنجدهه + ەر = رهنجدهه (به هه مان هۆ)

ری بردن: ری به + ەر = ری بهه (به هه مان هۆ)

ته گیر کهه نه مری، فرمانکههه مری

(په ندی پیشینان، ل 51)

((نالی)) له بی (حه بیبه) هه م گیب و هه م گه بیبه

خولاصه یی له بیبه، فرمانبههه له بیبه

(نالی، ل 398)

تۆ کالهك خۆريت یا بیستان رنیت

(16) له بهه له یه کچوونی باسه که ئه م به شه لیکدراوهی (ناوی بکهه) مان به هۆی (هه) هوه پیشخست

له گهڵ داریژاوه کهیدا له پیکهاتندا له یه کتر ده کهن.

(پەندى پېشىنان، ل 50)

دەست لە ئەستۆى يەك دەكەن ئازاد و شاد و بەختەوەر

كىژو كور، لاو و گراوى، دلبەر و دلدارى كورد

(تاريك و روون، ل 125)

بەرتىل خۆر و گورگە مېش

وەك سەگى سەر خۆلە مېش

(تاريك و روون، ل 98)

بەم نمونانەدا دەردەكەوئیت كە پاشگىرى (ەر) لە زمانى كوردیدا بناغەى بوونى
داكوئاو، چونكە بەزۆرى چۆتە سەر ئەو چاوغانەى كەوا لە ئیش و كارى رۆژانەدا
بەكارهينانيان زۆرتەرە لەوانى تر. باشتىن نمونەش بۆ كۆنى (پيغەمبەر - نانكەر) ه كە
ناوى بكەرن. ئەجا لەگەڵ رەگى چاوكەكانى تريشدا لە كۆندا بەكارهاتوو، بەلام
(لەبەر ئەوەى هەميشە لەسەر زارى بوونە سووك بوونەتەو و دەنگى (ر)ەكەيان ليو
كەوتوو ئەم نمونەيەش ئاشكراتر دەيئت كاتى لە كۆنە ديوانانى شاعيران بگەريين،
جزيرى دەليئت⁽¹⁷⁾)).

قەدەرەك شەفقە ژ لوگفا تە تمى دكرين دا

مە مەحرومى نەديرى تو ژ لوگفى و نەقهرى⁽¹⁸⁾

هەرودەها بۆ ئيسپات بوونى (ه ر) و كۆنى لە زمانى كوردیدا دەبينين لە شيوەى
كرمانجى سەرودا بوونى پاريزراو. بەويىنە دەبينين، ناوى بكەرى دارژاو و ليكدراو لە

(17) پروانە: فازل عمر، نيژگر د زمانى كوردیدا (رۆشنپىرى نوێ)، ژ 109، ل 265. دەلى:

بەلاوترين ياسا بۆ دروستكردنى ناوى بكەر لە زمانى كوردیدا ئەمەيه: ناو + رەگى فرمان (فرمانى
تيپەر) = ناوى بكەر وەك: پيغەم + بەر = پيغەمبەر.

(18) ديوانا جزيرى، س. ب. ئامپدى، بەغدا، 1977، ل 534. لە (ل، 274) گوڤارى

رۆشنپىرى نوێ هەمان ژمارەى سەرەو لە وتارەكەى كاك فازل عمرم وەرگرتوو.

چاوگ	پیشگر	رہگ	پاشگر	ناوی بکھری دارپژاو
کردن	ب	کہ	ہر	بکھر
دان	ب	دہ	ہر	بدہر
خواردن	ب	خو	ہر	بخو
بردن	ب	بہ	ہر	ببہر
خستن	ب	خہ	ہر	بخہر

لہ وەرگرتنی ئەم ریژە ناوہ بکھریانەدا دوو بزویینی (ه، و) ی رەگی چاوگەکان و پاشگرەکہ لہ ئەنجامی چوونە سەر یەکتریان بەپێی دەستووری دەنگسازی کوردی، (ه)یەکیان تیچووہ.

ئێستا دەرکەوت کە ئەم جوړانە ی سەرەوہ لہ پیشگر و رەگی چاوگی سادە و پاشگر پیکھاتوون و شیوہی ناوہ بکھریہ دارپژاو و لیکدراوہکە ی کە لہ چاوگی دارپژاو و لیکدراوہوہ وەر دەگیریت پیشگری (ب) لہو پیکھاتنەیان بەدەرہ و تەنہا پاشگری (ه) (ر) لہ گەڵ رەگەکانیاندا (ناوی بکھری دارپژاو و ناوی بکھری لیکدراو) بەشداری دەکات⁽²³⁾ وەکو لەسەرەوہ لہ باسی ئەم ریژەییەدا خستمانە بەرچاو: (بروانە ل 85).

نان خواردن: نان + خوړ + ەر ——— نان خوړ (نانخوہر)

دارکردن: دار + کہ + ەر ——— دارکەر

داخستن: داخە + ەر ——— داخەر (بەتیچوونی (ه)یەکیان)

تیكدان: تیكدە + ەر ——— تیكدەر (بە ھەمان ھۆ)

(23) ھەمان پەرەوێزی ژمارە (20) و ھەمان لاپەرە.

له خستنه بهرچاوی تهواوی ئەم ریزهیهی (ه ر) دا به تایبەتی له چاوگە ناویزه کاندای
که ((کەر، دەر، بهر))⁽²⁴⁾ که رهگی چاوگه کانی (کردن، دان، بردن) ن و پاشگر نین و
رهگ و پاشگر، وهکو له نمونه و دهقه کانی سهروهه خستمانه پروو. چهند نمونه یهك:

سوالکەر تووره کهی پروو پرووی ره شه.

(پهن دی پیشینان، ل 91).

ناههنگیکی گیان پهروهه

شادی هینه خهفته به ره

(هیمن، ل 89)

ئینسانی ئەو حەلە ی بۆ خوشی هه ولدهر

بی خەم بهختیار ژین ئەباته سه ر

(دیوانی گوران، ل 256)

چاره ی نه خۆر بخۆره

(پهن دی پیشینان، ل 55)

ناوی بکهری دارژاو ههیه له پیکهاتندا رهگه کهی وه ره گرین و ((ه ر)) ی ده خهینه
سه ر، به تایبەتی له چاوگی (ناردن) دا، که ((نیر)) ه ده بیته ((نیره ر)). لیره دا ده توانی
و ئاسایشه نه بزویی (ن) شوینی یا دهوری (ر) ی نه بزوین وه گر ی و وه کو نیمچه
بزوینیك بجیته نیوان هه ردوو بزویی (ی، ه) که و لهیه کیان جیا بکاته وه، ئەمه له
ئاخوتن و نووسینیشدا به کار دی. شیوه ی وه رگرتنه کهی:

ناردن نیر + هه ر ————— نیره ر ————— نینه ر.

دواشت بۆ به لگه ی کۆنی (ه ر) له زمانی کوردیدا، ئەوهیه زۆربه ی پاشگره
هاوبه شه کانی (ناوی و فرمانی) دهوری کاریگه ر له دروستکردنی وشه ی دارژاو، له ناو

(24) مه سعود محمد له باره ی (ه ر) ده ده لی: (... له لای نووسه رانه وه به کاره یێران به قیاس له
(نان دەر، ئیش کەر...)). پروانه: زارواه سازی پێوانه، (روشنیری نوی، ژماره 111، سالی
1986، ل 265.

و ئاوهلناو دەبینن بۆ وینە (گە، ە ن، ار، ۆك، ە ك، ك... ەتد) وەك لە وشەكانی
(كارگە - ناوییه، پروانگە - چاوكییه هەروەها قۆپەن و سووتەن، بنار و كوشتار،
تیرۆك و گەرۆك، پەتك و سووتك، دەستەك و پەستەك و گەلیكی تر. دلّیام لەوێ
(ە ر)) لەگەڵ ناویش و ڕەگی چاوكیشدا بەكارهاتووه و وشەى دارژاوى پێكەیناوه.
بۆ وینە:

چەپەر (دەرگای پەرژینی باخچەى لە دار و قامیش دروست کراوە)، كە لە (چەپ
+ ەر) سازبووه. هەروەها وشەى سەنگەر لە (سەنگ + ەر)، كۆچەر كە (ناوى بكەر) ە لە
(كۆچ + ەر) لە ناو و پاشگرى (ە ر) پێكەاتووه.
نموونه:

شەنگەبیڤرى یارو دەسبارى كورى كۆچەر نەبى
چۆن دەگاتە جى هەوار و هۆبە ئەو بارگە و بنە
(تاریك و روون، ل 71)

چەپەر سووتا، پەرژین سووتا
ئەها ئاوازی ژین سووتا
(دیلان، ل 321)

هەموو بى باك و دلپاك و میڤن
لەناو سەنگەردا لە وینەى شیڤن
(تاریك و روون، ل 78)

پاشگرى ((ەر)) لەرووى واتاوه (بزووتنەوه و جوولە و چالاكى) دەبەخشیت لە
تیڤکرای وشەسازى کوردیدا.

ئەم پاشگرە دەبیته ((... هۆى دروستکردنى ناوى بكەرى دارژاو بۆ ناوى بكەرى
لیڤکراویش بەکار دین))⁽²⁵⁾، وەك:

ئاودان: ئاوده + ەر = ئاودەر (بە تیڤچوونى بزویڤکیان)

(25) زمان و ئەدەبى کوردى، بۆ پۆلى پینجەمى ئامادهی، ل 32.

پى لى خستن: پى لى خه + هر = پى لى خه (هه مان هو)
ژن هيئان: ژن هيئ + هر = ژن هيئهر⁽²⁶⁾ (ئهم جوړه تهنه له ره گى چاوگى
ليکدراوه که شه وه ده بيت.

له ناو بردن: له ناو به + هر = له ناو بهر (به تيچوونى (ه) يه کيان)
ره نج دان: ره نج ده + هر = ره نجدهر
چيشت ليئان: چيشت لى ني + هر = چيشت ليئهر (به تيچوونى بزويى (ي)، يا خود
به تيچوونى (ه) ي ((ه ر)) ه که ده بيته (چيشت ليئير) به لام زور که مه وه کو ريژده
(ئاودير، ئاودهر).

سهرنج راکيشتان: سهرنج راکيش + هر = سهرنج راکيشهر
نان خوارن: نان خوه + هر = نانخوه
کى هانيتى؟ لا له ره نجدهر
چون هاتيت؟ به ده ردی سهر
(س. د گوران، ل 373)

موسيقا و هه لبه ستى نه بزي دل يه کخهر
نيگارى به جوانى سرنج راکيشهر
(ديوانى گوران، ل 254)

نموونه کانى وهك (سهرنج راکيشهر، سهر سورميئهر...) شيويه کى ترى ناوى بکه
له چاوگه کانيانه وه به وهرگرتنى ره گه کانيان و لابردي نيشانه ي چاوگه کانيان
پيکده هيئن وهك:

سرنج راکيشتان ————— سرنج راکيش
سهر سورمان ————— سهر سورميئن

ناوى بکه ري داپژاو: به هو ي پيشگري ((ب)) وه له ره گى هه موو چاوگه
تيپه ره کانه وه به ئاسايى و ناويژه يانه وه روډه نريئ. له پرووى واتا وه ئهم پيشگره وه کو

(26) نوورى عهلى ئەمين، رژمانى کوردی، ل 128، 129.

پاشگری ((نده)) (توانا و هیژ و زۆری و لی هاتوویی) ده‌گه‌یه‌نیټ. ئەم ریژدیه‌ش
له‌رووی دروستبوونه‌وه دوو به‌شه:

۱- له چاوگی ئاساییه‌وه: پی‌شگری ((ب-)) ده‌چیته سه‌ر ره‌گی هه‌موو چاوگه
ئاساییه‌کانه‌وه، یه‌کسه‌ر به‌ لابرڤنی نیشانه‌ی چاوگ و پیوه‌لکانڤنی ئەم پی‌شگره
به‌پی‌شی ره‌گه‌کانه‌وه وه‌ک:

کرپن: ب + کر _____ بکر⁽²⁷⁾

فرۆشتن: ب + فرۆش _____ بفرو‌ش

کوشتن: ب + کوژ _____ بکوژ

کی‌شان: ب + کی‌ش _____ بکی‌ش

چی‌شتن: ب + چی‌ژ _____ بچی‌ژ

نووسین: ب + نووس _____ بنووس

ناردن: ب + بنی‌ر _____ بنی‌ر

زانین: ب + زان _____ بزान

کی‌لان: ب + کی‌ل _____ بکی‌ل

گو‌رپن: ب + گو‌ر _____ بگو‌ر

رپی‌شتن: ب + ری‌ژ _____ برپی‌ژ

برپن: ب + بر _____ ببر

کولان: ب + کول _____ بکول

چه‌ند نموونه‌یه‌ک:

کرد و بزान خو‌ی نازانیټ

(فۆلکلۆر)

(27) ئەم ریژه ناوه بکه‌رییه له لایه‌ن مامۆستایانی زمانه‌وان: سه‌عید صدقی، نووری عه‌لی
ئه‌مین، جگه‌ر خو‌ین، گیوی موکریان، مه‌سه‌وود محمد... هوه به‌راستی باسکراوه و هه‌ر یه‌که‌یان
چه‌ند نموونه‌یه‌کیان له‌وانه‌ی سه‌ره‌وه هی‌ناوه‌ته‌وه.

بېر و بکوژ هەر خوځیه تی
(فۆلکلۆر)

کونده ی دريژ

مه شکه ی بکیش
(فۆلکلۆر)

هه تا میرزا حیکایه ت خوانی میره
مه پرسه دایه له م کوشت و بگیریه
(نالهی جودایی، ل 88)

باسکی من و تیشکی ئهوی
بژیو دهستی نن له زهوی
(نالهی جودایی، ل 188)

بکړ و بفروش هەر خوځیه تی
که س نییه دهس بداته دهستی
(فۆلکلۆر)

ب- له چاوگه ناویزه کانه وه، ئهم ریژهیه، یه کسه ر به شیوه ی ریژه ی یه که م
وه ر ناگیریت، به لکو ئه و چاوگانه ی که وەرگرتنی ره گه کانیان دهستووری نین به ته نها
به هو ی پیشگیری ((ب)) و ره گه که یه وه، پیکناهی نریت، به لکو به یاریده ی پاشگری (ه
ر) وه دروستده بی ت و ئهم ریژه یه ش هاوبه ش له گه ل ریژه ی (ناوی بکه ری دارژاوی) داو
وه کو (نووسه ر، بخۆر، ... هتد) تیکه له⁽²⁸⁾. نمونه

(28) شایانی باسه له لایه ن ئهم مامۆستایانه وه باسی ئهم ریژه یه کراوه:

ا- سه عید سdqی، سه رچاوه ی پیشوو، ل 21.

ب- گیوی موکریانی، ئه لف و بی کوردی وینه دار به تیپی لاتینی، ل 139.

ج- مه سهوود محمه د، زاراوه سازی پیوانه، گوڤاری ((روشنیری نوی))، ژ 111، ل 232.

کردن: ب + که + ەر _____ بکەر (به تیچوونی بزوینی (ه)یه کیان)

خستن: ب + خه + ەر _____ بخەر (به هه مان هو)

بردن: ب + به + ەر _____ ببەر (بو سووک بوونه وه ده بیته بهر)

خواردن: ب + خو + ەر _____ بخۆر/ بخۆ

دان: ب + ده + ەر _____ بدەر (هه مان هو ی سه ره وه)

لیژنه ی یه که می دانانی کتییی. زمان و ئه ده بی کوردی پۆلی سییه می ناوه ندی به لایانه وه پیشگری ((ب)) ناوی بکهری شیوه ی ((به))ش ده گریته خو ی، وه کو ((به کیل، به گهر)) که له راستیدا ((به))ی دووهم ئامرازی په یوه ندییه و ناشیت به و شیوه یه ناوی بکهر رو بنیت.

هه ره وه ها محمهد ئه حمهد سه عید ده رباره ی پیشگری ((ب)) سه رنجیکی له م باره یه وه ده رپریوه به ((نیشانه ی ((ب))ی فرمانی داخوازی (امر)) داوه ته قه لّهم⁽³⁰⁾. له راستیدا له پرووی واتاوه ئه و دوو پیشگری ((ب))ی ناوی بکهری و ((ب))ی پیشگری فرمانی داخوازی له یه کتره وه دووره. یه که میان وه کو له پیشه وه روو مان کرده وه واتای ((توانا و زۆری و جوولّه)) ده گریته وه، که چی دووه میان واتای ((داخوازی کردن و فرمان کردن)) ده دات، بو ئه و ریژه و مه به سته⁽³¹⁾ پیشگری ((ب))ی ناوی بکهری له گه لّ په گی چاوگی دارژاو و لی کدراودا به کار نایه ت، به لّکو ((ه ر)) یا ته نها په گی چاوگه دارژاو و لی کدراوه که شوینی ده گریته وه. نمونه:

خواردن _____ بخۆر، نان خواردن _____ ناخۆر

شوړین _____ بشۆر، داشوړین _____ داشۆر

ناتوانین بلیین (دابشوړ).

د - محمهد ئه حمهد سه عید، چهند سه رنجیکی زمانه وانی، گوشاری ((روشنیری نوی))، ژ 93، ل 42.

(30) محمهد ئه حمهد سه عید، سه رچاوه ی پیشوو، ل 42.

(31) سه رچاوه ی پیشوو، هه مان لاپه ره.

ئەم رێژەى ناوى بکەرییە، کە بەهۆى پیشگر و ڕەگى چاوگەوێ پیکیدەهینین، توانا و زۆرى کارەکە لەلایەن خاوەندۆیە سێفەتییکی هەمیشەییان بەخۆوە گرتووە، بەلام بەپێى بەکارهێنان دەبنە (ناوى بکەر) و (ئاوەلناوى بکەر)⁽³²⁾. نمونە:

موگیعی ئەمرو نەهیی ئەو مولووکى سەرکەش و بزێو
ئەسیری قەهرو لوگفی ئەو سیباع و وەحشى دەشت و کیو
(بێخود، ل 4)

نەیانزانی ئەوێ ئیرەش ئەمیرە
خەریکی ڕاوو رووت و رەش بگێرە
(نالەى جودایی، ل 42)

ناوى بکەرى دارژاو لە ڕەگى چاوگى تێپەرى (یائی، تائی، ئەلفى) و پێو
لکاندنێ پاشگرى ((یار)) دەوش⁽³³⁾ پیکدەهینرێت، لەسەر رێژەى (کریار، فرۆشیار).
وەك:

(32) بروانە عبدالرحمن ئەمین زەبیحی، قامووسى زمانى کوردی پیتی ((ب-)) بەرگی دووەم، 1979، ل 7.

(33) 1- (یار) چەند واتایەك دەبەخشێت، وەكو پاشگر بە واتای ((هاورپێهەتى و لەگەڵ بوون)) دێت
بۆ نمونە: (کریار، هۆشیار، هەستیار...) ئەوێهە (کرین) و (هۆش) و (هەست)ى لەگەڵدایە.
هەرودەها وەكو وشەیهك دۆست و خۆشەویست دەگەیهنێت بە وێنە: یاریکم هەیه ئەلێى بووکه/
جوانى شارى کەرکووکه... زۆر باوە و کورد دەلێت: خوا یاربى ئەو کارە دەکەم.

ب- بۆ ئەوێ کە ((یار)) وەكو پاشگریك دەچێتە سەر ڕەگى فرمان نەك قەدى چاوگ، بروانە:

1- زمان و ئەدەبى کوردی، بۆ پۆلى سییەمى ناوەندى، ل 36.

ب- زمان و ئەدەبى کوردی، بۆ پۆلى پێنجەمى ئامادەیی، ل 27.

ج- د. کامیل بەسیر ڕای وابوو کە ((یار)) بە واتای ((هاودەمیکی زۆر خۆشەویست هاتووە)) وەكو
پاشگریك بۆ بکەرى و هاوریەتى دێت. زاراوەى کوردی ل 141.

چاوگ	ره‌گی چاوگ	پاشگری (یار)	ناوی بکه‌ری دارژاو
کپین	کپ	یار	کپیار
سه‌ندن	سه‌ن (سین)	یار	سه‌نیار (سینیار)
نووسین	نووس	یار	نووسیار
فرۆشتن	فرۆش	یار	فرۆشیار
به‌ستن	به‌ست	یار	به‌ستیار
ژماردن	ژمیڕ	یار	ژمیڕیار
خواستن	خواز	یار	خوازیار
دانان	دانی	یار	دانیار (بزوینی (ی)) تیچووه
زانین	زان	یار	زانیار

که له نژیار کردنی مزگه‌وته‌که بوونه‌وه، مناره بلنده‌که‌ی ته‌واوبوو.
(قه‌لای دمدم، ل 49)

((... له هه‌موو ناوچه‌کانی ده‌ورو به‌ریه‌وه کپیار و فرۆشیار روویان تی‌کرد)).
(قه‌لای دمدم، ل 32، 33)

ئه‌گه‌ر سه‌نیاری خانووه‌که بک‌ه.

و‌شه‌ی (کپیار، فرۆشیار...) له زمانی کوردیدا که پاشگری (یار) یان گرتۆته‌خۆ به‌کاره‌ینانیان کۆنه و وه‌ک له و‌شه‌ی ((رۆچیار)) دایه، که به واتای فریشته‌یه له‌لای ((ئه‌هلی هه‌ق)) و به مانای رۆژیار دیت. و‌شه‌که له ئافیستادا هه‌یه، به‌رپۆژ ده‌لین ((راوچاه raocah)) که مانای (رۆژه)ه. که‌واته پاشگری (یار) له زمانی کوردیدا زۆر کۆنه))⁽³⁴⁾.

(34) جه‌مال نه‌به‌ز، زمانی یه‌ک‌گرتووی کوردی، بامبیرگ، 1976، ل 57.

ئەم رېژەيە لە پۋالەتدا لە ناوی (چاۋگ) ھوہ زۆر نزيكە، بەلام جياوازي كردنى ئاسانە چ لەپرووی واتاوہ و چ لەپرووی دارشتنەوہ.

ناوی چاۋگ لە قەدی چاۋگ و پاشگري ((ا ر)) ھوہ دروستدەبێت ھەرچي ناوی بکەرە وەکو لە سەرھوہ وتمان لە پەگي چاۋگ و پاشگري ((يار)) ھوہ..
رۆدەنرێ لە جياتي ئەم ((يار)) ھ پاشگري ((گار)) يش بەکاردیّت و ھەمان ناوی بکەر و لەدواتر لیوہی دەدوین، وەکو: پاريزگار.

4- لە زمانى کوردیدا ئەم رېژانەي (ناوی بکەر) بەدیدیەکرین:

ا- لە پەراویزیکی تەسکداو بەشیوہیەکی کەم ئەم پاشگرانەش ناوی بکەری دارژاو یا ئاوہلناوی بکەری دارژاو پیکدەھینن. وەکو پاشگري (ا)
وہک: پەگ + پاشگر = ناوی بکەر⁽³⁵⁾ (ئاوہلناوی بکەری دارژاو)
زانين: زان + ا ——— زانا

دانان: دانى + ا ——— بە تیچوونی بزوينی (ی) دەبیّتە دانا.

توانين: توان + ا ——— توانا

بينين: بين + ا ——— بينا

((وہک زانايان گوتووایانە میژوو ئەوہیە روو دەدا...))

(ھیمن، ل 47)

زانا دانایە، دانا، توانایە.

(سەجادی، میژووی ئەدەبی کوردی)

ئەم جوړانە ئاوہلقرمانی (نە، نا) ی نەری (نەفی) یان دەچیتە سەر⁽³⁶⁾ و لە ئاوہلناویان نزيك دەکاتەوہ و پەوشت و تاييەتی یەکیک ھەلدەگرن، کەچی لەلایەکی

(35) برۋانە: نووری عەلی ئەمین، سەرچاوەی پيشوو، ل 153.

(36) مامۆستایان نووری عەلی ئەمین و مەسعود محەمەد و کوردۆییف تەنھا ھیمايان بۆچوونە

سەری (نە) ی نەری کردووہ کەچی (نا)ش بەکاردیّت و باويشە. برۋانە:

ا- نووری عەلی ئەمین، سەرچاوەی پيشوو، ل 113.

ب- مەسعود محەمەد، (رۆشنییری نوێ) ژ 111، ل 234.

ترهوه پاشگری (ا) یه کیان تیډهچیت و ریژهیه کی دارژاوی شیوهی نه ری له رهگی تیپه پر و تیڼه په ردا دروستده کات و له گه ل ئاوه لئاویکه شدا لایه نی بکه ری تی یان به هیتر ده بیت، له پاشگره کانی تر چالاکتره له دروستکردنی ناوی بکه ری دارژاودا و⁽³⁷⁾ سیفه تی هه میسه بیانیس⁽³⁸⁾ هه یه.

وه کو: نه خوړ، نه شوړ، نه کړ، نه فروش، نه زان، نابینا، نه مر، ناساز (نه ساز)، نادیده (نه دیده).

ئه م ریژهیه ی سهره وه زوړ به کار و چالاکه و ته نانه ت به یاریده ی پاشگری ((ه ر)) ده وش دواي گوړانی هو ی ده نگسازي — له سهره تاوه باسما ن کردووه — له رهگی چاوگه ناویزه کانه وه پیکده هیتریت:

به راستی خه لکیکی نه به ز و کو لنه دهرن.

(قه لای دمدم، ل 355)

ده می بوو نادیده دل بوو بوو به په روانه ت

به کامی خو ی گه یی بیستی که وا شه معی شه بوستاها ت

(بیخود، ل 15)

هه موو برسی، ده غه زار

نه زان و نه خوینده وار

(بیکه س، ل 46)

ج- ک. ک کوردو ییښ، سهرچاوه ی پیښو، ل 109.

(37) بروانه: مه سعود محمد، سهرچاوه ی پیښو، هه مان لاپه ره.

(38) ئه م ریژهیه له قه دی چاوگی تیڼه پر و تیپه ره وه دروسته بیت، به لام ئاوه لئاو و ه کو ئاوه لئاوی

ئاسایی به نمونه: نه هات، نه بیست، نه بوو... به رای من ئه وانه ی له تیڼه په ره ون کورت کراوه ی

ریژه ی ناوی بکه ری ئاساین وه کو: (هاتوو) ه بوته (نه هاتوو، نه هات...) بروانه: کوردو ییښ هه مان

سهرچاوه و هه مان لاپه ره ی سهره وه.

ب-پاشکری (نده):

ئەم پاشگرە دەلکیتە پاشکۆی ڕەگی چەند چاوگیکەو و (ناوی بکەری دارژاو) و
(ئاو و ناوی بکەری دارژاو) ی لیو و پیکدەهینیت و مەبەستی (مەزنی و بەهیزی و
زۆری و دەسەلات و توانا دەگریتهو). وەك:

بەخشین: بەخش + نده = بەخشندە

کوشندە، درندە، زیندە، گازندە، کەشندە...

بەم شیوێ دەتوانین چەند نمونەیک وەرگیرین کە هەمان واتا و مەبەست
دەبەخشی، وەك: کړنده، فرنده، جړنده، بړنده⁽³⁹⁾، کە لە وشەسازی کوردیدا
بەرچاوگیریت کە بە واتای توانای (زۆر کړین، زۆر فرین، زۆر جراندن، زۆر بړین)
دین. چەند نمونەیک:

لەم چۆلی پڕ لە خۆلی بیابان و قولمەتە

خدری زیندە رابەری ریگەیی خودایە غوپ

(بیخود، ل 20)

خۆی لەبەر لافاوی قینی توندی گەل راناگری

دوژمنی وەحشی و درندە و زالم و زۆرداری کورد

(هیمن، ل 124)

دلم سەد هیندی دیکانە بەناز بشکینی دەنگ ناکەم

چ سودیکی هەیه؟ کییە بپرسی داد و گازندە

(نالەیی جودایی، ل 26)

با جار جاری درندەییك

لە برسانا کوشندەییك

(دیلان، ل 233)

مەللی ریگەیی کەشندە، یا کوشندە ئەژدەرە، یاخو

(39) برۆانە: زمان و ئەدەبی کوردی بۆ پۆلی سییەمی ناوەندی، ل 36.

كەمەندە، يا طە نابى خىۋەتى گەردوونى گەردانە
(نالى، ل 491)

ج- پاشگىرى ((ۆك)):

ئەم پاشگىرە چالاكە لە دروستكردنى (ناوى بكەرى دارژاۋ - ئاۋەلناۋى بكەرى
دارژاۋ) دا لە رەگى چاۋگى (تېنەپەر و تېپەر) (لە تېپەر كراۋىش بە ((ا ندىن))
ئەلفى - يائى - دالى - تائى بە كەمى) ئەمانەش دەبنە دوو بەشەۋە:

1 - لە چاۋگى گۆزانەۋەۋە:

غورنە بۆ ئەۋ چاۋگانەى ناوى بكەر دروستدەكەن ۋەكو:

گەرەن: گەرې + ۆك _____ بەتېچوونى (ى) دەبىتە گەرۆك.

سازان: ساز + ۆك _____ سازۆك

فرىن: فر + ۆك _____، فرۆك

خشان: خش (خشى + ۆك _____ خشۆك (بزوينى (ى) تېچوۋە)

بزووتن: بزوو + ۆك _____ بزۆك (بزوينى (وو) تېچوۋە)

چەند غورنەيەك:

لە يەكەم تا شەشەم خشۆكى ژاردارە

حەۋت و شەش لەگەل دوو كراسى رەشمارە

(ديوانى گۆران، ل 534)

ۋەكو من بوو گەرۆك و بى خانى

دەنگىكى لەرزۆك و نەرم بەسپايى جۋابى دامەۋە

(حاجى قادىر، ل 217)

گەرۆك شارەزاي چاكە.

پياۋى گەرۆك ھەمىشە بگەرە.

2- له چاوكى روودانهوه:

لەم جۆره چاوكانهوه پاشگرى ((ۆك)) ئاوهلئاوى بكەرى دارژاو پيكدەهيئن، چونكه بكەرەكانيان ديار نييه پاشان سيفهتيكى بەردەواميان گرتۆتهخۆ. وهكو:

لەرزین: لەرز + ۆك _____ لەرزۆك

دزین: دز + ۆك _____ دزۆك

پسان: پسی + ۆك _____ پسۆك (بە تیچوونی بزوییى (ی))

برژان: برژی + ۆك _____ برژۆك (هەمان هۆی سەرەوه)

پاشگرى ((ۆك)) لەرووی واتا و مەبەستەوه (سووكى و نزمى) دەبەخشیئت.

ئەم ریژەیه له بەتیپەر کراوهكانیشهوه، وهكو واتاو دروست بوونیش وەردەگیرین و لەگەڵ ریژەكەدا خویان دەنگونجیئن، بەلام بەکارهیئانیان دەگمەنه و تەنها لەرووی دەستوورەوهن:

سازدان: سازین + ۆك _____ سازینۆك

رژاندن: رژین + ۆك _____ رژینۆك

پساندن: پسین + ۆك _____ پسینۆك... هتد

((نۆك)) ئەم پاشگرەش بە هەمان واتا و مەبەستى ((ۆك)) دیئت، بەلام ((ئاوهلئاوى بكەرى دارژاو)) بەهۆیهوه وەردەگیریت.

وهك: گرینۆك، ترسنۆك... منالێ گرینۆك باوك و دایكى وەرپس دەكات.

((دەنا ئەوى ترسنۆك بەرتیلی دەدا تەفەنگی لی وەرگرن)).

(هیمن، ل 18)

هەى ترسنۆك هەى بى وره

پیاو به، دان بهخۆتا بگره

(س. د گۆران، ل 284)

پاشگری ((ه ك)):

ئەم پاشگرە لە ریژەییەکی تەسك و كەمدا (ناوی بکەری دارژاوی لیۆه وەرەگیریت⁽⁴⁰⁾ و لە روۆنانی تریشدا بەشدار دەبی وەك (ناوی ئامیر)دا:

رووان: رووی + ه ك _____ رووهِك (بە تیچوونی بزویینی (ی))

نووسان: نووسی + ه ك _____ نووسەك (هەمان هۆی سەرەوهِ)

دزین: دز + ه ك _____ دزەك

رووهِکی خۆرِسك لە کوردستان زۆرە.

نووسەك رووهِکی درکاوییه.

د - پاشگری ((ه، هوار، گار، یدە)):

ئەم پاشگرانەش (ناوی بکەری دارژاوی) بەکەمی روۆدەنیین:

پاشگری ((ه)) لە قەدی چاوگەوهِ زۆر بەکەمی ناوی بکەر پیکدەهینییت:

خواردن: خوارد + ه _____ خواردە

دیتن: دیت + ه _____ دیتە (دیدە) ... هتد

پاشگری ((هوار))

خویندن: خویند + هوار _____ خویندەوار

پاشگری ((گار)) ئەم پاشگرە ((پاراستن و ئاگاداری)) دەگەینییت وەکو:

پاراستن: پاریز + گار _____ پاریزگار، کردگار ... هتد

(40) لیژنەیی زمان و زانستەکانی کۆر لە 247 ی (ریژمانی ئاخاوتنی کوردی)دا ئەم ریژەییە بە

ئاوهِلناوی ناو دەبات، بەلام راستیکەیی ناوی بکەری دارژاوه، بە تایبەتی (رووهِك) کە ناوی دارژاوه و گومانی لەسەر نییه نابیتە ئاوهِلناوی بکەری دارژاوه.

((يده)): ناوی بکەری داڤژاو و ئاوه‌لناوی بکەری داڤژاو له ڤه‌گی چاوگه‌وه زۆر
به‌که‌می دروستده‌کات ئه‌م پاشگره‌ وه‌کو ((ۆک)) ((سووکى و نزمى و که‌مى))
ده‌به‌خشیٔ:

گه‌ران: گه‌رى + يده ————— گه‌ريده (بزوينى (ى) سووک بوته‌وه بووه به (ى)
ته‌رين (تاران): ته‌رى + يده ————— ته‌ريده
گه‌زين: گه‌ز + يده ————— گه‌زيده
ئه‌ی گوڵی ژاله‌ له گوڵی چه‌م پايزان
ره‌نگت سورمه‌ ريژه بو ديه‌ کزان
(ديلان، ل 384)

نه‌خوينده‌واربوو، به‌لام داستانی
خوينده‌وارانىش نرخيان ئه‌زانی
(ديوانى گو‌ران، ل 528)
به‌ گريانى وشک، به‌ ناله‌ی بى‌ ده‌نگ
دينمه‌ له‌رزین ته‌ختى کردگار
(فرميسکى نه‌ينى، ل 130)
قه‌باله‌ی عيسا و ئه‌حه‌دى موختار
پاريژگارم بن له‌ دوو توپى مه‌زار
(پيره‌مي‌رد، ل 167)

چيه‌ گوناوه‌ و تاوانم
ته‌ريده‌م جه‌رده‌ی کاروانم
(تاريک و روون، ل 226)
خولاصه‌ نيوى نبوه‌ت له‌ پاش ريساله‌تى تو
ميثالى مار گه‌زيده‌ی موله‌ققبه‌ به‌سه‌ليم
(حاجى قادر، ل 82)

ناوی بکه‌ری دارژاو گه‌لیک شیوه‌ی دروستبوونی تری هه‌یه وه‌ک:

1- له ره‌گی چاوگی دارژاوی تیپه‌ره‌وه به‌لادانی نیشانه‌ی چاوگه‌کانی و هه‌ندیکیانیش که ناویژه‌ن پیشگر و پاشگریش به‌شداری تیدا ده‌که‌ن. به‌لام ئاساییه‌کانیان ته‌نها به وه‌رگرتنی ره‌گه‌کانیان رو‌ده‌نرین وه‌ک:

هه‌لگرتن: هه‌لگر، هه‌لپاچین: هه‌لپاچ، داپاچ، لیزان – هه‌لگیر، وه‌رگیر.

ناویژه‌کان: لیخواردن: لیخۆ + هر _____ لیخۆر⁽⁴¹⁾ (ده‌نگی (ه) تیچووه)

داخستن: داخه + هر _____ داخه‌ر

تی‌کردن: تی‌که + هر _____ تی‌که‌ر

تی‌خستن: تی‌خه + هر _____ تی‌خه‌ر

لینان: لینۆ + هر _____ لینه‌ر

هه‌لکردن: هه‌لکه + هر _____ هه‌لکه‌ر

لیدان: لیده + هر _____ لیده‌ر

مشته تووی دانه‌ویلله‌ی چاکه شکنابه‌م، که‌چی

دائیمه‌ن هه‌لگیر و وه‌رگیر ته‌که‌م وه‌ردی گوناح

(بیخود، ل 22)

ریگر و حیزو دزه، ژن هه‌لگر و مالان بره

فائیده‌ی چی نیوو کونیه‌ی خو‌ی موسلمان داده‌نی

(حاجی قادر، ل 179)

پیشگری ((تی)) به واتای ((چوونه ناوه‌وه)) و ((پی)) به واتای پیوه لکان و پیوه

نوسان دیت.

2- هه‌ندی ناوی بکه‌ری دارژاو هه‌ن ده‌توانری له‌سه‌ر ریژه‌ی (بزوین) دابنرین و

رو‌بنرین⁽⁴²⁾، به‌لام به ته‌نها به‌کارنایه‌ن، ته‌گه‌ر وشه‌یه‌کی تر نه‌خریته پالیانه‌وه وه‌ک:

(41) بره‌وانه: 1- ریزمانی ئاخاوتنی کوردی، ل 249.

ب- گیوی موکریان‌ی سه‌رچاوه‌ی پیشوو، ل 149 ئەم ریژه‌یه‌یان بی‌روون کردنه‌وه به‌کاره‌یتراوه.

پسین، رمین، کولین، سورین، خولین، بژوین، رزین، خنکین، جۆشین، تهقیین، شکین.

بژوینه هه موو ولات
زیندوو بۆتهوه مالآت
(تاریک و روون، ل 105)
ئاگر قورقۆشم، غازى خنکین
ئه داته دهستی و پر له جوین
(دیوانی گۆران، ل 196)

ناوی بکهری لیکدراو:

ئه م جۆرانه بریتین له وشهیهکی واتادار و رهگ یان قه دی چاوگی تیپهر — به تیپهر
کراویشهوه - و تیپه پهرهوه. ئه گهر چی ئه م ره گانه واتا کانیان روون نین، به لام بنه مای
پاراستنی واتای چاوگ و فرمانه کانی و ده بنه هو ی مانه وه ی واتا کانیان و ده ور ی کی
چاک و گرنگ و کاریگهر ده بینن له کیشه ی وشه سازی (مۆرفۆلۆجی) دا به تایبه تی له
پیکهاتنی وشه دا. جا ئه و ده وره بۆ ئه م ده گهر پیتته وه نهک بۆ ئه و ناو و وشه واتادارانه ی
له گه لیدان. له بهر ئه وه ی ره گی چاوگه که له پرووی واتا و دروستبوونی وشه تازه کانه وه
به هیزتره بۆیه واتای وشه که ی ته کیه وه په له کیش ده کات بۆ واتا و مه بهستی تازه، به
شیوه ی لیکدراوی ... ((له وانه یه بلین که واته بۆچی پیی ده گوتریت فرمانی (چاوگی)
ناساده یان بۆچی بۆ فرمانه که یه نهک بۆ ئه و وشانه ؟ له وه لامدا ده لین چونکه فرمان
(چاوگ) ده، ده گۆر پیتته وه و ده وری ئه و وشانه واتا تازه کانیان ده خاته پروو و ئه وان وهک
خۆیان ده میننه وه هه رچه نده به بی ئه وان ئه و واتا تازانه دروستنابن))⁽⁴³⁾.

(42) بپروانه: بیروپرای مامۆستا مه سعوود محمهد له گۆفاری ((روشنیری نوی)) دا ژماره ی پيشوو،

ل 24. به پای من ته نها (بزوین، بژوین) واتادارن.

(43) بپروانه: د. نه سرین فه خری و د. کوردستان موکریان، ریزمانی کوردی ل 129.

کەواتە ئیستا دەتوانین (ناوی بکەری لیکدراو) وەکو دارژاوەکە ی بگەرێنێنەووە بۆ چاوگ. سەرەپای ئەوەی کە زمانی کوردی بەهۆی چاوگ و ڕەگەکانیەووە ژمارەییەکی بێ ئەندازە وشە و زاراوەی لێو وەردەگیرێت. بەهۆی ((... وشە و ئامراز و پێشگر و پاشگر و هی تریشەووە هەر دەچێتە ژێر خانەی دەرشتن))⁽⁴⁴⁾، ئەگەرچی زمانی کوردی لە زمانە لیکدراوەکانیشە.

ئەجا ناوی بکەری لیکدراو ئەم جوهرانەی هەیە:

۱- لە ناویک و ڕەگی چاوگ، دواي لابرەنی نیشانەی چاوگە کە ناوی بکەری لیکدراو پێکدێت، وەکو:

سەرتاشین: سەرتاش، پیاوکۆشتن: پیاوکۆژ

پەيام نیر، جل شۆرین: جل شۆر، دار فروشتن: دار فروش، دانساز، چەخماخ ساز، زنجیر پسین، لەش مرین... بەم پێیە ئەم ناو بەکرانەش وەردەگیرێن:

کوتال فروش، دارتاش، کاریزکەن، ماسیگر، کاکیش، کۆل هەلگر. (لە وشەییەکی واتادار و ڕەگی دارژاوی پێکهااتوون)، رەنجکیش، رەنجدەر، بلویر ژەن، خوینمژ، مووچە خۆر، نانکەر، پیلان گیر، ئارام گر، جغارەکیش، قژ هەلپاچ، نیشتمان فروش، بزەن مژ، نانکەر، ناخۆر...

زەمبیل فروش پادشا بوو رۆژیکی سوار بوو، چوووە راوی.

(تخفە مظفریە، ل 308)

بانگبێژ جارچی خواو دوژمنی خەو.

(رشتە ی مرواری، ل 58)

زورنا ژەن کە برسی بوو بیرێ کفتە ی شایی ئەکا.

(پەندی پێشینان، ل 88)

تا سالیکی مە سالیکی مولکی قەناعەتی

(44) عەبدول رەزاق بیمار، زاراوەکانی ناو کتیبانی قوتابخانە، گۆڤاری رۆشنبیری نوی، ژ 111، بەغدا، 1986، ل 294.

باكت نەبىٰ لە رىگر و ئەھلى شەقاۋەتى
(حاجى قادىر، ل 157)

پۆل پۆل ئافرەت، شىردۆشى جوان
ئەكشى بۆ ناو ران
(گۆران، ل 50)

خەم رەۋيىنىك لىرە من ناكەم بەدى
چۆن پەنا بۆ مەى نەبەم، ساقى ئەدى
(ئالەى جودايى، ل 19)

ب- ناوى بىكەرى لىكدرائو لە ناويك و قەدى چاۋگى تىنەپەر و تىپەر بەھۆى
پاشگرى (و، و) يا تەنھا لە ناويك و قەدەكەيان بە مەرجىك ناۋەكەى پىشيان دەورى
بەركارى ۋەرگرتىت پىكدىن⁽⁴⁵⁾. ئەم رىژەيە خۆى لە خۆيدا دەيىتە ئاۋەلناۋ بەشيۋەى
لىكدرائوى، بى بەكارھىنان، چونكە پىكھاتنىكى ۋەسفى ھەيە، ھەرۋەھا دەيىتە
ناويش:

كۆست كەۋتن: كۆست كەۋت + وو ——— كۆست كەۋتوو
باوك مردوو، دل رەنجاۋ، جەرگ سووتاۋ، بار كردوو، سەركەۋتوو، مال بردوو، پەرۆ
سووتاۋ، منال خنكاۋ، نىچىر كوشتوو، پەرۆسوتاندوو دۆكولىۋ (دۆكولال)، يەكگرتوو،
مالشىۋاۋ.

ئەى فرىشتەى شىعرى جوان
كۆستى كەۋتوى ھەردووكمان
(گۆران، ل 83)

قاورمە لەجىي گۆشتدا ئەنرا

(45) پروانە: رىزمانى ئاخاۋتنى كوردى، ل 254.

به كەشك تامەزرۆى دۆكۆلىو ئەدرا
(پىرەمىرد، ل 272)

ئەيەوى ئازاد، يەك گرتوو
بژى نەك وەك كوردى نوستوو
(گۆران، ل 240)

شاعىر مال شىواو، بۆ دژ داماوى
كىژى، خەو ئالووى، شىتتى خەرفاوى؟
(تارىك و روون، ل 76)

ج- ھەموو چاوكىكى تىپەر بىجگە لەوانەى كە بە (اندن) دەكرىن بە تىپەر دوو
رئژەى ناوى بگەرى لىكدراويان ھەيە⁽⁴⁶⁾. يەكەميان لە وشەيەكى واتادار و رەگەكەى
پىكدى. دووھەميان لە ھەمان وشەى واتادار و رئژەى ناوى بەركارى دارژاو – واتە
قەدى چاوگ و پاشگىرى (وو)، وەك:

نانبەر _____ نان بردوو
ھەوال نىر _____ ھەوال ناردوو
گوشت خۆر _____ گوشت خواردوو
ئاو رژىن _____ ئاو پژاندوو
جل درىن _____ جل دراندوو
جل شۆر _____ جل شۆردوو

د- ئاوەلفرمانى شوينى بە تايبەتى ((لا، بەر)) لە دروستکردنى ناوى بگەرى
لىكدراودا بەكارە كە لەگەل رەگى چاوگى تىپەردا دىت. دەگمەنیشە لەگەل تىنەپەردا
و بەكارھىنانيانىش كەمە:

(46) برۋانە: مەسعوود محمد، چەند ھەشارگەيەكى رىزمانى كوردى ل 47-48.

لاگرتن: لا + گر — لاگر، لابر، لادر، لادەر، لاخۆر، لابهەر، لاکوت، لامژ،
بهەرگر، بهرهه‌لست، بنگر، بهرچن، بهرچین، بهرکیش، بهرمژ...

ئەم ریژەیی ناوی بکەر دەچیته ژیر (ناوی بکەری لیکدراو) بەلام بەجیا
باسکردنی لەبەر ئەوەیە، کە تایبەتە بە ئاوەلفرمان و ڕه‌گی چاوگ تی‌کە‌ل‌یش دەبن
لەگە‌ل (ناوی به‌رکار)دا، بەتایبەتی (به‌ر)⁽⁴⁷⁾ ئە‌گەر لە‌گە‌ل فرمانه‌که‌دا روویان
یه‌کی‌ت، ئە‌گەریش دژی رووه‌که‌ی بی‌ت (دژی اتجاهی) ئە‌وا ناوی بکەرە:

لاگری سول‌حه ته‌واو ڕه‌نجبه‌ری وشياری کورد
چاوه‌ نۆری ده‌رفه‌تی‌که‌ خه‌ل‌کی لادی و شاری کورد
(تاریک و روون، ل 122)

به‌رچه‌می سوور و سپی و سه‌وزی ئە‌مه
شادی هی‌نه‌ لابه‌ری ده‌رد و خه‌مه
(تاریک و روون، ل 68)

ئە‌ندامی له‌شی مرو‌ڤ و ڕه‌نگه‌کان و ئاوه‌ل‌ناو له‌ کوردیدا (سه‌ر، گوی)ی لی
ده‌رب‌جی‌ت له‌گە‌ل ڕه‌گی چاوگ و چه‌ند قه‌دی‌که‌دا ئاوه‌ل‌ناوی بکەری لیکدراو پیک‌ده‌هی‌نن،
به‌لام له‌گە‌ل (گوی)دا ناوی بکەر. بۆ نموونه:

گوتم ئە‌می مه‌لی دلسووتاو
چییه، بۆ ده‌نالی به‌تاو
(تاریک و روون، ل 119)

وی‌رای ته‌قه‌ی ده‌س‌پ‌ژی ده‌سته‌ی ئاگر
دیوه‌زمه‌ی ڕه‌ش ده‌ی‌گوت و پی‌ ده‌که‌نی
(تاریک و روون، ل 179)

تاب‌لی‌ی ته‌رپ‌ۆش، ئال و والا جل

(47) بروانه: ریژمانی ئاخاوتنی کوردی، ل 256.

بهژن و بالا جوان، به دهن نهرم و شل
(گۆران، ل 133)

قهومی کورد ئیسپاتی کرد بۆ عاله می سهر رووی زه مین
میلله تیکی قاره مانن ههر ئه بی سهر به ست بژین
(بیکه س، ل 158)

دهنگ بلاوه خهلق ئه لّین ئه مجاره کورد سهر به ست ئه بی
چی ئه لّین بیلّین، له لام وایه درۆ و چاو به ست ئه بی
(بیکه س، ل 71)

گوته: ئه ی شاعیره گهش بینه که بۆ ره شبینی
گوتم: ئه ی ناسکه ته ریۆشه که بۆ ره شپۆشی
(نالهی جودایی، ل 25)

تایبه تیّیه کانی ناوی بکه ر:

ناوی بکه ر چهند تایبه تیّیه کی هه یه و بۆ مه به ست و واتای تر به کار ده یّنری،
وه کو:

1- ناوی بکه ر که له چاوگه وه وهرده گیری وه کو چاوگ به ناو به کار دیت و واتای
کرداری (پروسیس- عملیه) ی چاوگه که ی هه لّده گریّت و وه کو ئه ویش به پیچه وانیه
فرمانه وه کاتیان تیدا به دیناگریّت واته ((.. ئه م سیغه یه ش که سدار نییه، یه عنی
ناتوانی له پیشه وه یه کی له بۆ ناوه که سیه کان که ئه بنه باسلیکراو (فاعل)
وه رگری...))⁽⁴⁸⁾.

(48) پروانه: 1- ته و فیک وه بی، ده ستووری زمانی کوردی، ل 26.

ب- زمان و ئه ده بی کوردی، بۆ پۆلی سییه می ناوه ندی، ل 20.

2- دەبنە زاراۋە و ئىدىيەم⁽⁴⁹⁾ و خوازە، ھەرۋەھا ھەندى رىژەى بە تايىبەتى
 ئەوانەى لىكدراون و (لە ناۋىك و رەگى چاۋگى يا رەگ و پاشگرى (ۋك) پىكھاتوون)
 دەبنە ناۋى ئامىرىش، ۋەكو: نووسەر، داھىنەر، لىكۋلىار، تىكۋشەر، رىگر، مەلا
 بەزىن، قنگ لىكەوتوو، دلبەر، گىرەشىۋىن، رەشېن، لىكۋلەۋەر، پىۋەر، برۋك، لادەر،
 گەرۋك، مژۋك، پىپر، پستۋك، دەسكىش، دوورېن:
 لە سەقزو لە بۆكان شىن و شەپۆرە و گریان
 تىكۋشەر لە دار دران قارەمان لە ناوبران
 (تارىك و روون، ل100)
 ئەو كاغەزەم لە بۆ بەرە
 بىدە بە دەستى دلبەرە
 (تحفەء مظفرىە، ل350)
 يەكىك بوۋە مارگر و يەك بوۋ بە دەروىش
 يەكىك بوۋە حافز و يەك بوۋ بە دەسكىش
 (نالەى جودايى، ل70)
 خوۋىن رىژ و شەرەنگىز و عەد و بەند و تەن و مەند
 كاميان كە گەدە شىرە لە مەيدانى مەسافا
 (شىخ رەزا، ل453)

(49) پروانە: ئىبراھىم ئەمىن بالدار، گۆقارى (رۆشنىرى نوۋى)، ژ 112، 1986، ل 212، ئەم
 جۆرە رىژانەى (ناۋى بىكەر)ى بە زاراۋە دانائە كە لەراستىدا ھەر واشە. ھەرۋەھا مامۇستا مەمەد
 مەعروف فەتاح بۆ ئەۋە چوۋە كە ھەندىك ناۋى بىكەر دەبنە ئىدىيەم. لىرەدا لەۋەى سەرۋە زىاترى
 لەسەر نارۋىن، چونكە بابەتەكە پەيۋەندە بە واتا ناسىۋە (سمانتىك Symantic)، كە ھەرىكەيان
 دوو زانستى سەربەخۆن و لە يەكتەر جىاۋازن، بەلام بەپىي پەيۋەندى بە باسەكە مانەۋە ئاورمان
 لىدايەۋە. پروانە مەمەد مەعروف فەتاح دىسان ئىدىيەم لە گۆقارى كۆپى زانىارى عىراق، ژ 15،
 بەغدا، 1986، ل 94-95.

3- ناوی بکەر پیشه و کار و تاییه تیئی یه کیك یا خاوه نه که ی ده گه یه نیّت و به پیی ره سه نه یاتی⁽⁵⁰⁾ ناوی بکەر ئەم به شانە ی لی دە بیته وه:

ا- ناوی بکەر بۆ پیشه ی نیّر: دارتاش، ئاسنگر، ئاودیّر، کاکیش، سه رتاش، کاریز که ن، ماسیگر، نان به ر، سه رباز، قازان پاکەر، راو که ر...
گاده بم به نو که ر و گا گاده بم به شوانه
(تحفهء مظفریه، ل 293)

ب- ناوی بکەری پیشه ی می: تیله کیش، مه لۆنیّر، نان که ر، جلشۆر، شیردۆش، مانگادۆش، ته شی ریس، گاره که ر.
له وی بیزار بوو ئینسانی به نامووس
ته شی ریس بوو له ده رکی ئەو زمان لووس
(نالە ی جودایی، ل 54)

پالە به مره مره
تیله کیش مه مکی خره
(فۆلکلۆر، کوکراوه)

هەر له دیوه تاناو ران
به له نجه دین شیردۆشی جوان
(گۆران، ل 51، 52)

ج- ناوی بکەر بۆ پیشه ی دوو لایه ن: نووسەر، پارێزەر، رابه ر، کو لکیش، کو له لگر، چیشتکه ر، سوال که ر، ده رۆزه که ر، دار که ر.

(50) برهانه: ا- ك. ك. كوردۆییف، سه رچاوه ی پیشوو، ل 72، كه ناوی پیشه ی ته نها به یه ك خال باس كرده وه و جیا یانی نه كرده وته وه.

ب- د. ئەو پرە همان حاجی مەرف، سه رچاوه ی پیشوو، ل 168-169 ناوی پیشه یی به پیی نیّر و می و دوو لایه ن جیا كرده وته وه، به لām بی ئەوه ی ناوی (ناوی بکەر) به یینی.

4- ناوی بکەر لەم چەند سالانەى دواىیدا بەزۆرى و بەفراوانى بۆ ناوی تايبەتى کەس بەکارهێنراوە. وەك: دانا، زانا، توانا، هەلکەوت، سەرکەوت، ریبین، رابەر، ریبەر، سەر بەست... هتد کە لە چاوگەوێ وەرگیراون.

هەلکەوت قوتابى يەکی ژیره

ریبەر و ریبین هاوڕێی یەکترن

5- ناوی بکەر لە پرووی بەکارهێنانەوێ ناوی بکەر وەکو ناویش و ئاوێلناویش لە ئاخوتن و نووسیندا بەکار دێت، وەکو ناو ئەرك و تايبەتییەکانى ناو لە پرووی دەوریوێ لەرستەدا دەبینی واتە نیشانهى تاك و كو و نیشانهى ناسراو و نەناسراو وەر دەرگرت، وەك:

پەر لە دانیشتووی ناوخوا

لە دلشاد و پەنجەرۆ

(ع. ح. ب، ل 32)

((... دانشتووێ کان هەموو چاو زیت ئەکەنەو...))

(سەجادی، کوردەواری، ل 343)

هێزی لاو یەك بگری بۆ ناشتی دنیا

شەر فروش مەگەر قور بکا بەسەریا

(س. د گۆران، ل 255)

وەکو ئاوێلناویش بەکار دەهێنرێت ئەگەر بێتە تەواوکەری ناویك یا راناویك و سفەتیان هەلبدات⁽⁵¹⁾، وەك:

میوێ گەیشتووی زەرد و سووری باخ

جریوێ و جوکەى دارستانی شاخ

(گۆران، ل 9)

هەزاران کاوێ زەحمەتکێش

(51) برۆانە: 1- نووری عەلى ئەمین، سەرچاوەی پیشوو، ل 131.

ب- زمان و ئەدەبى کوردی، بۆ پۆلی پینجەمى ئامادەیی، ل 32.

پال پیوه بنی به ره و پیش

(تاریک و روون، ل 160)

((پیاوی زانا و خویندهوار و وشیار و تی گهیشتوشیان دهنیودا هه بوون))

(قه لای دمدم، ل 35)

سو پای نوستوو ئه شکینن

تۆله یان لی ئه ستینن

(ع. ح. ب، ل 81)

دل شاهینی دیده بازه مهستی شهرابی نازه

دلدار و دلنه وازه، دلکش و دلقرینه

(نالی، ل 396)

6- ناوی بکەر پاشگری ((ی)) واتایی (ئەبستراکتی – Abstract) وەرده گری و له

مه به ست و واتای پیشووی دوور ده که ویتته وه و ده بیته ناوی واتایی وه: میلله ت
فرۆشی، خوینمژی، سه ره به ستی، نیشتمان فرۆشی، ئاسنگه ری⁽⁵²⁾:

سه ری راهاتووی، تاجی سه ره به ستی

که ی ئه نه وی بۆ زیندان په رستی

(دیوانی گۆران، ل 187)

ئه گه ر میلله ت نه کا میلله ت فرۆشی

له خوی نابینی زالم خیرو خوشی

(نالهی جودایی، ل 69)

7- هه ندی ریژه ی لیکدراوی به هوی پاشگری (ه) وه ده بیته ناوی فره هه نگی وه:

ئه سپی کوژه .

(52) پروانه: د. فاروق عومەر سدیق، وشه سازی له زمانی کوردیدا، له ب 2، ب 3 (گۆقاری کۆری

زانیاری کورد) ده ره یئراوه، به غدا، 975، ل 505. له م ریژه ناوه ئەبستراکتییە دواوه، بی ئه وه ی

ناوی بکەر به یئیت، به لام نمونه کانی زۆری ناوی بکەر و پیشه و کار ده گه یه نن.

بابه تی دووهم

ناوی بهرکار (اسم المفعول - Participle)

ناوی بهرکار: ناویکی گشتیه له چاوگهوه وهردهگیری و بکهرهکهی تیدا بهدی ناکریت و رووداوهکهی دهکهویته سهر و بههوی واتا و بهردهوامی کردهوه کهوتووکهی سهری، بوی بۆته سیفته و دۆخیکی (حالهتیکی)⁽⁵³⁾ ههمیشهیی، کهس و کاتیانیشی تیدا نییه.

بنهواشهکانی پیکهاتنی ناوی بهرکار:

ناوی بهرکار وهکو بنهواشیهک به پیچهوانهی ناوی بکهر و ههموو بابتهکانی ترهوه بهگشتی له قهدی چاوگهوه وهردهگیری. کهچی ناوی بکهر ئهوانی ترتهنها ریژهیهک یا له ناویزهکاندا نهبیته ههر له رهگی چاوگهوه رۆدهنرین. تائیستا دوو ههولێ لیژنهی زمان و زانستهکانی کۆر و وتاریکی ئهم دوایهی مامۆستا نووری عهلی ئهمین نهبیته، تهنها یهک ریژهی ناوی بهرکاریان، ئهوهی که له قهدی چاوگی نادیارهوهیه باسکردوو⁽⁵⁴⁾.

(53) بۆ ئهم پیناسهیه سوودم له پیناسهی لیژنهی دووهمی دانانی کتیبی زمان و ئهدهبی کوردی بۆ پۆلی پینجهمی ئامادهیی بینیه، ههروهها چهند سهرچاوهیهک دهربارهی (علم الصرف)ی عارهیم سهیر کردوو که له بهشی یهکهمی ئهم باسهدا ناوم هیناون.

(54) پروانه: 1- لیژنهی زمان و زانستهکانی کۆر، ریژمانی ئاخاوتنی کوردی، ل 252-253.

ب- نووری عهلی ئهمین، گوڤاری (رۆشنبیری نوی)، ژماره 111، ل 170.

1- ناوی بهرکاری دارژاو:

1- بنه واشه یی کهم: ناوی بهرکار بنه واشه یی که هیه زۆر بلا و به کاره یینراوه، که له قه دی چاوگی تیپه ری نادیاره وه وهرده گیری، له بنه رته دا تیپه ره و به هوی پاشگری ((را)) ی نادیارپوه ده کری به تیپه ره، وه کو: کوشتن: کوژ + را + ن ————— کوژران

1- به لادانی نوونی چاوگی نادیار ی و پیوه لکاندنی پاشگری (و) ی بهرکاری بو سه ر قه ده نادیاره که، ناوی بهرکاری دروستده کری بهم پییه له قه دی چاوگی نادیار ی تیپه ر و به تیپه ر کراوه وه به هوی ((اندن)) وه - ده توانری ناوی بهرکاری له قه دی هه موو ئه م جوړانه وه وهر بگیری، ئه جا چاوگه که ساده بی ت یان دارژاو.

کوژران: کوژرا + و ————— کوژراو

سوتان: سوتینران - سوتینرا + و ————— سوتینراو، سراو، بوراو، تاشراو، خنکیینراو، برژیینراو، ناسراو، هه لکراو، به ستر او، په ستر او، نیراو، گیراو، گوشراو. ئه گه ر هاتو ری که وت ئه و چاوگانه ی ره گه کانیا ن ((که له پیش حرفان (یادتو)) (واته پیته کانی نیشانه ی چاوگ)) وه (ر) بو و وه کو (کردن، بردن، خواردن، کرین) بو خاتری دوو (ر) کو نه بنه وه (ر) ی ئه داته که فری ده دری))⁽⁵⁵⁾، وه کو برین برراو، کپراو، سپراو، جپراو، دراو... هتد.

ئه م چاوگانه هه ندیکیان ناویزه یان تی دایه له وهر گرتنی ره گه کانیا ندا که ((را)) ی نادیار ی وهر ده گرن دهنگی کو تایی ره گه کانیا ن ده تویته وه و قه دی نادیار ی و ناوی بهرکاری دروستده بی ت، وه ک: دان، بردن، خستن، کردن... که بهم شیوه یه ناوی بهرکاریان لیوه ساز ده بی ت:

ج- لیژنه ی یه که می کتبی زمان و ئه ده بی کوردی بو پۆلی سییه می ناوه ندی، 1972 باسی ریژه ی تری کردووه به لام نارپک و تی که له، ل 30.

(55) سه عید صدقی، مختصر صرف و نحوی کوردی، ل 23. هه روه ها له هه ندی شیوه زاری کوردیدا وه کو هه ولیر، ره واندز، کو یه، ده وتری بر درا، کپ دار، خسترا...

دان: ده + را + و _____ دراو (به نه مانی (ه))

بردن: به + را + و _____ براو (همان هو)

خستن: خه + را + و _____ خراو (همان هو)

کردن: که + را + و _____ کراو (همان هو)

له شاعیری زمان براو

له شاعیری دهفتهر دراو

(تاریک و روون، ل 157)

بیئشکه ی منالّ ئاگر تیّ بهردان بهسه

ئهتۆم کرین به دراوی نان بهسه

(گۆران، ل 415)

بووکی دنیا وهك دهلّین واییّ حهیاو بیّ فهپ نهبوو

هیئنده دامهن هه لکراو و حیزو مالان گهر نهبوو

(حاجی قادر، ل 104)

ئههم ریژهیهی سهروهه له هه موو چاوگه کانهوه رۆده نریت، بهلام بو چاوگه

(واوی)یه کان له جیاتی (ر)ی نادیارى دهتوانیّ (و) وهرگریّت.

وهكو: گروون _____ گرووراو، گرواو. بهلام له سههر زمان دووه میان سوکتر و

له بارتره بو دهربرین. ههروهها (جواو) له (جوین)هوهیه.

ب- شیوه لیكدراوه که ی ئههم ریژهیه هه مان پیکهاتنه، بهلام له پیش

دارپژاوه که یه وه وشهیه کی واتادار که بهزوری ناوه له گه لیدا دیت و دهیکات به لیكدراو،

بهلام له پرووی واتاو دروستبوونه وه ده که ویته ژیر رکیفی قه دی چاوگه که. ههروه کو له

سهروهی ئههم به شه دا هیما مان بو کرد و روومان کرده وه قه ده که چالاکتر و بهزاختره بو

پیکهاتنی وشه تازه که.

وهكو: باوك كوژراو، جهرك برآو، نان خوراو، پي لي خراو، كليل دراو، دوبرآو، دل
بهستراو، چاكراو، چاو بهستراو، بهشخوراو، مال سوتينراو، مال دزراو، خانوو
روخينراو، نان خوراو، داگير كراو...

دوانزه مانگ له يار براوي

دوانزه مانگ بو يار گرياوي

(گوران، ل 23)

ئهم ريژه ليكدراوييه بهزوري رووي له واتاوه دهبيته ئاوهلناو و سيفهتي
خاوهنه كانيان ههلهگرن.

2- بنهواشه دوهه:

1- ناوي بهركار له قهدي چاوگي روودانهوه پاشگري (و) ئهگهر (ئلفي و يائي) بن
و واويش وهكو خوي دهمينيتهوه. ئهم ريژهيه بكهركانيان ديار نييه، چونكه
روودانيان لهخويهوه نابيت و دهبيت هيژيك ههبيت بو روودانيان، كهواته دهبنه (ناوي
بهركار)، نهك (ناوي بكهر) وهكو باوه⁽⁵⁶⁾، وهك: مردوو، رزاو، سووتاو، رزاو، توپيو،
خنكاو، پساو، رووخاو، شكاو، سواو، قوپاو، كولاو:

تا ئهو زياتر داگير كراو

بداته بهر كهلهبي سواو

(ديواني گوران، ل 49)

پشت دارزاوي قهمچي داركاري

روومهت قوپاوي ئاخي ههژاري

(ديلان، ل 81)

(56) تائيستا ئهم ريژهيه بهكارتتيكردني زماني عارهبي لهلايهن زمانهواني كوردهوه به (ناوي
بكهر) دانراوه لهگهلا ناوي بكهري چاوگي گويزانهوه تيكهلكراوه به (ناوي بهركار)يان زانيوه، به
تهواوي جيا نهكراوتهوه.

((برۆ مردووت مری بمره بۆ خۆت))

(رشته‌ی مرواری، ل 93)

ئێستری زیندوو، بلیم، بۆم چاکه، یا مردووم دهوئ

ئیهتیاجیم زۆره خانم با بلیم ههردووم دهوئ

(دیوانی شیخ رهزا، ل 77)

بۆ وه‌رزی تازه‌ی گه‌ردن سوور گرتوو

نه‌وورۆز... نی‌رگسی ته‌کرد به سووتوو

(دیلان، ل 328)

ب- به‌هه‌مان ریژه‌ی لقی (ا) ریژه‌یه‌کی تر هه‌یه له قه‌دی چاوگی تیپه‌ره‌وه به

یارمه‌تی پاشگری (وو -) داده‌پێژریت، به‌لام به‌کاره‌ینانی زۆر که‌مه، وه‌ک:

کوشتن: کوشت + وو ————— کوشتوو، بردوو، خستوو، کیلاو، هیناو،

دیو... هتد.

ئه‌م ریژه‌یه ته‌گه‌ر وشه‌یه‌کی واتاداری (ناو) به‌چیته پێشه‌وه‌ی له ده‌وری به‌که‌ردا

ریژه‌که ده‌گۆرپیت به (ناوی به‌رکاری لی‌کدراو) ((واته ته‌گه‌ر به‌دریته ده‌م به‌که‌ره‌کانیانه‌وه))⁽⁵⁷⁾.

وه‌ک: گورگ خواردوو، دزبردوو، ئاوخنکاندوو، کرم کوشتوو

ده‌خاته گه‌رده‌نی ئیمه میپالی دابه‌ستوو

گوریسه‌که‌ی به‌له‌کی صوبح وشام و ناترسین

(حاجی قادر، ل 96)

ده‌مه و به‌هار که‌وتۆته دووی

کلاوی تۆفی با بردوو

(دیلان، ل 251)

(57) ب‌روانه: ۱- زمان و ته‌ده‌بی کوردی، پۆلی پینجه‌می ئاماده‌یی، ل 38.

ب- لیژنه‌ی زمان و زانسته‌کانی کۆری زانیاری کوردی، ل 254.

ئەللى سەگى كرم كوشتوو وايه

(له دەم خەلکيوه)

ئەگەر له دەورى بەرکاريشدا بىت ئەوا له ناوى بەرکارى دارژاوهوه دەى گۆرپىت به

(ناوى بکەرى لیکدراو)، وهك:

کارکردوو، بهشخواردوو، پياو كوشتوو، گۆشتخواردوو، نيرککردوو،

وتت ئيمەى گرى شەرديو

به کۆمەل له خاكا رزيو

(ديلان، ل 66)

ناکامى ئەيام کامەرانيم رۆ

بەرنەخواردوى زیندەکانيم رۆ

(پيرەميڤ، ل 315)

ئەم ريژەيهى سەرەوه کەمن به وشەى مردوو (جامد - ناودەبرين لهبەر زۆر به کارهينانيان له کاتى خويدا بهر ليشاوى گۆرپىنى زمانه که کهوتوون. ئەم ريژەيه چەند وشەيه کى کەمى لى به کاردىت وهکو: (کردوو، خستوو، بردوو) ژمارەيان زۆر نيه، به لām وهکو دەستوور له چاوگه کانهوه دروستدەبن، به لām به کارهينانيان زۆر کەمه و تەنها ئەو ژماره کەمەن ئەوانەش يا به کارتیکردنى زمانیکى تر وهکو (زمانى فارسى) (58).

بهشى دووهى نموونه کانى ريژه کەى سەرەوه که بههۆى ناوه بەرکاره کەى پيشيانەوه بوونه ته (ناوى بکەرى لیکدراو) جياوازی له گەل ئەو ناوه بکەرانهى له گەل چاوگى لیکدراوهوه پیکدین، ههيه. وهکو: پياوکۆژ، سەرتاش، گۆشتخۆر، په نجه رهشکين، ئەمانه سيفه تيکى هەميشه يى و بەرده واميان گرتۆته خويان، به لām

(58) دکتۆر وريا عومەر ئەمين له رۆژى 1987/10/27 له بەغدا له کۆليجى پەرەردە - بهشى

کوردی له بارەى ئەم جۆرەى ناوى بەرکاريوه، ئەوهى بۆ روون کردمهوه.

رێژهکەى سەرەوه، وهکو (پیاو کوشتوو، گوشتخواردوو، په‌نجهره‌ شکاندوو) سیفه‌تیکی کاتییان هه‌یه (59).

بنه‌واشه‌ی سییه‌م: ناوی به‌رکاری جوړه‌ رێژهیه‌کی هه‌یه‌ له‌ قه‌دی چاوگی تیپه‌ر پاش لادانی نوونی چاوگه‌که‌ی و پیوه‌ لکاندنێ پاشگری ((ه)) پیکدیت. ئەم پاشگره‌ به‌کار و به‌هێزه‌ و ده‌وریکی یه‌کجار چالاک ده‌بینی له‌ وشه‌سازی کوردیدا و وشه‌ی تازه‌ و جوړ به‌جوړ ده‌هینیتته‌ ناو فهره‌نگی زمانی کوردیه‌وه، که‌ بۆ واتاو مه‌به‌ستی تازه‌ به‌کارده‌هینریت له‌ دارپشتن و لیکدانی زمانی کوردیدا⁽⁶⁰⁾. بۆ ناوی به‌رکار له‌ چاوگی ساده‌ و دارژاو و لیکدراوه‌وه، وه‌ک:

کوشتن: کوشت + ه = کوشته

به‌ستن: به‌ست + ه = به‌سته

له‌سه‌ر ئەم شیوه‌یه‌ ناوی به‌رکاری دارژاو به‌زۆری له‌ چاوگی (تائی و دالی)، هه‌روه‌ها به‌که‌میش له‌ قه‌دی (یائی، ئەلفی) دروستده‌بی، ئەم رێژهیه‌ له‌ ده‌قه‌ کۆنه‌کاندا زۆر به‌کارهاتوو، به‌لام لای رێزمان نووسان تازه‌یه‌⁽⁶¹⁾.

خسته، کرده، پۆشته، برده، نیشته، هه‌لاته، پاراسته، خواسته، ره‌هه‌نده، نارد، سپارده، په‌ستاوته، بژارده، هه‌لبه‌سته، گرت، هه‌لگرت، چاوبه‌سته، کارکرده، داخسته، راسپارده، برپه، شیل، به‌رهاویشه، قه‌ول و برپه، زگه‌درپه.

کرده‌ی ئه‌وه و برده‌ی شه‌مال.

(په‌ندی پیشینان، ل 112)

به‌ حه‌قی جه‌وری هه‌یاسه‌ی زه‌ر و کاکۆلی سه‌ری
دلێ گوم گه‌شته‌یی من کوشته بی پشت و که‌مه‌ره

(59) ب‌روانه: لیژنه‌ی زمان و زانسته‌کانی کۆری زانیاری کوردی، سه‌رچاوه‌ی پیشوو، ل 55.

(60) ب‌روانه: نووری عه‌لی ئەمین، گوڤاری (روشنگیری نوی)، ژ 111، ل 169.

(61) بۆ ئەم رێژهیه‌ ب‌روانه: 1- په‌راویزی (55) هه‌مان سه‌رچاوه، ل 252، 253.

ب- په‌راویزی (55، ب) ل 170. هه‌ردوو سه‌رچاوه‌که‌ باسی رێژه‌که‌یان کردوو.

(نالی، ل 414)

خه لکی دنیا رازی دلدارى بهی تهل پیک ده لین

راسپاردهی لاو و کیزی کورده ئیستاکه ش شنه

(تاریک و روون، ل 69)

وده چی نهو بهند و باسه م

کرده و کۆشه و کاسه م

(دیلان، ل 58)

بنه واشهی چواره م: هندی ناوی بهرکار له ئاوه لفرمانی شوینیوه، به تاییه تی (به ر، بن) له گهل په گی چاوگی تیپه ر و تیپه په ر دروستده کرین، به لام (به ر) نزمایی ده گه یه نی و به مه رجیک ((له گهل کاره که یه ک ئیتجاهیان ه بیئت))⁽⁶²⁾: به رکوت، به رپرس، به رکول، به رکهن، بن کیل، ... هتد.

نهم ریژه یه له پرووی پیکهاتنه وه لیكدراوه.

((فرموو، جاری به رکولیکی بکه ن، تاقلیانه شوانه که پیده گا)).

(قه لای دمدم، ل 67)

تاییه تییه کانی ناوی بهرکار

1- ناوی بهرکار وه کو ناویکی گشتی به کاردیت له نووسین و ئاخاوتنی کوردیدا

وهک:

((پهنگه تو و بزانیته من نووسراوت بو ئه نیرم وهک هه موو چه شنه نووسراویک))

(روژی نوی، ل 25)

2- ناوی بهرکار توانای وهرگرتنی ئاوه لفرمانی (نه) ی هه یه.

وهک: نه براو، نه خواردوو، نه سووتاو، نه برژاو.

(62) برپوانه: سه رچاوه ی پیشوو که له په راویزی (54) دایه، ل 256.

دوور و دريژى ريگه ي تيكوشان
وهچهي نه مردوي كاوه ي قاره مان
(ديلان، ل 330)

3- له پروي به كارهي نانه وه دهبيته ناو و به كارهي ناني بهو چه شنه يه، كه له خالي
يه كه مدا خسته پروو، به لام كه بووه ته واو كه ري ناويك يا راناويك ته و كاته وه كو
ئاوه لئاويك له ئاخوتن و نووسيندا به كار⁽⁶³⁾، وهك:
مريشكي برسي ئاشي ئاوبردوو له خهوا ئه بيني.
(پهندي پيشينان، ل 128)
به جووت ههردوو باوك كوژراو
تك تك.. خه مان تكا له چاو
(گوران، ل 320)

4- وهكو ناوي ئاسايي دهبيته تاك و كو و نيشانه ي ناسراو نه ناسراو وهرده گريته.
وهكو ئاوه لئاویش پله كاني به راورد (تر، ترين) وهرده گريته.
به داخي باوك كوژراوان
به هه نيسكي هه تيواران
(نالهي جودايي، ل 33)
له مالي ناسراوه كه يا نانو ماست ئه خوا
(رشته ي مرواري، ل 89)
زيندوو هات به فيل مردوويه كي ناشت
به ري داره كه ي ئاده مي لي ناشت
(پيره ميژد، ل 440)

(63) پروانه: نووري عهلي ئه مين، ريژماني كوردي، ل 31.

5- دەبنە ئىدىيەم وەكو: دۆبراو، سەرلى شىواو، دلبەستراو، شول لى ھەلکىشراو،
چاوبەستراو، دلبراو.

سەرلى شىواو

وہک نیچیری ری لیتەنراو

(دىلان، ل 311)

لە ھەق بىزار و دل بەستەى رىايى

يەكەم تۆ چىنى كىلگەى بى ۋەفايى

(نالەى جودايى، ل 54)

6- دەبىيە زاراۋە، وەكو: ھەلبىزاردە، راسپاردە، پاشەكەوت.

((راسپاردەى باب و باپىرانە دەبى ئەو نىشتمانە بپارىزىن...)).

(قەلاى دمدەم، ل 75)

پاشكەوتى جو بەكەم مەژمىرە

خواردنى چوار پى ۋ دوو پىيە لىرە

(پىرەمىرد، ل 216)

كردەم بردهى كۆمپانى بوو:

ھەم رەنجەم چوو ھەم نەوتم چوو

(گۆران، ل 273)

بابه تی سییه م

ناوی چاوگ (اسم المصدر : Noun Action)

ناوی چاوگ ئەو ناوانەن کە لە چاوگەوه وەرده گیرین و واتای تەواوی چاوگەکانیان هەڵدەگرن، بەلام وەك چاوگ روودان و کردنیان تییدا نییه ⁽⁶⁴⁾ و بەهۆی واتایانەوه دەزانری ناون و بوونی سەربەخۆیان نییه و لەشتی تردا هەن. لەم رووهوه لەناوی واتایی نزیکدەبنەوه. بۆیه پیتی دەوتری (ناوی چاوگ) چونکە لە چاوگەوه وەرده گیرى.

بنه‌واشه‌کانی دارپشتنی ناوی چاوگ

ناوی چاوگ بە چەند ریگایه‌ك روّده‌نری:

1- بنه‌واشه‌ی یه‌که‌م: هەندى ناوی چاوگ لە قەدى چاوگ و پاشگری (ا ر) لە چاوگی (تائی، دالی، یائی، واوی، ئەلفیش بەکه‌می) پیکدین. ((بە زۆریش ئەم (ار)ه لەگەڵ تیپەردا دیت)) ⁽⁶⁵⁾. پاشگری (ار) لە تیپەره‌وه ناوی چاوگ و لە تیپەره‌وه ئاوه‌لناو پیکدەهینیت، وەك (مردار). ئەم ریژه‌یه‌ی ناوی چاوگ (یائی‌کانی) لە ناوی بکه‌ری ریژه‌ی (کریار) دەچیت، بەلام لە قەدى چاوگەوه دروستدەبیّت، هەرچی ناوی بکه‌ره‌که‌یه لە ره‌گ و پاشگری (یار)ه‌وه.

چاوگ	قەدى چاوگ	پاشگری	ناوی چاوگ
پرسین	پرسی	ار	پرسیار
دزین	دزی	ار	دزیار
کوشتن	کوشت	ار	کوشتار
کردن	کرد	ار	کردار

(64) ریژمانی ئاخاوتنی کوردی، 258.

(65) مەسعوود محەمەد، گوڤاری روڤشنیری نوی، ژ 111، ل 228.

به پیتی ئەم ریژەیی سەرەوه وەکو دەستووریک ئەم وشانەش هەن، وەکو: بریار،
 ناسیار، وتار، کە لە چاوگی (برین، ناسین، وتن) هوه وەرگیراون.
 لەم ریژەوه دەتوانی بەپێوانە وەکو دەستووریک ئەم ناوە چاوگانەیی لیۆه وەرگیرین:
 بەستار، پەستار، دروار، مشتار، رستار، دیدار (دیتار)
درواری ریکە، بەستاری، مەحکەمە، مشتاری شیرینە⁽⁶⁶⁾.
 من لەناو (جاما) بە دیدار شاد ئەبم
 هەر بۆنی گیان و دل ئازاد ئەبم
 (دیلان، ل 387)
 ((ئەوه ماوەیەکی زۆرە لە دیداریان بێ بەشم...))
 (تاریک و روون، ل 26)

بنەواشی دووهم:

ناوی چاوگ جوړیکی تری هەیه، کە لە رەگی تیپەر و تیپنەپەر و پاشگری
 ((ه)) هوه پیکدەهینریت، وەک:

چاوگ	رەگی چاوگ	پاشگر	ناوی چاوگ
نالین	نال	ه	نالە
کۆکین	کۆک	ه	کۆکە
کیشان	کیش	ه	کیشە
دزین	دز	ه	دزە ⁽⁶⁷⁾
پرسین	پرس	ه	پرسە

(66) رۆشنبیری نوی ژ (111) ل 228 ئەشی وەکو دەستوور رۆبنرین.

(67) رێزمانی ئاخوتنی کوردی، ل 260.

به پئی ئەم شیۆه دروستبوونه، ئەم ناوه چاوغانەش لە زمانی کوردیدا هەن و لە
گفتوگۆ و نووسیندا بە کارن وەکو: جمە، خشە، کپە، لەرزە، فپە (لە فرینەوه)، هیڵە
(لە هیشتن)، چەشە (لە چیشتنەوه)، ژمارە (ژمیڕە) لە (ژماردن) هەو.

تمەز خەلقی دی لەسەر فرمانن

خەریکی کیشە و شەن و خەرمانن

(دیوانی گۆران، ل 142)

ناشتی کتک و مشک پرسی بەقالە

(پەندی پیشینان، ل 11)

تا لە مەکتەب ئەو مەهەم دی مەشقی ئەلف و بی دەکا

چاوەکەم بووێتە دویت و گریه سورخی تی دەکا

(حاجی قادر، ل 46)

مەقالاتی جوان عیلمی ژمارە

بو هونەری ئەو یەك هەزارە

(نەجمەدین مەلا، رۆژی نوی، ژ (7)، ل 69)

ئەم ریژەیه بەو لە (ناوی بەرکار) ی وەك (کوشتە، گرتە) جیا دەکریتەو کە:

یەکەم- ئەم ریژەیهی (ناوی چاوگ) لە پەگی چاوگەکە و پاشگری ((ه))

پیکهاتوو، لە حالیکدا ئەم شیۆه ناوه بەرکارە سەرەو لە قەدی چاوگ و پاشگری

((ه)) هەو دروستدەبی.

دووهم- ئەم جوړە (ناوی چاوگ) ی سەرەو لە تیپەپەر و تیپەرەو وەردەگیریت،

کەچی ئەو شیۆهیهی (ناوی بەرکار) تەنها لە قەدی تیپەرەو رۆدەنریت.

ئەم شیۆه پیکهینانە ناوه چاوگییهی سەرەو لەو دەنگە سروشتییانەشەو

بەرچاو دەکەون کە بوونەتە پەگی چاوگە بەتیپەپەر کراوەکانیان وەکو:

باراندن: باره، نالاندن: ناله، ههروهه ها شپه، زرمه، گرمه، حيله، هاژه، خرته،
كرته، جريوه، هاره، چركه، نركه، جووكه، قاره، باره، بۆره، جۆش، خرۆش... هتد.

گرتمانه دهس (مهشخه) بۆري

لهو نركه تۆپانه كهدى

(ديوانى گۆران، ل 440)

خۆش خۆشيتته كراسه كهت چيته

به زيره بمرى چ واعدهى شويتته

(فۆلكلورى دهسنووس)

ئهم دهنگه سروشتيانه له زمانى كورديدا وا دهركه ويته له سه رهتاي پيدا
بوونيانه وه (ئاوه لئاو) بووبن و وه سفى دهنگى خاوه نه كانيان كرديته يا دهنگى
دياردهيه كى سروشتى وهك (باران، با، ئاو...) يا هى ئاژه لئان نيشان دابى وهكو:
دهنگى بۆر، دهنگى خرت، دهنگى قير، دهنگى فيك، دهنگى جيك، كه هى (مانگا و
مشك و بۆق و دهنگى مروڤ و هى به چكه په له وهر) بن، ئه جا سه ره به خو بوونه ته ناو
به هۆى پاشگري ((ه)) وه - كه ئاوه لئاو ده كاته ناو وهكو: بۆره، قيره، خرته، فيكه...
هتد، پاشان له لايه ن مروڤه وه شيوه ي چاوگ و فرمانه كه شيان وهكو (بۆراندن -
بۆراندى) گرتوته خويان. نموونه:

(ئازادى دگان گر: گر: ئاوه لئاوه)

بنه واشهى سييه م:

له ره گى چاوگى تپه پر و تپه په پرى (يائى، تائى، ئه لفى) يه وهش به لابردينى
نيشانه ي چاوگ وهرده گيريت⁽⁶⁸⁾.

وهك: دزين — دز، پرسين — پرس، خهوتن — خهو، سووران — سوور،
ترسان — ترس، ترشان — ترش، برين — بر، كۆشين — كۆش، كيستان —

(68) ئهم ريژهيه له ههمان سه رچاوهى پيشوو، ل 260 و ههروهه ها زمان و ئه ده بى كوردى پۆلى
سييه مى ناوه ندى، ل 33 به كه مى و بى روونكر دنه وه باسكراوه.

کیش، رویشتن — رهو، مژین — مژ، کش له (کشانهوه)، چهشتن (چیشتن) —
چەش (چیژ)، درین — در، ئیشان — ئیش، گیران — گیر... هتد.

به ناله‌ی به کول به گریان

به سینک کوتان، به پروو رنین

(نالهی جودایی، ل 34)

قهولم دابه‌تۆ وام زانی مه‌ردی

نه‌مزانی بۆمن هه‌ر ئیش و ده‌ردی

(فۆلکلۆر، ده‌سنووس)

نیازی وایه‌ چاو سووری شه‌ر

ئاشی پیلان بخاته‌ گه‌ر

(دیلان، ل 66)

(حاجی) وه‌ك دلّ تۆ به‌گریه‌ به‌شوینی مه‌كه‌وه

ئاسکیكه‌ به‌ به‌زین و به‌هه‌را نایه‌ته‌ گیه‌ر

(حاجی قادر، ل 65)

ئهی نه‌ته‌وه‌ی کاوه‌ی زنجیره‌ قه‌ف قه‌ف به‌ر

روژی نه‌وروژ دای به‌ هه‌وری زستان در

(گۆران، ل 309)

بنه‌واشه‌ی چواره‌م:

هه‌ندی (ناوی چاوگ) هه‌یه‌ له‌ ره‌گی چه‌ند چاوگیکی تیپه‌ر و تیپه‌په‌ره‌وه‌ به‌

یارمه‌تی پاشگری (ست، شت، ش) ⁽⁶⁹⁾ هوه‌ وهرده‌گیرین، وه‌کو:

به‌رین: به‌ر + شت ————— به‌رشت

(69) ئەم ریژەییە لە کتێبی زمان و ئەدەبی کوردی پۆلی سییەمی ناوەندی، 1970، ل 32.

هه‌روه‌ها لیژنه‌ی زمان و زانسته‌کانی کۆره‌وه‌، سه‌رچاوه‌ی پیشوو، ل 260. باسکراوه‌، به‌لام ته‌نها

به‌سیّ چوار نمونه‌ و بیّ لیدوان.

کۆشین: کۆش + ش ——— کۆشش (کۆششت - ئەمەیان کەمە)

زانین: زان + ست ——— زانست یا لە (زانستن)هوه

بەم پێیە ئەمانەش دروستدەبن وەکو: خورشت، ڕەوشت، جۆشش، خارشت، ئالشت
(لە — ئالانەوه)، گەردش (لە گەردانەوه)، سپارش، پەرسشت، درشت، بڕست،
بەخشش، توانست.

روخاندی گەردشی گەردون لە هەرجی ئاستانی بوو
سوتاندی چەرخى دوون پەرور لە هەر کوی ئاشیانی بوو
(شیخ ڕەزا، ل33)

ئێستاکە لە پاش بووردنی شەش سالا بەعهودهت
دلشادم و تۆ دەم ئەکەى پرسشی حالم
(گۆران، ب، ل49)

رۆژی پر لە زانست، پر لە فەننى جوان
کتیب، رۆژنامه، هەیکەل و مەیدان
(گۆران، ل 190)

دیم هەتا هەمبى بڕست و بیرو هۆش
گەر گلاشم، کوردهواری و ئیوه خۆش
(نالەى جودایی، ل 24)

هەر جوگە و جۆبارى کەوا سوور و سویربى
جیى جۆششى گریانى منە خوین نەرژاوه
(نالی، 55)

هەندىك شیوهى تری (ناوى چاوگ) هەیه، کە جۆر بەجۆرن و کەمن و بەدەگمەن
لەسەرچاوه ریزمانییه کوردیکاندا ناویان بە ناوى چاوگ هیئراوه بەلام لەرووی واتاوه
دیاره کە واتایهکی روونی چاوگەکیان دەدەن و کات و رووداویشیان تیدا نییه، وەکو:
(کردهوه) لە (کردن)هوه، هەروەها پەڕینهوه، کپینهوه، سڕینهوه، چوونهوه،
بڕینهوه، هەروەها خۆراك، پۆشاك، خواردەمەنى، خواستەمەنى.

که لکی بۆ خۆی و به شه ربی، خادیمی راستی و ده تن
های و هوایی بی سەمەر هەر کرده وهی شیتانهیه
(بیکهس، ل 38)

روژی پر له خۆراک بۆ گیان و بۆ لهش
روژی پر له ئافرهت، پر له باغچهی گهش
(گۆران، ل 190)

تایبه تییه کانی ناوی چاوگ

ناوی چاوگ ئەم تایبه تییه کانی خواره وه ده گریته خۆی:

1- ناوی چاوگ وه کو ناویکی ئاسایی به کار ده هیئیریت و نیشانهی ناسراو و نه ناسراوی وهر ده گریته، به لām (ان) ی کو کردنه وه وهر ناگری، چونکه نابیتته کو و خۆی چه مکی ده به خشی و وه کو ناویکی گشتی وایه. بۆ نمونه: کوشتاره که له کیشا نه بوو. کوشتاریان له دوژمن کرد. کوشتاره که دواپی نایهت. به لām ناتوانین بلین (کوشتاران، پرسیاران، خهوان، کوکان، که چی له گه ل (که) دا کو ده کریته وه وه کو: پرسیاره کان، خه وه کان.

2- ناوی چاوگ ده بیتته زاراوه، وه کو: کوشتار، بریار، زانست، وتار... هتد.

پهرده و تارای سوور بهرن بۆ ئەمیر
بلین پاش کوشتار هیشتا تو ی دلگیر
(پیره میرد، ل 102)

رهواجی کوانی لای خه لقی وتار و شیعی پر مه عنا
گه لی کهس پیکه نینی دی به گوشتار و دهم و له وسم
(بیکهس، ل 139)

3- ناوی چاوگ ریژەکەى که له تیئەپەرەوه وەردەگیریت دەبیته ئاوەلناو، وەکو: مردار، بەلام بە پاشگری (ی) دەبیتهوه (ناو)، وەکو (مرداری).
بۆ قەسابییەك بزێك مردار مەكەرەوه.

(پەندى پێشینان، ل29)

4- ناوی چاوگ (ی) واتایی (ئەبستراکتی) وەرناگیریت، چونکە خۆی چەمکی واتایی دەبینی، بە پێچەوانەى ناوی بکەرەوه که بە (ی) واتایی دەبیته (ناوی واتایی). هەرچەندە وشەى وا هەیه که (ناوی بکەر)ە، وەکو (زانیار) بە (ی) دەبیته ناوی واتایی، بەلام کراوەتە (ناوی چاوگ)⁽⁷⁰⁾.

دەتوانین بڵین (میللەت فرۆشى، کړیاری، فرۆشیاری، زانیاری) ناتوانین بڵین (کوشتاری، خەوى ... هتد). ناوی چاوگ لەبەر ئەوەى له چاوگەوه وەردەگیریت جیاوازه له ناوی واتایی.

5- هەندى ریژەى ناوی چاوگ ئەگەرچی وەرگیراوه و له چاوگیشەوه وەردەگیرى، بەلام لەرووى پێکھاتنەوه بە سادە دادەنرێ، وەکو ئەوانەى تەنها لەرەگى چاوگەوهن وەکو: پرس، خەو، ترس... هتد.

6- نابنە ئیدیەم، چونکە شیوەى پێکھاتنى لیکدراو و فرەیزو... یان نییە، تەنها سادە و دارژاون. وەکو: وتار، برپار، خەو، کۆشش، نالە... هتد.

7- ناوی چاوگ جیاوازه له چاوگ، چونکە چاوگ یەك ریژەى دیاری هەیه و واتای روودان و کردنى تێدايه، بەلام ناوی چاوگ تەنها واتای چاوگەکەى هەلەدەگیریت نەك لەرووى کردارەوه (عملیه، پرۆسیس).

(70) لیژنەى زمان و زانستەکانى کۆپى زانیاری، بەلایەوه ناوی چاوگ شیوەى لیکدراوى هەیه وەکو (پەلەفرە، بوومە لەرزە، جى گۆرکە، سەرسوورکە، چاوشارکى، هەلپەرکى) بەلام لەراستیدا ئەوانە ناوی فەرھەنگى و هەندیکیانیش (ناوی یارین) که بابەتیکى تايبەتین و جیاوازن له ناوی چاوگەوه، برپاوە: سەرچاوەى پێشوو، ل 261.

«بابه تی چوارهم» ناوی جیگا (اسم المكان - Locative)

ناوی جیگا ئەو ناوانەن کە لە چاوگەوێ وەردەگیرێن و شوینی روودانی فرمان لە ئیش و کاریکی تایبەتییدا دیاری دەکەن و تایبەتن بە ئیشیکی دیاری کراوەوێ نەك بۆ زۆر شت.

بۆ نمونە: روانگە: شوینی روودانی سەیرکردن و روانینی تایبەتییه تەنها بۆ ئەو ئیشە. بەلام ئەو ناوێ جیگایانە کە لە ناوێو پێکدەهێنرێن، بە پێچەوانەی ئەوانە کە لە فرمانەوێ بۆ شوینی گشتین و ئیش و کاری جۆر بەجۆر و جیاواز لەیەکتری تیا دا دەکرێت.

ناوی جیگا لە زمانی کوردیدا بەهۆی پاشگری ((گە، گا، ه ن))وێ دروستدەبیێت، بەلام ((گە)) لە هەر هەموویان چالاکترە. بێجگە لەوێش (گە، گا) لەرووی بەکارهێنانەوێ جیاوازیان هەیه ((گە)) زیاتر گونجاو و لەبار و موسیقی ترە بۆ پێکھێنانی ناوی جیگا لە چاوگەوێ، چونکە لە دەرپریندا سوکترە، وەك: جمگە، روانگە، فرگە، سپرگە. کەچی ((گا)) لەگەڵ (ناوی جیگا) کە لە ناوێو پێکدەهێنرێت گونجاو و سوکترە. وەکو: سەربازگا، ئوردووگا، لەشکرگا، سەیرانگا... کەچی (روانگا، فرگا، سپارگا، خولگا، پرسگا، ئاورووگا... هتد لەسەر زماندا ناریک و قورسە.

مامۆستا جەمال نەبەز پێشنیاری کردووە ((.. لە زمانی کوردیی ئەدەبییدا هەر تەنیا پاشگری ((گە)) بەکار بهێنرێ باشترە))⁽⁷¹⁾ بۆ ئەوێ ئەم جیاوازییە روون بکاتەوێ.

(71) جەمال نەبەز، زمانی یەکگرتووی کوردی، ل 63.

بنه واشه كانى دارشتنى ناوى جيڭا:

1- به زۆرى له رهگى چاوكى تىپهړ و تىنه پهرى گويزانه وه دا به پيوه لكاندنې پاشگرى ((گه)) به كوټاييه وه ناوى جيڭاى ديارى كراو دروسته كات:

چاوك	رهگ	پاشگر	ناوى جيڭا
جمين	جم	گه	جمگه
كيلان	كىل	گه	كىلگه

به م پيه نه مانه ش پيكد هينرين ئاوروگه، سازگه، روانگه، فروشگه، خولگه، پاريزگه، گيرگه، پهړگه، سپارگه (سپيرگه، سپرگه)، پرسگه، پاليوگه، گهوزگه، ريژگه، خزگه، شورگه، خهوگه، سوورگه، ريسگه (ريستن)، هه لديرگه (هه لدير، له هه لديرانه وه)، بارگه (له بارينه وه). هه سينگه (هه سانه وه)، شارگه (له شاردنه وه — هه شارگه).

فرمانيك.. قهى ناكا قورسيش بى به شام

له ژيريا ليك ده رچى گشت جومگه ئيسقانم

(ديوانى گوران، ل 200)

ناشقى كيژيكي بويه

ماريان وا له پهړگه يه

(فولكلور، ل 157)

ته داره كه م ده گرت، بارگه وبنه، چه ندم رهنگين ده كردنه وه نو كه ره.

(تحفه مظفريه، ل 280)

ئهوى تريان خهريكه هه لده ويژيري له كيلىگه ي به رد

يه كيلىك مالوو ده گايه ك داده چيني تازه شينا وهرد

(تاريك و روون، ل 60)

2- هەندى ناوى جيگا هەن بە كەمى لە تىنەپەر و تىپەر بەلادانى نيشانەى
چاوگەكەيان و لكاندن پاشگرى (ه ن، يَن) يا لە رەگى چاوگى بە تىپەر كراو بەهۆى
(اندن)هوه، وەردەگيرين. وەك:

ريشتن (رشتن): ريژ + ه ن _____ (ريژەن)⁽⁷²⁾

سووتان: سووتى + ه ن _____ سووتەن (بەتيچوونى بزوينى (ى)ى رەگى
چاوگەكەى.

رووتانەوه: رووتى + ه ن _____ رووتەن (بە هەمان هۆ)

چەقاندن: چەقين

بوژانەوه: بوژى + وين _____ بوژوين ((بژوين) هەمان هۆ)

بەستان: بەست + ين _____ بەستين

كراندن: كرين

شەقاوى ئاسك و رەوتى لەرووتەن

لەگەل يەك تىكەل و پىكەل ئەبينى

(ديلان، ل 341)

ئاو هەلدير، خورين، گۆمى مەند

كىلگە، بەيار، بژوين، زەمەند

(تاريك و روون، ل 223)

ديم بەره و لير و چرو بەستين چۆم

ديم بەره و بژوين و زەنویر و زەمەند

(نالەى جودايى، ل 23)

(72) ليژنەى زمان و زانستەكانى كۆر، سەرچاوەى پيشوو، ل 263. بى ليدوان تەنھا سى نمونەيان

خستۆتە پروو.

ریژهی تر ههیه که له چاوگی دارژاوی تیپهپر و تیینهپهروه به لادانی نیشانی چاوگ و دواى ههندی گۆران و دهنگ سوانهوه، پیکدین و به که میش هه ن بو (ناوی جیگا)، وه کو:

هه لديران: هه لدير، کهندن ——— کهند، ههروه ها (بنکه) له (بن کهندن) هوه، کهندن: کهند + ه لآن — کهنده لآن.

ئاودز له (ئاودزین) هوه هاتووه.

ههروه کو وشه ی (دهستار، جۆمال) که له بنه پرتی خۆیان (دهست هارپین، جۆگه مالین) ن دوور کهوتوونه ته وه و چه ند دهنگیك لییانه وه سواوه و تیچووه، ئه جا ئه م شیوهیه ی که ئیستا هه یانه، بو سووکی و ده برپین و گفتوگۆیه له زمانه که دا. وه کو دیاردهیه کی گشتی هه موو زمانه کانی جیهان له سه ره تای پهیدا بوونیه وه وشه کانیان بریتی بووه له کهرتی دریژ و گران و پاشان ورده ورده له گه ل پیشکهوتنی زمانه که دا له په ره سه ندندا به ره و کورت کردنه وه و سوکی و ئاسانی هاتووه⁽⁷³⁾. نمونه:

گه ران کیو و چیاو ئه شکهوت و زه ندۆل

گه ران کادین و کهندوو و ئاخوړو هۆل

(نالهی جودایی، ل 86)

ریگه سهخت و پر له کهند و هه لديره و گه وره

هه رده بی بزووم، ده بی بکشیم، وچانی نه دهم

(نالهی جودایی، ل 37)

مه نفهز و درز و ئاودزی هه رچه ند

ده یگرم، ده یکوتم، به دهست و به پی

(دیوانی شیخ رهزا، ل 52)

(73) مستهفا قه ره داغی — سالار، زمان چیه؟ و چۆن پهیدا بووه؟ چاپخانه ی کامهران، سلیمانی،

1958، ل 18.

ریژهیه کی کهم به کارهیئراو ههیه له قه دی چاوگه وه به یارمه تی پاشگری (گه، گا، مان، خانه) ناوی جیگه پیکده هیئیت وه کو ریژه ی (په رستگا):

خویندن: خویند + گه _____ خویندگه

زانستن: زانست + گه _____ زانستگه (زانستگا)

نیشتن: نیش + مان _____ نیشتمان

گرتن: گرتوو (ناوی بهرکاره) + خانه _____ گرتوو خانه

تایبه تییه کانی ناوی جیگا:

ناوی جیگا ئەم تایبه تییه کی ههیه:

1- وه کو ناویکی ئاسایی وایه، به لām به وه جیا ده کریتته وه که شوینی روودانی فرمان پیشان ئەدات بو کار و کرده وهیه ک.

له کۆشک و گرتوو خانه ده رکه به سته

یه کیێ مه سته، هه زاران زار و خه سته

(نالهی جودایی، ل 92)

2- نیشانه ی ناسراو و نه ناسراوی وهرده گریت. وه ک: فروشگه، فروشگه یه ک،

جیگه، جیگه که: ئازاد جیگه که ی شکاوه، به لām به کارهیئانی که مه له ده قه کاند.

3- کو ده کردیتته وه، به لām زیاتر له گه ل نیشانه ی ناسراوی (ه که) دا چالاکتره، وه ک:

فروشگایان، فروشگاگان، فروشگه کان، له گه ل (ان) دا که ده گوریت به ((گا)) ههروه ها

پوانگه _____ پوانگایان، پوانگه کان، پاریزگه، پاریزگاگان، پاریزگه کان.. هتد.

4- ناوی جیگای هه ندیکی وه کو زاراوه به کارده هیئیت، وه کو پوانگه، سازگه،

خولگه، زانستگا.

نه خوینده واری نه مابی له ناو دانیشتوو

ده یا زانستگا دروستکرابی له کوردستان

(م. م. ک، روژی نوی ژ (2)، ل 17)

«بابەتی پینجەم»

ناوی ئامپەر: «اسم الآله – Instrument»

ئەو ناوانەن كە لە چاوكەووە وەردەگیرین وەكو ئامپەرك بۆ جیبەجی كەردنی ئیش و كار بەكار دەھێنرین لەلایەن مەزھەبە.

ناوی ئامپەر یەكێكە لەو ناوانە ی چ بەگشتی و چ بەتایبەتی لە چاوكەووە بەدەگمەن نەبێت – ناوی جیگاش ھەر بەو شیوەیە – لێكۆڵینەوێ لەسەر نەكراوە و باسی تایبەتی لە بارەووە نەنووسراوە و ھەر لەژێر بابەتی ناوی ئاساییدا لێوێ كۆلراوەتەو. لە كاتیكدا پێویستی بە لێدوانێكی سەر بەخۆ ھەیە لەژێر باسی ((ناوی ئامپەر)) دا تا بتوانرێ لە رێگای پێكھاتن و دروستبوونیانەو بەرچا و بخریت و یەكە یەكە رێژەكانی بدۆزیتەو.

بەلام بایەخ نەدان و كەم لێكۆڵینەووە دەربارە ی ناوی ئامپەر و نەبوونی وشە و زاراوە بۆ ئامپەری داھێنراوی تازە ھۆی دواكەوتوویی پیشەسازییە لەلای كورد لە چاوكەووە پێشكەوتووێ كانی جیھان كە لە بواری جۆر بەجۆری پیشەسازیدا سەر كەوتوون، دەنا ھیچ زمانی كی جیھان نرخێ لە زمانی میللەتی كی تر زیاتر نییە و ھەموو زمانی ك رادە ی بارودۆخی میللەت و ولاتەكە ی وای كەردووە لە چ جۆرە وشە یەكدا دەوڵە مەند بێت ((ئەگەر ھاتبایە لكە بێ ئەژمارە كانی زانست و پیشە سازی و تەكنیک كە سەرچاوە ی داھێنانی جۆرە ها دروستكراوی سەر سووڕینی وەكو فڕۆكە و كۆمپیوتەر و كەشتی ئاسمانین بە زمانی كوردی و لە مێشكی كورد و بۆ ساختمانی كورد رسكابان ئەوسا زانای كوردیش بە ئاسانی زاراوە ی (ناوی ئامپەر) لەبارە ی بۆ ھەزاران ھەزار ئامپەری ورد و درشتی ئەو دروستكراوانە دادەنا، ھەروەك لەخۆوە فەلاحی كورد زاراوە ی بۆ وردە ئامرازی كاروباری جووت دانا، ھەروەھاش خەرك ریس و وەستای ئاش))⁽⁷⁴⁾.

(74) مەسعوود محەمەد، زاراوە سازی پێوانە، سەرچاوە ی پێشو، ل 221.

له خوارهوه شیوهی پیکهاتنی (ناوی ئامیڕ) و ریژهکانی دهخهینهپوو، بهپی بوونی ئەو ریژانهی که هەن و یا دەشین ببنه ناوی ئامیڕ له زمانی کوردیدا:

1- ناوی ئامیڕی داریژراو:

بنه واشهی یه کهم: له رهگی تیپهپ و (به ده گمهن تیپهپه) و پاشگرهوه دروستده کرین، وهک: پاشگری ((هک، نگ (ینگ، ه، گی))، پاشگری ((هک)) پاشگریکی به کاره ((له وشه سازی کوردیدا دهوړیکی گه وړه ده بینیت چ به تهنه بیته ناو ته کوینی وشه وه چ له گه ل دهنگی تر دا. توژینه وهی سه ر له باسی دهوړی (ک) له وشه سازی کوردی زوړی به به ره وهیه — دیاره هه مان قابلیه تی زیده به رچاوی دهنگی (ک) له پیکهاتنی وشهی (ناو، ئاوه لئاو، ناوی ئالهت...))⁽⁷⁵⁾ ههیه. ((هک)) به واتای ((پیوه لکان و پیوه نووسان)) دیت.

چاوگ: رهگ + هک — ره گه ک ناوی ئامیڕ

کوتان: کوت + هک — کوته ک

به م پییه ئەم پاشگره و پاشگرهکانی ته کی ئەم ناوی ئامیڕانه دروستده کهن: پهستهک، هیلهک، کوتهک، برهک، بیژنگ، برینگ⁽⁷⁶⁾ (یا ((چیڕگ)) بو برینه وهی مهرو بزن)، گیره، ماله ((له (مالین) هوه پارچه ئاسنیکی دريژه نزیکه ی دوو مهتره له دوای خرما شهی تراکتوره وه بو تهخت کردنی هیلی جووته که))، باده له (بادان) هوه، رایه خ له (رایه خستن) هوه. ته قیله له (ته قین) هوه: ته قی + له — ته قیله واته جام یا تاسی ئاو خواردنه وه. چهند نموونه یه ک:

هه ندیک ناوی ئامیڕ هه ن له رواله تدا له ناوی ئامیڕی سه ربه خو ده چن، به لام له رهگی چاوگی تیپهپ و تیپهپه وه به لادانی نیشانه ی چاوگ وهرده گیرین، وهک: ساز، پاچ، بلویر، گهز، گاز، بلوور.

(75) مه سعود محمد، چهند هه شارگهیه کی ریژمانی کوردی، ل 26.

(76) پروانه: عبدالرحمن امین زه بیحی، قامووسی زمانی کوردی (ب)، ل 76-77.

دەستىم لە بادە هەلگرت و سازو نەيم فریدا
ترسى قىامەتم بوو ڤوو ڤەش نەيم لەویدا
(يىكەس، ل 126)

بنەواشەى دوو دەم: لەسەر پيوانە و ريژەى (فرۆكە) دەشى و دەتوانى لە ڤەگى
چاوگى تيپەر و تينەپەر و پاشگري (ۆك) هەندىك ناوى ئامير لە ڤووى دەستوورەو
پيىكبهيىنريىت وەك:

پەستان: پەست + ۆك ————— پەستۆك
هەروەها: رژۆك، بڤۆك، پەستۆك، سڤۆك.
ئەم ريژەى ناوى ئامير لە چاوگەو وەرگيراو بەكارهيىنانى كەمە، بەلام بۆ ناوى
ئامير لە بارە.

بنەواشەى سيىم: لە پيشگر و ڤەگى چاوگى تينەپەر و تيپەرەو ئەم ناو
ئاميرانە بەكاردين، وەك:

(پينووس) لە چاوگى (نووسين)ەو، پيخۆر لە (خواردن)ەو، پيشۆر، پيشۆش،
پيمال، پيبەست، پيگير، پيپر، پيسووت.

ئەم ريژەى ((كە))ش وەكو پاشگر وەردەگرى و شياوى بەكارهيىنانيشە لەسەر
پيوانەى ((ئاو مالکە)) وەكو: پى شۆرکە، پى پۆشکە، پيمالکە، پى بركە.
(پى) لەڤووى واتاو ((هۆ)) دەرەخات.

چ ھى پينووس، چ دەميمان
بە تاقە يەك زارى شيرين
(ديوانى، گۆران، ل 312)

ناوی ئامیڤی دارژاو ههیه له رهگی چاوگی به تیپه پکراو به هوی ((اندن)) هوه به هوی
 پاشگری ((ه)) هوه بو ئامیڤی تازه به کارهینراو به کار بهینریت⁽⁷⁷⁾ وه کو: پژاندن: پژین
 + ه ——— پژینه، رشینه، جۆلانه..
 ئارامگای شوخی دیده مهستانه
 رشینهی روخسار ههسرهت کیشانه
 (پیره میڤد، ل 48)

2- ناوی ئامیڤی لیکدراو:

ریژهیهك ههیه كه سه به خو كورده واری بو ئامیڤی پیویستی ئیش و کاری رۆژانهی
 به کاری هیناوه. ئەم ریژهیه له (ناوی بکهه) زۆر نزیکه بهیته وه، به وهی كه ئیش و کار
 جیبه جی ده کات.

ا- ئەم ریژهیه له وشهیهکی واتادار (به زۆری ناو) له گهڵ رهگی تیپه پرو تیپه پهدا
 به لادانی نیشانهی چاوگه کهیان وهرده گیري، وهك:
 باوه شاندى: باوه شین

شه کرشکاندى: شه کرشکین

ههروهها: قه له متاش، خا که ناس له (خاک ئەنداز) هوه هاتوو ده سشور، چاپالئو،
 په لاوپالئو، ده سمال، به فرمال، میکوت، سه ریوش، ده ستار (له ده ستهارین) هوه،
 ده سرازه ((له) دهس راژهندى) هوه بوته دهس راژه ——— ده سرازه، که وگیر،
 ده سته سپر، رۆتکهن (رۆنتکهن).

ب- ناوی ئامیڤ ههیه له ئاوه لفرمان و رهگی چاوگ پیکده هینریت. جاری واش
 ههیه ئامرازى لیکدهر ده چیتته نیوانیانه وه، وهك:
 به رمالین: به رمال، پیشته مال، به رکوش (به رکوشه)، لاگیره، باگردین.

(77) پروانه: مه سعود محمد، زارواه سازی پیوانه، ل 171.

تېيىنىيەك پىۋىستە دەسنىشان بىكرىت، ئەۋىش ئەۋەيە لە بەشى لىكدرەۋى ئەم
ناۋانە، چاۋگ دەۋرىكى چالاک و گىرنگىر دەبىنىت و وشەكەي پىش پەگى چاۋگەكە
دەچىتە ژىر دەسەلات و ھىزى چاۋگەكانىانەۋە، لەروۋى واتاي پىشۋويانەۋە بىھىز
بوۋنە، بۆيە لەم پىكھاتنەدا چاۋگ دەۋرىكى سەرەكى دەبىنىت، نەك وشەكەي
پىشيانەۋە. بۆ نمۈنە:

شېر و قەلەم شەرىكن، لەم عەسرەدا درىغا
شېرم قەلەم تراشە و كالانىيە قەلەمدان
(حاجى قادىر، ل 87)

ج- رىژەيەكى تىرى (ناۋى ئامىرى لىكدرەۋى) ھەيە لە ئاۋەلناۋ و پەگى چاۋگ
پىكىدىت، ۋەكو: پەشمال، بلىنگۆ (بلىنگۆ)
چاپخانە و بلىنگۆمان
بوۋنە بەردى بن گۆمان
(تارىك و روۋن، ل 97)

تايىبەتايەكانى ناۋى ئامىر:
ناۋى ئامىر ئەم تايىبەتايانە دەگرىتە خۆي:
1- ھەندىك ناۋى ئامىر ھەن دەشىن بىنە زاراۋە، ۋەك: رۆتكەن (رۆنتكەن)
بۆ شاستانەي ۋەرە ئەي تىرە دل نەخۆش
ھەر حوجرەيەكى (رۆتكەن)ى صەد كارەبايە غەۋش
(بىخود، ل 20)

2- ناۋى ئامىر ۋەكو ناۋىكى ئاسايى كۆدەكرىتەۋە نىشانەي (ان)ى كۆ
ۋەردەگرىت، ۋەكو: پەشمالان، بلىنگۆيان، پەستەكان، رىشىنان، پى پۆشان.

3- نیشانه‌ی ناسراوی و نه‌ناسراوی وەردەگرێت کە تایبەتی‌تی ناو، وەك: بڵیند
گۆكە، سەرپۆشه‌كە، پەستەكەكە، ریشینه‌كە، بڵیند گۆیه‌ك، سەرپۆشیك، دەسره‌كە.

دەسره‌كە‌ی دەستت چیتی گۆل شینه

بۆ ئارەق سەپین شەپ فەلەستینه

(فۆلكلۆری دەسنووس)

من باوەشینه‌كە لەسەر دەسكەكە‌ی قیت دانه‌نیم.

(رشته‌ی مرواری، ل 134)

4- شیوه‌ی ئیدیەم ناگریته‌ خۆی، چونکە شیوه‌ لی‌ک‌دراوی‌کە‌ی لە واتاکە‌ی خۆی
دوور ناکە‌وێتە‌وه، کە دە‌بیته‌ لی‌ک‌دراو.

5- وە‌کو‌ ناوی ئاسایی لە ئاخوتن و نووسیندا بە‌کار‌ده‌ی‌نرێت، بە‌لام لە‌پراستیدا

وە‌کو‌ ناوی ئاسایی نییه‌ چونکە‌ ناوی ئامی‌ر کاری‌کی پێ‌ده‌کرێت یا هۆیه‌کە‌ بۆ کار
جێ‌به‌جێ کردن لە شیوه‌ی ناوی بکە‌ردا.

6- ریژه‌ لی‌ک‌دراوی‌کە‌ی ناوی ئامی‌ر وە‌کو‌ (ناوی بکەر) وایه‌، وە‌ك: سەرپۆش،

شە‌کرشکێن، رۆتکە‌ن (رۆنتکە‌ن)، بڵیندگۆ، دەستە‌سەر، باوە‌شین، بربە‌ن.

خاقانە‌ گە‌سک لی‌دەر، بۆ خادیمی بە‌رقاپیت

خوددامە‌ بە‌روح قە‌یصەر، بۆ بان‌گۆشی سە‌ربانت

(بی‌خود، ل 16)

ئە‌ژدە‌ هاک کون ب‌رە، سە‌خته‌ زیندانت

نارۆشی بە‌ بربە‌ن بە‌ندی گران

(دیوانی گۆران، ل 268)

بەشى سىيىم

تەنجامى لىكۈلىنىۋات

لهم به شهی نامه کهدا که بریتییه له دیاریکردنی ئەو ئەنجامانەی که له ئەنجامی
 لیکنۆلینهوه کانی بهشی یه کهم و دووهمی ئەم نامهیهدا پێی گهیشتیوین، که ئەویش
 پیشاندانی لایه نه جوړبه جوړه کانی بابه ته کانی ئەم باسه یه له یاسا و دهستووری دارپشتن و
 پیکهاتیان و لایه نی به کارهینان و تایبه تیاتیان.

دوای هه لسه نگاندن و نرخاندن و بهراورد کردنی ئەو هی هەر له زووه وه تاكو ئەمپۆ له
 باره ی ئەو کیشه یه وه نووسراوه و چوونه ناو زمانه که و لیکنده وه و شوین کهوتن و... ئەو
 ریگه یان بۆم خوشکرد بگه مه هه ندی ئەنجامی راست و به که لک:

ئەو وشانه ی له چاوگه وه وهرده گیرین وهك (ناوی بکه ر، ناوی به رکار، ناوی چاوگ،
 ناوی جیگا، ناوی ئامیر) واتای روودانی چاوگه کانیان (فرمانه کانیان) هه لده گرن، به لام
 کهس و کاتیان تیدا به دی ناکریت و به گشتی به هو ی پیشگر و پاشگره وه به ریگای دارپشتن
 و لیکنده وه وهرده گیرین.

له پرووی دارپشتن و پیکهاتنه وه ریژه یه کی ناوی بکه ر و ناوی چاوگ که له قه دی تینه پهر
 و پاشگری (و، وو) و له قه دی تینه پهر و تیپهر و پاشگری (ار)، وه کو: کهوتوو، نوشتوو،
 کوشتار، بریار و تیکرای ریژه دارپژراوه کانی (ناوی به رکار) یشی.

لی دهرچیت، که له قه دی چاوگ و پاشگره وه دروستده کریت. هه موو بابه ته کانی تری
 (ناوی بکه ر، ناوی چاوگ، ناوی جیگا، ناوی ئامیر) له ره گی چاوگ و پیشگر و پاشگره وه
 یا ته نها له ره گی چاوگه که وه پیکده هیترین. وه کو (بکیش، نووسهر، پرسه، پرس، جمگه،
 هه لدير، به ستهك، گاز...). هه موو ئەو بابه تانه ی سه ره وه له پرووی پیکهاتنه وه دارژاو و
 لیکندراون، ته نها ریژه یه کی (ناوی چاوگ) و یهك دوو نمونه ی (ناوی ئامیر) نه بیت ساده ن،
 وهك (پرس، دز، خه و، گاز، گه ز). بابه ته کانی سه ره وه هه موویان له ئاخاوتن و نووسیندا
 وه کو ناو به کار ده هیترین، به لام ناوی بکه ر و ناوی به رکار به پێی به کارهینان وه کو ناویش
 و ئاوه لئاویش به کار ده هیترین. که چی ناوی ئاسایی ئەم شیوه به کارهینانه ی وه کو ئاوه لئاو
 نییه. هه رووه ها ده شی ببنه زاراه و ئیدیهم و وه کو ناوی ئاسایی تیکرایان نیشانه ی
 ناسراوی و نه ناسراوی وهربگرن، چونکه وه کو ناوی گشتی وان و هه ر له بهر ئەمه شه زۆریان

نیشانه‌ی (کۆ) وەرناگرن. ئەمە بە گشتی لە بارە‌ی هەموو بابەتەکانەوه بوو، بەلام لە خوارەوه لە یەکەبەکیان دەدوین:

ناوی بکەر بریتییه لەو وشانەی لە چاوگەوێ وەر دەگیرێن و توانایەکی تایبەتی و سیفەتیکی هەمیشەییان هەیە و کار و کردەوێک جێبەجێ دەکەن. ناوی بکەر وەکو لەسەرەوێ خستمانەپروو رێژەییەکی نەبێت لە قەدی تێنەپەرەوێ، دەنا هەموو بە دارپزاو و لێکدراوێ لە رەگی چاوگەوێ وەر دەگیرێن. ئەو رێژەییەکی لە قەدی تێنەپەرەوێ ئەگەر چاوگەکی دارپزاو یان لێکدراو بێت بەزۆری ناو بکەرێکان شیوەی (ئاوێ ناوی بکەر) دەگرێ خۆیان - واتە لەپرووی واتاو ئاوێ ناوێ، ئەگەرچی بەهۆی نیشانەی ناسراوی و نەناسراوییهو، وەکو ناو بەکار دەهێنرێن. وەکو: پەک کەوتوو⁽¹⁾، داھاتوو، پێ گەشتوو، زگ سووتاو، دڵ مردوو.

ریڳای پیڳهاتن و وەرگرتنی ناوی بکەر له چاوگهوه له هه موو بابه ته کانی دی وهک
(ناوی بهرکار، ناوی چاوگ، ناوی جیگا، ناوی ئامیر) زیاتر بلاوه. ناوی بکەر ئه گهر
چاوگه کهی ئاوه لفرمانی (نه) و پیشگری داریژی (هه ل، دا، را) بجیته پیش و بیته داریژراو
ئه وه پیویستی به پاشگر و پیشگری تایبته به ناوی بکەر نابی و له هه مان کاتدا به لابر دنی
نیشانه ی چاوگه کانیان (ناوی بکەر) پیکدین، وهک: زانین، زانا — نه زان، هه لگرتن —
هه لگر، راکیشان — راکیش، راگرتن — راگر. بگر — داگر. که واته (نه) ی نه ری و
پیشگری (هه ل، دا، را) شوینی پاشگر و پیشگره بکهر پیکان ده گرنه وه.

دوای لیکۆلینهوه و پشکنینیکی زۆر دەرکهوت که نیشانهی (در)ی ناوی بکه‌ر له
زمانی کوردیدا ههیه و زۆر کۆنه و چۆته سه‌ر ناویش، وه‌ک له وشه‌ی (کۆچه‌ر، چه‌په‌ر،
سه‌نگه‌ر)⁽²⁾ که له وشه‌ی (کۆچ، چه‌پ، سه‌نگ) و نیشانه‌ی (در) پیکهاتوون و
(کۆچه‌ر)یش ناوی بکه‌ره، نه‌گه‌رچی له ناوه‌ده‌ش پیکهاتووه، به‌لام بکه‌ریتی (فاعیلیه‌ت)ی
تێدایه و له چاوگیشه‌وه وه‌کو له (نانکه‌ر، په‌یامبه‌ر) دا هه‌یه، به‌لام له سه‌ره‌تای

(1) يهك: وهكو ييشگر به واتاي (هيز و توانا)، ديت.

(2) چه‌بەر: به واتای دهرگای ته‌یمان (به‌رژین) و یاریزه‌ری باخچه دیت.

په نجاكانه وه له وشه ساز كړدندا به كارهيڼانې فراوان و به ربلاوبووه و له هه موو چاوگيكي تيپه پړه وه چ سهر به خوو چ له چاوگه ناويزه كانه وه به ياريده ي پيشگري (ب) ي ناوې بكه ريڼه ناوې بكه دروسته كات، وهك: (نووسهر، بكه ر بينهر، بخهر...) و به هه مان شيڼه پيشگري (ب) ي ناوې بكه ري كونه و له فولكلوردا هه يه وهك: (بېر و بكور ههر خوښه تي)، له ره گي هه موو چاوگيكي تيپه پړه وه چ سهر به خوو چ به ياريده ي (در) هه ناوې بكه پيكد هه يڼيټ، وهك نمونه كاني سهره وه.

ناوې بكه له پرووي به كارهيڼانې جوړ به جوړي وهك (ناو، ئاوه لئاو، كاروپيشه و زاراوه و ئيديه م له هه موو باب ته كاني تر چالاكت و به كارهيڼانې زياتره و له پرووي توخيشه وه ناوه بكه ريڼكاني پيشه و كار بو نيرو مي و دوولايه ن دابه ش دهن. هه روه ها ناوې بكه ري ليكدراو ئه وانه ي له ئاوه لئاو و ئه نداماني له شي مروڅ (گويي، سهر) ي لي دهر چيټ له ره گي چاوگه وه پيكدن (ئاوه لئاوې بكه ري ليكدراو) پيكدنن و وه كو ئاوه لئاو. ناوې بهر كاريش له چاوگه وه وهرده گيرن و سيفه تيكي كاتيان هه يه و كه سو كاتيان تيډا به دي ناكريټ و واتاي رووداني چاوگ و فرمانه كانيان تيډايه و كرده وه يه كيان به سهر دا هاتوه. له پرووي پيكهاتنه وه وه كو ده ستور زور به ي شيڼه كاني له قه دي چاوگه وه به زوري له تيپه پړه وه وهرده گيرن و له ئاخوتن و نووسيندا وه كو ناوېش و ئاوه لئاوېش به كرده هينريټ و ئهرك و تايبه تيټي ناوې ئاسايي وهرده گريټ و له بهر ئه وه ي له چاوگه وه دروستبووه و وه كو ئاوه لئاوېش به كرده هينريټ له ناو و ئاوه لئاوې ئاسايي جيا ده كريټه وه. به شيڼه ي ناوې بكه زاراوه ي لي وهرده گيرن و له ريژه ليكداروه كانيشي تيډا هه ن بېنه ئيديه م.

ناوې بهر كار ريژه يه كي هه يه له قه دي چاوگي تيڼه پهر ي روودان و پاشگري (و) و ئه و ريژه يه ي كه له قه دي چاوگي تيڼه پهر ي گويزان هه و پاشگري (و) هه ناوې بكه پيكد هه يڼيټ، له لايه ن زمانه و انانه وه هه ردو و كيان تيكه ل كرده وه و به ناوې بكه ري يا به ناوې بهر كار زانيوه، هه مان ريژه شيان له تيپه پړه وه تيكل به و ريژه يه كرده وه، كه راستيكيه ي ناوې بهر كار وهك: خواردو، كرده و، كيلاو، هيڼاو. ريژه يه كي تري ناوې بهر كار هه يه كه له ناويك و قه دي چاوگ و پاشگري (و) پيكدن له گه ل ناوې بكه ردا به هو ي ناوه كه ي ته كيه وه له يه كتر جيا ده كريټه وه. ئه گه ر ناوه كه له ده وري بكه ردا يټ،

رېژه ليکدراوه که دهبيته (ناوی بهرکار) وهک: با بردوو... بهلام ته گهر ناوه که ی دهوری بهرکاری ههبيته، تهوا دهبيته (ناوی بکهر)، وهک: بهش خواردوو، زگ سووتاو... ناوی چاوگ تهو ناوانهن له چاوگه وه ودرده گيرين و که سوکاتيان تيدانييه، بهلام واتای روودانی چاوگه که يان ده گه يهنن و سه ربه خو نين و له شتی تر دا ههن.

ههروه کو له پيشه وه وتمان رېژه يه کی نهبيته له قه دی چاوگه وه ودرده گيريت، ته گينا هه موو رېژه کانی تری له ره گی چاوگی تينه پهر و تيه پره وه پيکده هيترين وهک: کوشتار، دز، پرس، پرسه، کوکه، خوراک، پوشاک... ناوی چاوگيش به شيوه ی بابه ته کانی تر نيشانه ی ناسراوی و نه ناسراوی ودرده گريت، بهلام له بهرته وه ی وه کو ناویکی گشتی وایه و چه مکی گشتی هه يه و نيشانه ی (ان) ی کو وهر ناگری و هه نديکیان ده بنه زار او هس.

وهر گيرانی ناوی جيگا له چاوگه وه له وشه سازی کوردیدا زور به ده گمهن ليی کوژاوه ته وه. به يپی پيوان وه کو ده ستور و گونجان له ره گی چاوگی تيه پهر و تينه پهری گويژانه وه به يارمه تی پاشگری (که، هن) وه ودرده گيرين و شويینی ديار يکراو و تاييه تی ده به خشن، وه کو: جمگه، پرسگه، فروشگه، ويستگه، ريژهن، سووتهن... سه ربه خوش له ره گی چاوگه وه ساز ده درين، وهک: (هه لدير، بنکه، که ند ...) که له چاوگی (هه لديران، بنکردن، که ندن...) وه هاتون.

ناوی نامير تهو ناوانهن له چاوگه وه به ريگای دارشتن يا سه ربه خو له چاوگه وه وهر گيراو بۆ جيبه جي کردن و راپه راندنی کار به هويانه وه. ته م ناوانه به چه ند شيويه ک له ره گی چاوگی تينه پهر و تيه پره وه به هوی پيشگر و پاشگر يا وشه يه کی واتادار به شيوه ی دارژاو و ليکدراو به ده گمهنيش ساده پيکده هيترين. وهک: کوته ک، رشينه، په ستوک، پيمال، دهسته سر، نينوک بر، گهز، گاز...

ناوی نامير، رېژه ليکدراوه که ی به شيوه ی ناوی بکهر له جيبه جي کردنی کاردا به شداری ده کات، وهک: قه له مبر، شه کر شکين... ناوی نامير تييدا هه يه وه کو زار او هس له ئاخاو تن و نووسيندا به کار ده هيترين وهک: بليند گو، روانگه، روتکه ن... ته م جوړه ناوه وه کو ده ستور به ريگای پيوانه وه ده لويت بۆ ناميري تازه داهيتر او و داهاتوو له چاوگه وه به يارمه تی پيشگر و پاشگر وه ژماره يه کی زور پيکبه يترين، وهک: رژوک، په ستوک، پيپوش، پيمال، پيه ست...

سەرچاوەی نموونەکان

- 1- (بیخود)
دیوانی بیخود، کۆکردنەوە و ریکخستن و لەسەر نووسینی محەممەدی مەلا کەریم، چاپخانەی سلیمان الاعظمی، بەغدا، 1970.
- 2- (بیکەس)
دیوانی بیکەس، محەممەدی مەلا کەریم ریکی خستوو و سەرەتای بۆ نووسیوە و سەرپرشتی لە چاپدانی کردوو، چاپخانەی (الادیب)، بەغدا، 1980.
- 3- پەندی پیشینان، کۆکردنەوەی شیخ محەممەدی خال، چاپخانەی مەعاریف، بەغدا، 1957.
- 4- (پیرەمیڤ)
دیوانی پیرەمیڤ، محەممەد رەسول ھاوار، بەغدا، 1970.
- 5- (تحفە مظفریە، ب2)
ئۆسکارمان، تحفە مظفریە، بەرلین، 1905، پیشەکی و ساخکردنەوە و هینانە سەر رینووسی کوردی هیمن موکریان، بەشی دووەم، بەغدا، 1975.
- 6- جەمال شاربازیری، فرمیسی نەینی، چاپخانەی کامەرەن، سلیمانی، 1968.
- 7- (حاجی قادر)
دیوانی حاجی قادری کۆیی، لیکۆلینەو و لیکدانەو سەردار حەمید میران، کەریم مستەفا شارەزا، لە چاپکراوەکانی ئەمینداریتی گشتی رۆشنبیری و لاوان ناوچەی کوردستان، هەولێر، 1986.
- 8- رۆژی نوی، ژمارە 7، سالی یەكەم، سلیمانی، 1960.
- 9- (شیخ رەزا)
دیوانی شیخ رەزای تالەبانی، چاپخانەی مەعاریف، بەغدا، 1957.
- 10- عەلانی سەجادی، رشتهی مرواری، بەرگی هەشتەم، چاپخانەی مەعاریف، بەغدا، 1983.

- 11- عەلەدەین سەجادی، کوردەواری، چاپخانهی مەعاریف، بەغدا، 1974.
- 12- فۆلکلۆری ھۆنراوەکانی کوردەواری، کۆکردنەوێی محەممەد کەریم شریف، چاپخانهی الشمال کەرکوک، 1974.
- 13- گۆران، بەهەشت و یادگار و فرمیسک و ھونەر لە گەڵ دوو ھاوینە گەشت چاپخانهی کامەران، سلێمانی، 1971.
- 14- گۆران، سروشت و دەروون لە گەڵ ئۆپەریتی ئەنجامی یاران، چاپخانهی کامەران، 1968، سلێمانی.
- 15- (گۆران) سەرجهمی دیوانی گۆران، بەرگی یەكەم، محەممەدی مەلا کەریم کۆی کردۆتەوێ و ئامادەیی کردووە و پیشەکی و پەراوێزی بۆ نووسبوو، چاپخانهی کۆپی زانیاری عێراق، بەغدا، 1980.
- 16- محەممەد صالح دیلان، دیوانی شیعر، ئامادەکردن و لیکۆلینەوێ و پیشەکی و پەراوێز نووسینی، عەبدوللە عەزیز خالد چاپخانهی سۆمەر، بەغدا، 1987.
- 17- (نالی) دیوانی نالی، لیکۆلینەوێ و لیکدانەوێ مەلا عبدالکریم مدرس و فاتح عبدالکریم، چاپخانهی کۆپی زانیاری کورد، بەغدا، 1976.
- 18- ھێمن، تاریک و روون، لە بلاوکراوەکانی بنکەیی پیشەوا، 1974.
- 19- ھێمن، نالەیی جودایی ((شیعر))، چاپخانهی عەلا، بەغدا، 1979.
- 20- ھۆنراوەی گۆرانی فۆلکلۆری کوردی، دەسنووس، کۆکردنەوێی رەفیع محەممەد محەدین شوانی، ناوچەیی شوان، ھاوینی 1976.

سەرچاوه كان

به زمانى كوردى:

- 1- ئىبراهيم ئەمىن بالدار، زاراوه و زمان له كاروانى زانىارى ئەمپۇدا، گۆڤارى ((رۆشنىرى نوى))، ژ 112، بهغدا، 1986، ل 212-232.
- 2- ئەحمەد حەسەن ئەحمەد، رېزمانى كوردى، بهرگى يەكەم، چاپخانهى (دار الجاحظ)، بهغدا، 1976.
- 3- د. ئەوپرەھمانى حاجى مەرف، وشەى زمانى كوردى، چاپخانهى كۆپى زانىارى كورد، بهغدا، 1975.
- 4- د. ئەوپرەھمانى حاجى مەرف، زمانى كوردى لەبەر رۆشنایى فۆنەتيكدا، چاپخانهى كۆپى زانىارى كوردى، بهغدا، 1976.
- 5- د. ئەوپرەھمانى حاجى مەرف، وشە رۆنان له زمانى كوردیدا، چاپخانهى كۆپى زانىارى كوردى، بهغدا، 1977.
- 6- د. ئەوپرەھمانى حاجى مەرف، رېزمانى كوردى، بهرگى يەكەم، بەشى يەكەم، چاپخانهى كۆپى زانىارى كوردى، بهغدا، 1979.
- 7- د. ئەوپرەھمانى حاجى مەرف، رېزمانى كوردى، بهرگى يەكەم، بەشى دووهم، دەزگای رۆشنىرى و بلاوكردهوى كوردى، بهغدا، 1987.
- 8- بەهزاد، چاوكى كویرهوه بوو له زمانى كوردیدا، گۆڤارى ((بهیان))، ژ 2، بهغدا، 1972، ل 23-25.
- 9- توفیق وهبى، دەستوورى زمانى كوردى، جزمى يەكەم، چاپخانهى دار الطباعة الحديثة، بهغدا، 1929.
- 10- جگەر خوین، ئاوا ئو دەستوورا زمانى كوردى، چاپخانهى صلاح الدين، بهغدا، 1961.
- 11- رېزمانى ئاخاوتنى كوردى بهپى لىكۆلینهوهى لیژنهى زمان و زانستهكانى كۆپى زانىارى كورد، چاپخانهى كۆپى زانىارى كورد، بهغدا، 1976.
- 12- سەعید صدقى، مختصر صرف ونحوى كوردى، چاپخانهى نجاح، بهغدا، 1928.
- 13- صالح حوسین حەسەن پشدهرى، كورتەیهك له رېزمانى كوردى، چاپخانهى بهغدا، 1985.
- 14- عەبدوللا شالى، د. عیزەدین مستەفا رەسوول، د. ئەمىن عەلى، نوورى عەلى ئەمىن، فەرەیدوون عەلى ئەمىن، عەلەئەددین سەجادی، كەمال مەحمود فەرەج، ئەبو زەید مستەفا سەندى، زمان و ئەدەبى كوردى بۆ پۆلى چوارەمى ئامادەیی، هەولێر، 1982، بۆ پۆلى پێنجەمى ئامادەیی،

- ههولير، 1982، بۆ پۆلى شەشەمى ئامادەى، چاپخانهى ژمارە (2) وەزارەتى پەرەردە، ههولير، 1982.
- 15- عەبدولرەزاق بيمار، زاراوەکانى ناو کتیبانى قوتابخانە، گۆڤارى ((رۆشنییری نوێ))، ژ 111، بەغدا، 1986، ل 302-286.
- 16- عەبدولرەحمان محەمەد ئەمین زەبیحی، قامووسى زمانى کوردی، بەرگی دووهم، ((ب))، بەغدا، 1979.
- 17- عەبدوللە شالى، (سەر) و (چاو) و (دەست) لە وشەسازی زمانى کوردیدا، گۆڤارى ((پەرەردە و زانست))، ژ 17، بەغدا، 1980، ل 13-3.
- 18- عەبدوللە شالى، ناوی بکەر لە زمانى کوردیدا، گۆڤارى ((پەرەردە و زانست))، ژ 15، بەغدا، 1979، ل 7-5.
- 19- عەبدولموحسین بەنى وهیس عەلى، چەند زاراوەییکی رەسەن، گۆڤارى ((رۆشنییری نوێ))، ژ 114، بەغدا، 1987، ل 161-154.
- 20- غازى فاتح وهیس، جیاوازی نیوان فۆنیم و مۆرفیم، گۆڤارى ((رۆشنییری نوێ))، ژ 107، بەغدا، 1985، ل 195-190.
- 21- فاجل عومەر، نیتگر د زمانى کوردیدا، گۆڤارى ((رۆشنییری نوێ))، ژ 109، بەغدا، 1986، ل 276-265.
- 22- فاروق عومەر صدیق، وشەسازی لە زمانى کوردیدا، لە بەشى دووهمى بەرگی سییهى گۆڤارى ((کۆری زانیاری کورد)) دەرھینراوە، بەغدا، 1975.
- 23- د. کامیل حەسەن بەسیر، پیناسینی زاراوە، گۆڤارى ((رۆشنییری نوێ))، ژ 111، بەغدا، 1986، ل 218-213.
- 24- د. کامیل حەسەن بەسیر، زاراوەى کوردی لیکۆلینەوه و هەڵسەنگاندن، چاپخانهى زانکۆى سلیمانی، 1979.
- 25- د. کامیل حەسەن بەسیر، زانستی ئاوەلناو، چاپخانهى کۆری زانیاری عێراق، بەغدا، 1981.
- 26- ك. ك. كوردۆیيف، ریزمانى کوردی بە کەرەستەى دیالیکتى کرمانجی و سۆرانى، د. کوردستان موکریانى لە زمانى روسییهوه وەری گیراوەتە سەر زمانى کوردی، لە بلاوکراوەکانى ئەمینداریتى گشتى رۆشنییری و لاوانى ناوچهى کوردستان، ههولير، 1984.

- 27- د. كهمال فوئاد، موحازره كانی ریزمانی كوردی بۆ پۆلی دووه می بهشی كوردی كۆلیجی ئاداب، زانكۆی سلیمانی، سالی خویندنی 1973/1972، به ناوی ((وهرگیراوه كانی فرمان- مشتقات الافعال)). له رۆژی 5/7، 1973/5/16.
- 28- گیوی موکریان، ئەلف و بیی کوردی وینەدار بەتیی لاتینی، بە زاراوه کانی سۆرانی، بادینی، فەیلی، هه‌ورامی، چاپخانه‌ی کوردستان، هه‌ولێر، 1972.
- 29- محمەد ئەمین هه‌ورامانی، سه‌ره‌تاییك له فیلۆلۆژی زمانی کوردی، به‌غدا، 1973.
- 30- محمەد ئەمین هه‌ورامانی، زاری زمانی کوردی له ته‌رازووی به‌راورددا، ده‌زگای رۆشنایی و بلاوکردنه‌وه‌ی کوردی، به‌غدا، 1981.
- 31- محمەد ئەمین هه‌ورامانی، زمانه‌که‌مان له کۆیه هاتوه؟ گۆڤاری به‌یان، ژ 13، به‌غدا، 1974.
- 32- مه‌سه‌عوود محمەد، چه‌ند هه‌شارگه‌ییکی ریزمانی کوردی چاپخانه‌ی کۆری زانیاری کورد، به‌غدا، 1976.
- 33- مه‌سه‌عوود محمەد، خۆدیتنه‌وه له‌دوو ره‌خنه‌ی دۆستاندا، گۆڤاری ((کاروان))، ژ 7، هه‌ولێر، 1983، ل 41-46.
- 34- مه‌سه‌عوود محمەد، زاراوه سازی پێوانه، گۆڤاری ((رۆشنایی نوی))، ژ 111، به‌غدا، 1986، ل 220-272.
- 35- مه‌سه‌عوود محمەد، زاراوه‌ی پێوانه، به‌شی دووه‌م، ناوی دارپێژراو، گۆڤاری ((رۆشنایی نوی))، ژ 12، به‌غدا، 1986، ل 162-210.
- 36- مه‌سه‌عوود محمەد، (کۆری زانیاری کورد) چۆن ئەم ناوه‌ی وهرگرت؟ گۆڤاری ((زانیاری))، ژ 4، به‌غدا، 1971، ل 57-71.
- 37- محمەد ئەحمەد سه‌عید، چه‌ند سه‌ره‌نجیکی زمانه‌وانی ده‌رباره‌ی کتیی ریزمانی کوردی د. ئەوه‌ره‌مان، گۆڤاری ((رۆشنایی نوی))، ژ 93، به‌غدا، 1982، ل 40-44.
- 38- محمەد مسته‌فا کوردی، مسته‌فا صالح که‌ریم، ئەبویه‌که‌ر جه‌لال، عه‌بدوڵلا میدیا، زمان و ئەده‌بی کوردی بۆ پۆلی سییه‌می ناوه‌ندی، چاپی دووه‌م، به‌غدا، 1972.
- 39- محمەد مه‌عروف فه‌تاح، دیسان ئیدیهم پێداچوونه‌وه‌یه‌که‌ له‌به‌ر رۆشنایی زمانه‌وانیدا، له‌ ب 11ی ((گۆڤاری کۆری زانیاری عێراق- ده‌سته‌ی کورد)) ده‌ره‌یئراوه، به‌غدا، 1986.
- 40- د. نه‌سرین فه‌خری و د. کوردستان موکریان، ریزمانی کوردی بۆ پۆلی یه‌که‌می به‌شی زمانی کوردی زانکۆی سه‌لاحه‌ددین، 1982.

- 41- د. نه‌سرين فه‌خري، ري‌بازي به كوردی كردنی زاراوه، گۆڤاری ((روشنییری نوی))، ژ 114، به‌غدا، ل 123-136.
- 42- د. نه‌سرين فه‌خري، فه‌رهه‌نگی ناوی ده‌نگ له زمانی كوردیدا، ((گۆڤاری كۆلیجی ئه‌ده‌بیات))، ژ 18، 1974، ل 95-117.
- 43- د. نه‌سرين فه‌خري، لیكسیكۆلۆگیا، په‌ره‌سه‌ندنی میژوویی واتای وشه و ده‌وری له ده‌وله‌مه‌ندكردنی زماندا، گۆڤاری ((روشنییری نوی))، ژ 107، 1985، ل 180-189.
- 44- د. نه‌سرين فه‌خري، لیكسیكۆلۆگیا، گۆڤاری ((روشنییری نوی))، ژ 111، به‌غدا، 1986، ل 140-146.
- 45- نووری عه‌لی ئه‌مین، ری‌زمانی كوردی، چاپخانه‌ی كامه‌ران، سلیمانی، 1960.
- 46- نووری عه‌لی ئه‌مین، ده‌وری پیتته‌ بزویی (ه) له زمانی كوردیدا گۆڤاری ((روشنییری نوی))، ژ 111، به‌غدا، 1986، ل 169-181.
- 47- نووری عه‌لی ئه‌مین، قه‌واعیدی زمانی كوردی له (صرف و نحو) دا به‌رگی یه‌كه‌م، به‌غدا، 1956، به‌رگی دووهم، به‌غدا، 1958.
- 48- د. وریا عومه‌ر ئه‌مین، تیئنه‌په‌ر فرمانی‌کی بکه‌ر نادیاره، گۆڤاری ((روشنییری نوی))، ژ 107، به‌غدا، 1985، ل 195-200.
- 49- د. وریا عومه‌ر ئه‌مین، مردنی وشه، گۆڤاری (کاروان)، ژ 45، هه‌ولێر، 1986، ل 8-14.

به زمانی عه‌ره‌بی:

- 50- الاستاذ الشيخ احمد الحلاوي، شذا العرف في فن الصرف، مطبعة دار الكتب المصرية، 1927.
- 51- الدكتور عبده الراجحي، التطبيق الصرفي، دار النهضة العربية للطباعة والنشر، بيروت، 1979.
- 52- محمد التقى الحسيني الجلالي، نزهة الطرف في علم الصرف، مطبعة دار النعمان - النجف، 1977.

به زمانی ئینگلیزی:

- 53- D. N. Mackenzie, Kurdish Dialect Studies, London, 1961.
- 54- Ernest N. Mccarus, A Kurdish Grammar, New-York, 1958.
- 55- LAURIE BAUER, English Word – Formation, New-York, 1983.
- 56- Valerie Adams, An introduction to Moder English, Word- Formation, London, 1982.